

ALBÁNŠTINA

lingvistický pohled

Lucie Gramelová

Tato publikace vychází s podporou grantu č. 350213 Grantové agentury Univerzity Karlovy.

Tato publikace vychází s podporou výzkumného záměru MŠMT: Historie v interdisciplinární perspektivě (Profilace-asimilace-koexistence-integrace-reflexe. Vývoj jazykových, konfesních, etnických a národních identit v areálu jihovýchodní a východní Evropy.)

Typografie: Matyáš Kopp

Ilustrace na obálce: Michaela Viková

© Lucie Gramelová

© Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Vydalo nakladatelství Jaroslav Gramel, 2014

ISBN 978-80-904744-9-9

OBSAH

Úvod	7
1 Úvod do studia albánštiny	11
1.1 Sociolingvistická situace albánštiny	11
1.2 Vznik spisovného albánského jazyka	14
1.3 Dialekty	15
2 O původu albánštiny	19
2.1 Historiografie	19
2.2 Ilyrsko-albánská hypotéza	20
2.3 Argumenty pro a proti ilyrsko-albánské kontinuitě	21
2.4 Thráko-albánská hypotéza	23
2.5 Jirečkova linie	24
2.5.1 Odezva Jirečkovy linie v albánštině	27
2.6 Fenomén transhumance	29
2.7 Migrační trasy	30
2.8 Archeologické nálezy	30
2.8.1 Ilyrové, Řekové, Římané	31
2.8.2 Komanská kultura	31
2.8.3 Další nálezy z období raného středověku	32
2.9 Závěry	33
3 Postavení albánštiny v rámci indoevropských jazyků	35
3.1 Obecná charakteristika	35
3.2 Konzervativní a inovativní rysy	36
3.3 Balto-slovansko-albánské vztahy	39
4 Problematika Balkánského jazykového svazu	41
4.1 Pojmy balkanistika/balkanologie a Balkánský jazykový svaz	41

4.2	Jazyky Balkánského jazykového svazu	43
4.3	Balkanismy	44
4.3.1	Fonologické balkanismy	46
4.3.2	Morfosyntaktické balkanismy	47
4.3.3	Lexikální balkanismy	50
4.4	Albánština v rámci Balkánského jazykového svazu	51
5	Struktura albánštiny	53
5.1	Fonetika	53
5.2	Morfologie	55
5.2.1	Hláskové změny	55
5.2.2	Zápor	55
5.2.3	Tvoření otázek	56
5.2.4	Podstatné jméno	56
5.2.4.1	Určitost a neurčitost	56
5.2.4.2	Množné číslo	57
5.2.4.3	Pád	58
5.2.4.4	Pády v příkladech	59
5.2.5	Přídavné jméno	61
5.2.6	Zájmeno	62
5.2.6.1	Osobní zájmena	62
5.2.6.2	Ukazovací zájmena	63
5.2.6.3	Přivlastňovací zájmena	63
5.2.6.4	Vztažná, neurčitá a tázací zájmena	64
5.2.6.5	Spojovací zájmeno	64
5.2.7	Číslovky	65
5.2.8	Sloveso	65
5.2.8.1	Přítomný čas a imperfektum	65
5.2.8.2	Konjunktiv	68
5.2.8.3	Rozkaz	69
5.2.8.4	Aorist	70
5.2.8.5	Příčestí	71
5.2.8.6	Trpný rod	72
5.2.9	Príslovce	72
5.2.10	Předložky	73
5.2.11	Spojky	73
5.3	Syntax	74
5.4	Slovotvorba	74
6	Slovní zásoba	75
6.1	Latinské výpůjčky	78
6.1.1	Balkanolatina	82
6.1.2	Přehled fonetických změn v latinských výpůjčkách	85
6.2	Řecké výpůjčky	94
6.3	Slovanské výpůjčky	94
6.4	Turecké výpůjčky	95
6.5	Vybrané etymologické problémy	97
6.5.1	Toponyma	97
6.5.2	Oronyma	98
6.5.3	Fauna a flóra	99

6.5.4	Zoonyma	99
6.5.5	Alb. <i>pyll</i> „les“	101
6.5.6	Závěry	101
7	Několik poznámek k etnogenezi	103
8	Závěrem	105
	Přílohy	107
	Seznam latinských výpůjček v albánštině	107
	Seznam slovanských výpůjček v albánštině	119
	Příklady tureckých výpůjček	126
	Slovníček albánské lingvistické terminologie	127
	Seznam použitých zkratk	128
	Seznam symbolů	128
	Použité symboly mezinárodní fonetické abecedy (IPA) a jejich přepis do češtiny	129
	Bibliografie	130
	Internetové zdroje	143

ÚVOD

Cílem této práce je poskytnout čtenářům z řad české lingvistické veřejnosti ucelený obraz o původu, struktuře a situaci současné albánštiny. Tato práce je určena především albanistům a balkanistům, ale věřím, že si najde čtenáře také z řad indoeuropeistů, romanistů, obecných lingvistů nebo třeba etnologů. Albánština (především pak historie tohoto jazyka) je totiž předurčena k interdisciplinárnímu studiu a může být zdrojem poznatků pro mnoho oborů. Jako centrální jazyk Balkánského jazykového svazu, který navíc obsahuje vysoký počet výpůjček z různých zdrojů, je albánština ideálním příkladem ke zkoumání kontaktu jazyků pro obecného lingvistu, pro etnologa jsou zajímavé hypotézy o původu Albánců, pro romanistu množství latinských výpůjček a tak bychom mohli pokračovat dále. V neposlední řadě doufám, že si tato publikace najde své čtenáře i v řadách neodborné veřejnosti, tedy mezi zájemci o Balkán a jeho etnickou rozmanitost. Albánie i albánština nesou přece jen také kousek z onoho kouzla Orientu, kterému podléhají nejen čtenáři pohádek a snílci, ale také filologové.

V poslední době také roste ryze praktický zájem o albánštinu, zejména z ekonomických důvodů. Některé naše firmy expandovaly do Albánie, snad ještě čilejší obchodní vztahy máme s Kosovem. Studenti motivovaní prakticky zpravidla sice nemají přímo filologický zájem o jazyk, nicméně i oni zde najdou některé zajímavosti, které jim pomohou pochopit kulturní kontext jazyka. Pro Čechy (jakožto mluvčí slovanského jazyka) je pak zajímavou kapitolou množství slovanských výpůjček. Většinou nás totiž překvapí, že v albánštině najdeme taková slova jako *lopatë* „lopata“, *vidër* „vydra“, *patkua* „podkova“ nebo *prag* „práh“. Tato slova pocházejí z raně středověkých kontaktů se Slovany a jejich počet svědčí pravděpodobně o intenzivnějším soužití.

Ambicí této práce je také vyplnit určitou mezeru pro studenty obnoveného oboru albánština. Albánštinu je v současné době možné studovat jako specializaci v rámci oboru Jihovýchodoevropská studia na Katedře jihoslovanských a balkanistických studií. Právě studentům tohoto oboru je určena zejména kapitola o struktuře albánštiny, která se věnuje popisu fonetiky, morfologie a syntaxe tohoto jazyka.

Přestože téžistě práce spočívá v popisu moderní spisovné albánštiny, věnovala jsem jistý prostor také diachronnímu pohledu a dialektům. Složitost celého procesu

formování národa, a v případě balkánských národů zejména nedostatek potřebných dat (především naše nedostatečné znalosti paleobalkánských jazyků a chybějící historiografie z klíčového období po vpádu Slovanů), poskytují prostor pro různé hypotézy. Tyto hypotézy, a hlavně některé často opakované a opisované argumenty, si nutně žádají revizi. Zvláštní pozornost byla věnována některým tématům, která se mohou na první pohled jevit jako spíše okrajová, nicméně pro albanistiku mají velký význam a albánštinář by s nimi měl být dobře obeznámen. To se týká kapitoly Balkánský jazykový svaz a stejně tak kapitoly o postavení albánštiny mezi indoevropskými jazyky.

Součástí práce jsou také přílohy s kompletním přehledem latinských a slovan-
ských výpůjček v albánštině, které plní jednak funkci referenční (je abecedně řazen, a čtenář tak může kdykoliv ověřit či dohledat potřebnou informaci), jednak by mohly být tyto přehledy v budoucnu užitečné badatelům z příbuzných oborů.

Všechna slova jsou ponechána v původním pravopisu. Výslovnost albánštiny si lze snadno osvojit v kapitole o fonetice. Tam, kde je to vhodné (zejména při popisu hláskových změn nebo výslovnostních odchylek), jsem použila zápis Mezinárodní fonetické abecedy (IPA) vzhledem k jeho jednoznačnosti. Přehled použitých znaků IPA s transkripcí do češtiny lze najít v příloze.

Toponyma jsou zapisována všeobecně přijímaným způsobem (někdy nazývaným kompromisní). Místní jména nacházející se uvnitř státních hranic dnešní Albánie jsou zapisována ve své albánské podobě. Názvy těchto míst v okolních jazycích mohou být uvedeny v závorce, je-li to relevantní. Místní jména nacházející se vně státních hranic Albánie jsou psána pravopisnou normou příslušného státu, a to i v případě, že jsou obývána Albánci. Také zde pak stojí albánský název na druhém místě v případě, že je to relevantní.

Některá toponyma a etnonyma (typu toský/toskický) nemají v češtině svoji ustálenou podobu a můžeme se setkat s několika variantami. V případě toponym navíc albánština dává přednost pojmenování s postponovaným určitým členem a Čech neví, zda vybrat určitou (Tirana) či neurčitou variantu (Tiraně). V češtině je vhodné u podstatných jmen mužského rodu volit neurčitou variantu, která končí na souhlásku, a u podstatných jmen ženského rodu volit určitou variantu, která končí na -a. Tím se názvy nejsnáze počeští a lépe se s nimi pracuje, například je skloňujeme podle českého vzoru.

Hvězdičkou jsou důsledně označeny tvary nedoložené, tedy rekonstruované. Jsou to taková slova, jejichž existenci pouze předpokládáme. Otazníkem je pak označena nejistá nebo snadno zpochybnitelná etymologie.

Bibliografie je koncipována tak, aby případnému zájemci poskytl reference jak na klasická díla druhé poloviny 19. století (Hahn, Weigand, Meyer a další), tak na všechny významné práce posledních desetiletí v oboru historie Balkánu, balkánské jazyky a jejich vývoj, Balkánský jazykový svaz, balkanorománské jazyky. Zastoupeny jsou jak prameny albánské či jiné balkánské, tak prameny západní, především německé a anglosaské. Jsou voleny tak, aby bylo možno postihnout všechny aspekty dané problematiky a především seznámit čtenáře s názorovou pestrostí v dané oblasti. Důraz je pak kladen na literaturu nejnovější.

V neposlední řadě je cílem této práce vzbudit v širší odborné i laické veřejnosti větší zájem o albánštinu, a především motivovat potencionálního zájemce k hlubšímu poznání souvislostí na poli albanistickém a balkanistickém. Přes veškerou odlišnost, kterou na první pohled albánský jazyk vykazuje při srovnání s češtinou, se jedná o jazyk indoevropský a tato skutečnost by nás měla vést k tomu, abychom hledali a nacházeli to, co mají oba jazyky společné. Zároveň však albánština vzhledem ke své

historické zkušenosti přináší Středoevropanovi jistý nádech Orientu a svým způsobem také tajemna, neboť Albánie je stále jednou z nejméně známých evropských zemí a zůstává opředená mnoha mýty.

ÚVOD DO STUDIA ALBÁNŠTINY

1.1 Sociolingvistická situace albánštiny

Albánština (*gjuha letrare shqipe*) je indoevropský jazyk, jímž hovoří zhruba 5,8 milionů lidí. V samotné Albánii žije přibližně 3,5 milionu albánsky hovořících obyvatel, v bývalé Jugoslávii jsou to necelé tři miliony (Kosovo-Metohija, Makedonie, Černá Hora).¹ Velmi staré albánské osídlení najdeme v jižní Itálii a na Sicílii. Početná albánská menšina žije také v Řecku. Novodobá migrace zavedla řadu Albánců rovněž do Spojených států amerických, Francie, Sýrie, Austrálie, Turecka a dalších zemí.

Výraz albánský/Albánc (latinsky *arbanensis/albanensis*) má svůj původ ve starém etnonymu *arbën/arbër*. Obyvatelé se nazývali *arbënesh/arbëresh* a jazyk, jímž hovořili, se nazýval *arbënisht/arbërisht*. Toto slovo bylo od 16. století postupně nahrazováno výrazem *shqip* „albánština“, který původně znamenal „správný, srozumitelný“ a od kterého se sekundárně odvodily zbylé výrazy (*shqiptar* „Albánc“, *Shqipëri* „Albánie“). Někteří autoři (například Orel, 1998, s. 434) se domnívají, že může jít o kalk vlastního slovanského etnonyma, odvozeného od výrazu „slovo“ (Slované = ti, kteří mluví slovem). Spojování výrazu *shqip* s albánským označením pro „orla“ *shqipe* je tzv. lidová etymologie (tedy taková etymologie, která se nezakládá na pravdě, ale pouze na určité vnější nápadné podobnosti). S tímto výrazem souvisí starší české označení Škipetar (například v cestopisech Antonína Fialky nebo Julia Komárka). Toto slovo nacházíme v různých realizacích v okolních slovanských jazycích také dnes (srbsky *šiptar*, makedonsky *škipitar*), je však vnímáno jako označení hanlivé. Slovo Arnaut, se kterým se ve starší české literatuře také setkáme, pochází z turecké zkomoleniny řeckého *Arvanitoi*.

Starší etnonymum *arbën/arbër* může souviset s původním ilyrským kmenem Albanů, který je poprvé doložen v díle řeckého geografa Klaudia Ptolemaia z 2. století

¹ Veškeré údaje o počtu mluvčích jak v Albánii, tak v regionech mimo Albánii a Kosovo jsou převzaty z www.ethnologue.com.

n.l. (Smith, 1854), může však také jít o název související s etnonymy některých jiných indoevropských národů, která obsahují základ arb-.

Albánština je oficiálním jazykem od vzniku Albánie jako samostatného státu v roce 1912/1913. Spisovná albánština je oficiálním jazykem nezávislého Kosova. Prakticky se však mluvená kosovská albánština v některých rysech liší.

Albánie je národnostně poměrně homogenní. Podíl menšin je zde velmi malý, oficiálně pouze 3–5%. Na jihu země žije řecká menšina (například ve městech Himara nebo Dhërmi), na východě země žije makedonská menšina (v okolí Prespanského a Ohridského jezera). Méně organizované a geograficky více rozptýlené menšiny jsou romská a arumunská menšina. Albánština je tudíž dominantním jazykem školství, státní správy, sdělovacích prostředků, kultury apod. Situace v Kosovu je komplikovanější, nicméně se vznikem samostatného kosovského státu lze předpokládat stále větší uplatňování albánštiny. Podívejme se nyní podrobněji na situaci albánštiny v albánské diaspoře.

Itaští Albánci zachovávají ve svém názvu starší etnonymum – říkají si Arbëresh. Příležitostně najdeme v odborné literatuře také označení Italo-albánci/italo-albánština, v češtině se pomalu zavádí Arberešové.. Arberešové žijí v jižní Itálii, v Apulii, v Basilicatu, v Kalábrii a na Sicílii. Jsou potomky uprchlíků před tureckou invazí. Jejich jazyk je do určité míry odlišný od současné albánštiny, zachoval si řadu archaických prvků, obsahuje pochopitelně mnoho italských výpůjček, ale obsahuje také výpůjčky řecké. Albánci přicházeli do této oblasti v několika vlnách, a to v době od 15. do 18. století. V současnosti se jedná o několik desítek vesnic. Jejich charakteristickým rysem je zachování řeckého pravoslavného ritu. Co se týče počtu mluvčích, údaje se rozcházejí, pravděpodobný je počet kolem 100 000, někteří autoři považují toto číslo za přehnané (Breu, 2002, s. 74). Jedná se o relativní údaj, mnozí mladí lidé už jazyk rodičů ovládají pouze pasivně a dávají přednost italštině. Platí to především v jižní Itálii. Naopak na Sicílii je používání arberešského jazyka mnohem živější. Týká se to však pouze rodiny a snad nižší samosprávy v daném regionu. Školní výuka probíhá v italštině, nevycházejí žádné albánské tiskoviny, příležitostně lze albánštinu slyšet v rádiu (Breu, 2002, s. 74).

Výsledkem dlouhodobé migrace do Řecka v období od poloviny 13. století do 15. století (ale pravděpodobně také později) je početná albánská menšina v oblasti Atiky, Thrákie, Salaminských ostrovů, Atén a severního Peloponésu. Tato menšina je označována jako Arvanité, jejich jazyk pak obvykle arvanitika (všimněte si typické řecké koncovky pro označení jazyků). Z ekonomických důvodů jsou velmi asimilováni. Migrují často za prací do větších měst. Chtějí-li zlepšit svoje společenské postavení, řečtina je pro ně nezbytností. Navíc řecký stát tradičně přiznává menšinám jen velmi malá práva. Snad ještě hůře než Arvanité jsou na tom Arumuni a Slavo-makedonci, obě menšiny jsou vystaveny silnému asimilačnímu tlaku, kterému čelí jen velmi obtížně. Arvanitština převzala takové množství novořeckých prvků, že se stala nesrozumitelnou pro mluvčí spisovné albánštiny. Často uváděný údaj počtu mluvčích, 173 000, je z druhé poloviny 19. století (Hahn, 1854), Ethnologue uvádí číslo 150 000, avšak i to se zdá značně nepravděpodobné. Arvanitština není vyučovacím jazykem na žádném stupni škol, neexistují žádné arvanitské sdělovací prostředky (Demiraj Bardhyl, 2002, s. 71).

Spolehlivé údaje o počtu mluvčích obou významných komunit – řecké i italské – získáváme jen velmi obtížně. Jakýkoliv starší údaj neodpovídá realitě, protože početní stav obou komunit se v posledních desetiletích významně snížil. Relativně spolehlivé údaje přináší již zmíněná databáze Ethnologue, která je volně dostupná na internetu a jejíž údaje jsou průběžně aktualizovány. Přesto však i aktuální údaje naráží na

problémy, jež jsou pro sčítání typické (lidé například z různých důvodů volí většinovou národnost a k menšině se vůbec nepřihlásí). Otázkou také zůstává, do jaké míry příslušník národnostní menšiny hovoří jazykem této menšiny, případně zda tento jazyk vůbec ovládá. Tento rozdíl mezi počtem mluvčích minoritního jazyka a počtem lidí, kteří se hlásí k menšinové národnosti, není dostatečně popsán ani v případě Arvanitů ani v případě Arberešů (například Gauss). Přičemž nejdůležitějším faktorem v této otázce se v posledních letech stal odchod mladých lidí do měst, jejich příklon k jazyku většiny, a následné vyhlidnutí vesnic, stejně tak jako rapidní zestárnutí komunit.

Také albánské obyvatelstvo na území bývalé Jugoslávie je zřejmě výsledkem pozdějších migračních procesů (tj. není původní). Pravděpodobně se jedná o potomky gegských Albánců, kteří byli programově přesídlováni osmanskými Turky do „méně stabilních“ oblastí. Významnou vlnu tvořili například Albánci přesídlení po Karpošově povstání po celou druhou polovinu 17. století (Rychlík, 2003, s. 85). Netřeba dodávat, že mezi makedonskými i kosovskými Albánci je šířen názor, že jsou původními obyvateli regionu, a existuje na toto téma i celá řada „odborných“ prací (např. Kěpuska, 2001), které přinášejí senzační a nezvratné důkazy. V srbském prostředí je jako protiargument nejčastěji zmiňován velký počet pravoslavných klášterů a také převažující slovanská toponyma.

V Kosovu žijí přibližně dva miliony Albánců (což představuje zhruba 90 % obyvatelstva). Albánsky hovořící obyvatelé Makedonie tvoří údajně 30% makedonského obyvatelstva, nicméně jejich skutečný počet je velmi obtížné zjistit. Údaje, které prezentuje makedonská strana, zřejmě nejsou zcela věrohodné. Uvádí se, že obavy z odhalení skutečného počtu Albánců v zemi brání makedonské vládě v posledních letech provést oficiální sčítání lidu. V balkánských médiích se opakovaně objevují články, že v nejbližších letech podíl Albánců převyší podíl Makedonců v Makedonii (což je dáno zejména tím, že Albánci mívají více dětí).

Velmi malou menšinou jsou zadarští Albánci, kteří jsou označováni jako Arbanasi a původně pocházejí z Černé Hory. Do svých současných sídel přišli v 18. století. Jedná se o katolíky, kteří odcházeli před rozšiřujícím se tureckým vlivem. Dnes se jedná pouze o několik set osob. Jejich jazyk je značně ovlivněn chorvatštinou (Kovačec, 2002, s. 67).

Část Albánců emigrovala v 17. století do oblasti zvané Čamëri, která se nachází v severozápadním Řecku. Tito Čamové jsou muslimové a jejich dnešní počet je již pouze zlomkem původního obyvatelstva. Většina Čamů pravděpodobně byla odsunuta do Turecka při řecko-turecké výměně uprchlíků v roce 1922. Stihl je tedy tak trochu nespravedlivý osud, podobně jako například Meglenoromuny (romanizované etnikum v oblasti Moglena, které bylo také muslimské).

V devadesátých letech překročila albánsko-řeckou hranici řada albánských ekonomických uprchlíků, kteří se usadili na severu země (vzhledem ke geografické blízkosti původní vlasti) nebo ve větších městech (vzhledem k většímu množství pracovních příležitostí). Tito „noví“ uprchlíci nejsou příliš asimilováni, často vykonávají manuální práce, u nichž není neznalost řečtiny překážkou. Bohužel mají v Řecku špatnou pověst. Jak v Itálii, kde je albánských emigrantů za prací také mnoho, tak v Řecku, se původní usazené komunity distancují od těchto nově přichozích.

V Řecku tedy nacházíme tři typy albánské migrace: nejstarší arvanitskou, mladší čamskou a novodobou migraci za prací.

Za téměř zaniklé můžeme označit albánské komunity v Bulharsku (jednalo se o pravoslavné Albánce, kteří odešli po Skanderbegově smrti) a na Ukrajině (kam přesídlila v 19. století část bulharské komunity).

Novodobá pracovní a ekonomická migrace přivedla Albánce také do dalších evropských zemí (včetně České republiky), Spojených států a Austrálie. Tato novodobá albánská diaspora si udržuje úzký vztah ke své původní vlasti a mnozí Albánci žijící v zahraničí finančně podporují své rodiny doma. V literatuře se dokonce uvádí, že tyto neoficiální příjmy částečně sloužily v kritických devadesátých letech ke krytí hospodářského deficitu.² Ekonomicky motivovaný odchod z vlasti, v albánštině označovaný slovem *kurbet*, má v Albánii dlouhou tradici.

V České republice žije několik set Albánců. Většinou se jedná o kosovské Albánce, kteří k nám přišli během války v Kosovu. Určitá část u nás žijících Albánců také pochází z republiky Albánie, jedná se nejčastěji o podnikatele a o studenty vysokých škol, kteří u nás ve velké míře zůstávají po ukončení studií. Podle posledního sčítání lidu u nás žije téměř sedm set Albánců.

1.2 Vznik spisovného albánského jazyka

O historii albánského jazyka není mnoho známo. První písemné záznamy pocházejí z konce 15. století. V průběhu středověku patřilo území tu Byzantincům, tu Bulharům nebo Srbům. Nepodařilo se vytvořit vlastní stát. Od 15. století, kdy začala turecká invaze, spadá Albánie do oblasti tureckého vlivu. Jedná se tedy o jeden z nejpozději písemně doložených indoevropských jazyků. Avšak ani v průběhu následujících staletí se písemnictví nerozvíjelo, albánský jazyk nebyl podporován tureckou vládnoucí menšinou. Většina textů tak pochází od Albánců žijících v Řecku nebo Itálii, kam Albánci emigrovali od 13., respektive 15. století. Až do 19. století se však jedná spíše o jednotlivosti než o nějaký kontinuální projev písemnictví.

S národním uvědoměním a poznáváním vlastní identity se setkáváme až od konce 19. století. V situaci, kdy chybí vlastní stát a obyvatelstvo není nábožensky jednotné, hraje v tomto procesu společný jazyk zcela nezastupitelnou roli. Je to období, které předchází albánské nezávislosti. Významnou postavou z tohoto období je například básník Pashko Vasa (1825–1892), který se zabýval také teoretickými otázkami albánského jazyka. Z jeho pera pochází gramatika albánštiny, „učebnice“ albánštiny (ačkoliv v dnešním slova smyslu je to také spíše deskriptivní příručka) a několik jazykových studií. Ve svých básních pak popisuje samozřejmě rodnou zemi, její krásu, ale i bídu a její obyvatele a jazyk. Z českého pohledu také není zcela bez významu, že snad nejproslulejší báseň tohoto autora (*O moj Shqypni, mjera Shqypni* „Ach Albánie, ubohá Albánie“) byla objevena českým romanistou a albanologem Janem Urbanem Jarníkem a publikována v klasickém albanistickém díle Zur albanischen Sprachkunde v roce 1899. V době svého vzniku nebyla báseň publikována. Navíc je Pashko Vasa prvním Albáncem, který napsal o své zemi knihu (Vasa, 1879).

Proces zavádění spisovné albánštiny znesnadňovala tehdejší nejednotnost v zápisu jazyka. Na přelomu 18. a 19. století bylo používáno paralelně několik abeced (několik variant upravené latinky, řecká abeceda a arabské písmo; zpravidla podle toho, k jakému náboženství se hlásili písaři vzdělanci, tedy zda byli katolíci, ortodoxní křesťané nebo muslimové). Navíc bylo albánské národní hnutí vystaveno systematickému pronásledování ze strany sultánského režimu.

Samostatný stát tedy vzniká roku 1912/1913. Úředním jazykem je sice albánština, avšak vzhledem ke složité politické situaci a často se měnícím poměrům mladého státu není velký prostor pro jazykové záležitosti. Od počátku je ovšem kladen důraz

² Hradečný (2008, s. 633) uvádí, že v první polovině devadesátých let pracovalo v cizině kolem 15 % práceschopného obyvatelstva.

na „albanizaci“ školství a zakládání škol. Zogův autoritářský režim (1925–1939) se pokoušel o důslednou „nacionalizaci“ albánského školství, ale nebylo to v té době možné. Církevní školy se vždy do určité míry držely příslušného církevního jazyka také jako vyučovacího. Školství navíc naráželo také na jiné problémy. Povinná školní docházka byla sice zavedena roku 1934, ale v podstatě nebylo v možnostech běžné rodiny (zvláště na vesnici) posílat děti do školy.

Je to až Enver Hoxha, který jako první v historii zavádí do všech albánských škol povinně albánštinu, čehož docílil především postupným omezováním a nakonec úplným zrušením církevních škol. Enver Hoxha a komunistická strana se dostávají k moci v roce 1944. Jazyk a jeho kultivace společně se školstvím se stávají prioritou. Důvody jsou samozřejmě především ideologické. Přibývá škol a v roce 1957 zahajuje činnost Tiranská státní univerzita, kde lze studovat albanistiku. Během padesátých let se také významně snížila míra ngramotnosti (Hradečný, 2008, s. 456–460).

Tímto ne právě jednoduchým procesem tedy vznikal spisovný albánský jazyk (*gjuha letrare shqipe*). Jazyk tvoří významnou součást albánského národního uvědomění. Je základním rysem určení národní příslušnosti. Toto konstatování může znít triviálně, ale přímo na Balkáně známe případy, kdy tomu tak není (například Chorvati, Srbové a Bosenci se odlišují na základě náboženské příslušnosti, přestože hovoří v podstatě jedním jazykem). V případě Albánie je tedy unifikačním prvkem právě jazyk, s jehož pomocí bylo lze sloučit v jeden stát tři často neslučitelná náboženství. Muslimové tehdy tvořili dvoutřetinovou většinu a zbylý podíl rovnoměrně zaujímalí římská katolická a ortodoxní křesťané.

Významná je také idea autochtonosti Albánců. Albánci si jsou vědomi skutečnosti, že jejich jazyk je velmi starý. Svůj původ odvozuje „populární albánská vlastivěda“ od Ilyrů, Thráků nebo Pelasgů. Podrobněji se budeme tímto tématem zabývat v jedné z následujících kapitol. Myšlenka autochtonnosti je aktuální pro albánský nacionalismus. Souvisí totiž s tvrzením, že předci tohoto dnes malého národa obývali ve starověku celý západní Balkán. Zároveň také souvisí s tvrzením, že se jedná o původní balkánské obyvatelstvo (tudíž by ze všech současných národů byli na Balkáně nejstarší), což vzbuzuje různé spory především v konfrontaci se sousedy.

Albánci jsou na svůj jazyk velmi hrdí, často zdůrazňují jeho odlišnost a v superlativech vyzdvihují jeho bohatost, krásu apod. Je to zřejmě například ve srovnání s naším strážlivějším vztahem k češtině. V balkánském prostoru je však takový postoj k národnímu jazyku běžný.

1.3 Dialekty

Albánština má řadu dialektů a regionálních variant, obecně lze však vydělit dva hlavní dialekty, a to gegský na severu a toskický na jihu.³ Hranici mezi oběma dialekty tvoří řeka Shkumbin. Na sever od této řeky se hovoří gegským dialektem a na jih od ní toskickým. Tyto dialekty se dále dělí na subdialekty: gegský severovýchodní, gegský severozápadní, gegský jižní; toskický severní a toskický jižní subdialekt. Asi 10–15 km jižně od řeky Shkumbin se nachází „přechodné pásmo“ a zdejší nářečí můžeme také označit jako přechodná (Nehring, 2002, s. 47).

³ V češtině nejsou názvy obou dialektů zcela ustáleny. Pojmenování s příponou -ský pro dialekt *gegë* a příponou -cký pro dialekt *toskë* se v češtině nabízí a bylo doporučeno Ústavem pro jazyk český. Nicméně například významný český balkanista a znalec albánštiny Pavel Hradečný používá označení „gegský“ a „toskický“.

Původně katoličtí Gegové jsou svérázní horalové, kteří nikdy nebyli plně poturečtění. Mají pověst tvrdých lidí, dobrých vojáků. Původně pravoslavní Toskové více podlehli turecké nadvládě a mnozí konvertovali k islámu. Italské, řecké a bulharské enklávy hovoří variantami toskického dialektu. Kosovo a větší část albánské populace v Makedonii vzhledem ke své zeměpisné poloze spadá do areálu gegského dialektu. Také černohorští Albánci mluví gegským dialektem. Toskicky hovoří na území bývalé Jugoslávie pouze Albánci žijící v oblasti jezer Ohrid a Prespa a také v některých jihomakedonských oblastech (až k Bitole) (Nehring, 2002, s. 49).

Lze předpokládat, že s politickým významem oblasti Kosova poroste i význam kosovské varianty albánštiny. Kosovská varianta má svá specifika, a to především v lexiku a výslovnosti. V době, kdy dokončuji tuto práci (jaro 2014), je úředním jazykem stále ještě spisovná albánština, nicméně tak, jak roste národní uvědomění Kosovanů, roste také potřeba určité jazykové specifikace a jazykové odlišnosti. V budoucnosti můžeme očekávat rostoucí zájem o kosovskou variantu.⁴ Popisovaná norma albánštiny (spisovná albánština) se zakládá zčásti na obou dialektech, převažuje však toskický. Po roce 1908, když se začalo pracovat na standardizaci albánštiny, byl za základ vzat gegský dialekt. Avšak v rozhodujícím období, tedy ve 40. a 50. letech, během Hoxhova režimu, se prosadil dialekt toskický. Bylo to dáno zejména tím, že většinu příslušníků tehdejší komunistické nomenklatury tvořili Toskové. Dialekty a jejich regionální varianty nejsou vždy plně vzájemně srozumitelné. Gegský dialekt má také svou literární variantu (v gegštině vycházejí některá periodika, knihy apod.).

Rozdíly mezi oběma dialekty najdeme především ve fonetice a lexiku, v menší míře také v morfologii. Nejméně významné jsou gramatické odlišnosti. Mluvíci se tedy vzájemně identifikují především podle odlišností ve výslovnosti a také podle používání určitých typických slov a slovních spojení.

V gegském dialektu se samohlásky předcházející nosovým souhláskám nazalizují, v toskickém dialektu původní intervokálnícké *-n-* rotuje v *-r-* a samohlásky *a*, *e* se mění v *ë*. Tyto rozdíly můžeme vidět například na slově *zë* „hlas“, snad z původního nedoloženého *zan*.

Tyto a další změny můžeme pozorovat na následujících příkladech:

toskický dialekt	gegský dialekt	česky
<i>nëntë</i>	<i>nând</i>	devět
<i>vatër</i>	<i>voitrë</i>	krb
<i>emër</i>	<i>emën</i>	jméno
<i>mua</i>	<i>mue</i>	mně

Vidíme, že toskické *ë* před nazálou se v gegském dialektu realizuje jako *â*, toskické počáteční *va-* se v gegském dialektu realizuje jako *vo-* (týká se pouze několika málo slov), toskické *-r-* se realizuje jako *-n-* (rotacismus, velmi častý). Rozdílně se také uplatňují diftongy *ue/ua* (z proto-albánského *uo*).

Ve spisovné albánštině a toskickém dialektu neexistuje opozice mezi dlouhými a krátkými samohláskami. V gegském dialektu se tato opozice vyskytuje. Nejedná se však o návaznost na praíndoevropskou opozici mezi dlouhými a krátkými samohláskami. Dlouhé samohlásky vznikly v gegském dialektu různými kontrakcemi a pozičními dluženými (Orel, 1998, s. 16).

Toskické dialekty zachovávají konsonantické skupiny *mb*, *ngj* a *nd*, zatímco v gegských dialektech se tyto skupiny asimilují na *m*, *nj* a *n*. Staroalbánské skupiny *kl*,

⁴ Ostatně u nás lze převládající zájem studentů o kosovskou albánštinu (a ne spisovnou albánštinu) pozorovat už nyní. Je to dáno především čilejšími kontakty mezi ČR a Kosovem než mezi ČR a Albánií.

gl (zachované dodnes v Chameria a Dardha v Itálii) se ve většině albánských dialektů mění na *q* a *gj*. V severogegských dialektech dávají tyto skupiny *k* a *g* (Orel, 1998, s. 15).

Tyto fonetické změny se však týkají pouze původních starých (proto-albánských) slov a lze je vysledovat také v nejstarších latinských a řeckých výpůjčkách. Pravděpodobně se tyto změny přestaly uplatňovat někdy v období raného středověku.

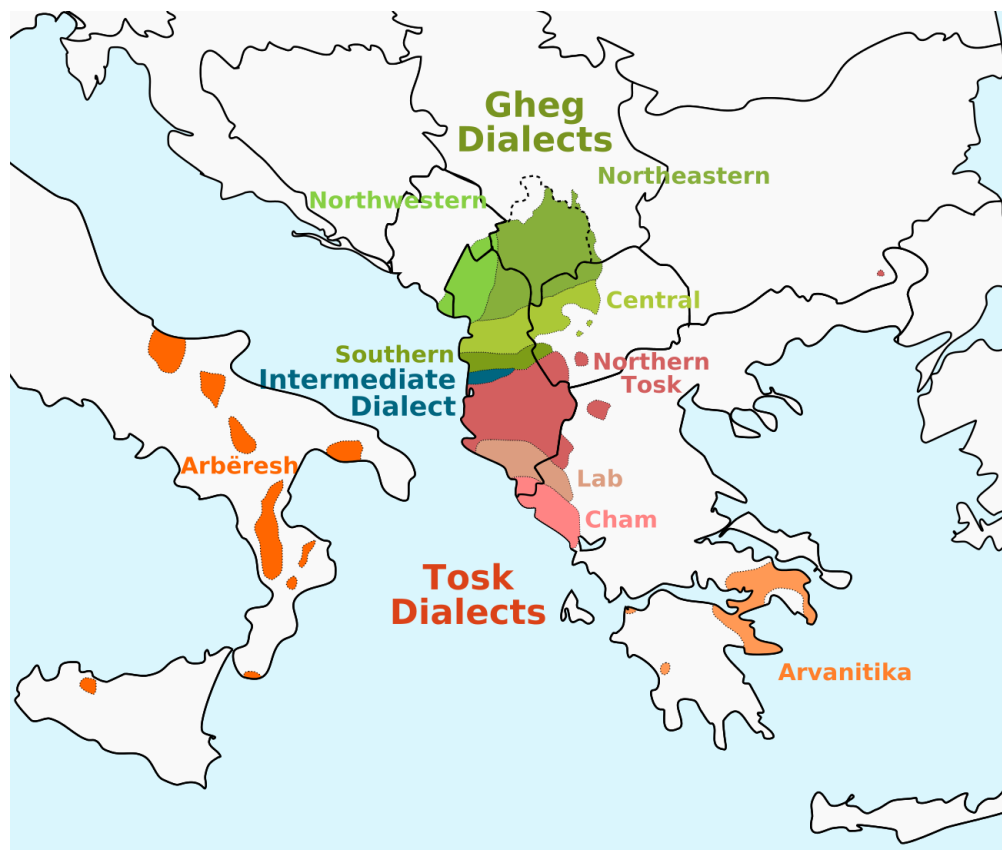
V oblasti morfologie najdeme nejvíce rozdílů ve verbálním systému. Nejvýraznějším rozdílem je tvoření opisného infinitivu. Například sloveso „dělat“ vyjádříme v gegském dialektu opisným tvarem *me ba*, v toskickém *për të bërë*. Oba dialekty také používají jiné pomocné sloveso ve složeném budoucím čase, gegský dialekt používá sloveso *kam* „mít“, toskický sloveso *do* „chtít“.

V kosovské variantě gegského dialektu se uplatňuje pouze jedna koncovka pro určitý člen mužského rodu, a to *-i*. Ve standardní albánštině nacházíme alomorfy určitého členu *zog – zogu* „pták – ten pták“ proti *det – deti* „moře – to moře“, v kosovské variantě pak neutralizaci *zog – zogi*, *det – deti*. Člen neurčitého rodu je v gegském dialektu *nji* oproti spisovnému *një* (Friedmann, 2004, s. 12).

Jak jsem uvedla, spisovná albánština se zakládá především na toskickém dialektu, a proto také u všech zmíněných příkladů platí, že toskické příklady jsou zároveň spisovnými výrazy. Spisovnou albánštinu oficiálně přijalo i Kosovo.

Některé varianty albánštiny mohou být považovány za minoritní jazyky (například Okuka, 2002). Týká se to například zadarských Arbanasi, italských Arberešů a řeckých Arvanitů. Dlouhodobá izolace těchto jazykových variant albánštiny způsobila určitou míru archaičnosti a intenzivní kontakt s většinovým jazykem zase způsobil přejímání řady výpůjček apod. Stále však můžeme vysledovat původ těchto variant buď v gegském nebo v toskickém dialektu (a tudíž je lze formálně k jednomu nebo k druhému přiřadit). Arbanasi lze považovat za variantu gegského nářečí, Arbërësh a jazyk Arvanitů jsou odvozeny od jihotoskických nářečí. Nicméně i vnímání těchto variant jako samostatných jazyků je celkem oprávněné. Například v případě řeckých Albánců (Arvanitů) a jejich jazyka lze říci, že arvanitština nemá prakticky již sedm století žádný kontakt (jazykový ani kulturní) s albánštinou. Podobně jako je tomu i v jiných menšinových společenstvích, jsou tyto většinou neustále ohrožované komunity jazykově poměrně konzervativní.

Následující mapa ukazuje lokalizace obou velkých dialektů a naznačuje některé subdialekty. Všimněte si také dvou minoritních jazyků – arbërësh a arvanitika.

zdroj: www.wikipedia.org

KAPITOLA

2

O PŮVODU ALBÁNŠTINY

2.1 Historiografie

První zmínka o Albáncích pochází pravděpodobně teprve z počátku 11. století, najdeme ji v bulharském textu z pera neznámého autora (Elsie, 2003, s. 3), datace tohoto textu však byla provedena na základě obsahu.⁵ Další, tentokrát již nezpochybnitelná zmínka je z pera byzantského historiografa z roku 1079.⁶ Ve dvou různých souvislostech zmiňuje etnonymum *Arbanitōi* a *Albanoi*. Otázka, proč volí autor dvě různá označení, zůstává nezodpovězena. Od této chvíle se pak zmínky množí a na scéně se objevují Albánci. Zmíněné prameny však hovoří o etniku a nenacházíme v nich přímý důkaz, že se Albánci v této době nacházeli ve svých současných sídlech. Protože však v pramenech 11. století, ani v pramenech pozdějších (kterých už máme podstatně více než z doby předchozí) nezaznamenali historiografové žádnou významnější migraci v této oblasti, předpokládáme, že od 11. století jsou Albánci usazeni v oblasti dnešní Albánie, částečně také Makedonie.⁷ Albánci jsou ve svých současných sídlech tedy předpokládáni zhruba od 11. století. S tímto faktem se musí vypořádat každý, kdo se chce jakkoliv vyjádřit k albánské etnogenezi. Na území dnešní Albánie máme ve starověku doloženy ilyrské kmeny, poslední zmínka o nich je v díle *Miracula sancti Demetrii* z počátku 7. století.⁸

⁵ Text byl nalezen v srbském manuskriptu z roku 1628 a podává informaci o jazycích, národech a náboženství na přelomu 10. a 11. století. Albánci jsou uvedeni jako jeden ze 72 národů a autor je uvádí mezi „polověrci“, tedy neortodoxními křesťany, dalšími kategoriemi jsou pak ortodoxní křesťané a nevěřící.

⁶ Autorem je Μιχαήλ Ἀτταλειάτης (Michael Attaliates), dostupný komentovaný překlad je ve španělštině (Pérez, 2002).

⁷ Otázka kosovského osídlení je složitější a politicky citlivá.

⁸ Kniha je zásadním zdrojem informací o pronikání Slovanů na Balkán, zejména do oblasti Makedonie. Popisuje situaci v Soluni při obléhání Slovanů. Zdá se, že autor se bojů osobně zúčastnil. Jeho zkušenosti, a zejména některé vojenské znalosti vyznívají velmi autenticky. O Ilyrech se však zmiňuje jen okrajově. (Obolensky, 1994, s. 287)

Mezi těmito kmeny předpokládáme také kmen s názvem *Albanoi*. Ten je však doložen ojediněle, a to v díle helénistického geografa Klaudia Ptolemaia z 2. století n. l. Ptolemaios umístil tento kmen do severní části území dnešní Albánie a také zmiňuje město *Albanopolis*⁹ (Smith, 1854).

Je zřejmé, že podobný nedostatek psaných dokumentů, nedostatečný stupeň poznání ilyrského jazyka a omezená vypovídací schopnost archeologického a etnografického materiálu poskytují velký prostor pro různé hypotézy. Konkrétní průběh pohnutých dějinných událostí, k nimž došlo na většině území Albánie i v některých přilehlých částech Balkánu v období od konce 6. století do 9. století (tedy během masivního osídlování oblasti Slovany), se zřejmě nepodaří nikdy odhalit. Přesto lze z analýzy dat archeologických a historických vyvodit některé závěry.

Je to především skutečnost, že slovanská expanze způsobila radikální demografické změny, dále zhroucení byzantské státní moci. Z pohledu etnogeneze mělo zásadní význam přerušení procesu romanizace a helenizace (Hradečný, 2003, s. 40). Dále se můžeme domnívat, že osud domácího obyvatelstva po příchodu Slovanů nebyl jednotný. Jedna část odcházela do větších pobřežních měst a odtud pravděpodobně migrovala přes moře. Část zejména venkovského obyvatelstva zůstala ve svých dosavadních sídlech. Právě tento paleobalkánský prvek mohl sehrát jistou roli při etnogenezi jihoslovanských národů. Třetí část obyvatelstva pak uprchla do hor.

Pro utváření budoucích demografických poměrů na území Albánie (a zřejmě také Rumunska) měly nepochybně zásadní význam události, ke kterým došlo mezi 6. a 8. stoletím v nepřístupných horských oblastech Balkánu. Zde se ukrývaly před slovanským pleněním zbytky starobalkánské populace, ať už romanizované, částečně romanizované nebo neromanizované. Na těchto předpokladech a závěrech se shodují všechny věrohodné hypotézy týkající se etnogeneze Albánců, Rumunů a Arumunů.¹⁰ Ve kterých horských oblastech k těmto událostem došlo, je předmětem sporu. Dále se také autoři neshodnou na vztazích mezi jednotlivými skupinami těchto obyvatel, zejména Illyrů a Thráků. Vůbec veškeré nejasné okolnosti tohoto soužití dávají prostor vlastním interpretacím.

2.2 Ilyrsko-albánská hypotéza

Zřejmě nejznámější je hypotéza o ilyrsko-albánské kontinuitě. Ta předpokládá, že ilyrské kmeny odcházely před Slovany do hor a tytéž kmeny o několik století později scházejí z hor do svých původních sídel. Jako první vyslovil tezi, že Ilyrové jsou předky Albánců, Johannes Thunmann v roce 1774 (Thunmann, 1774). Tuto myšlenku rozpracovávala a upřesňovala řada dalších badatelů až do ucelené vědecké teorie, kterou dnes zastává většina zahraničních odborníků (pouze namátkou Bartl 1995, Jacques 1995, Gashi, Steiner 1994). Běžně se také zmínka o ilyrském původu se objevuje v encyklopedických heslech týkajících se Albánie či albánštiny. Také přední český albanista Pavel Hradečný k tomu říká: „*Tezi o ilyrsko-albánské kontinuitě je možno označit za zřejmě nejadekvátnější a nejvěrohodnější interpretaci procesu etnogeneze*

⁹ V místech, kde Ptolemaios uvádí město Albanopolis není dnes žádné významnější sídlo, ani archeologické naleziště.

¹⁰ Vedle hypotéz věrohodných máme i několik hypotéz zcela nevěrohodných, kterými není třeba se podrobněji zabývat. Pro zajímavost můžeme uvést například v srbském prostředí oblíbenou tezi, že Albánci jsou potomci bojovných válečnických kmenů na Kavkaze a že jejich předkové byli do horských oblastí dnešní Albánie přemístěni z iniciativy byzantských úřadů, nebo tezi bulharského badatele Rusi Stojkova, že Albánci se dostali na Balkánský poloostrov v 11. a 12. století z oblasti Brabantu a Flander (Hradečný, 2008, s. 43).

Albánců. Současně je třeba mít na zřeteli, že se jedná o hypotézu (byť nejpravděpodobnější), kterou nebude možno s ohledem na absenci psaných dokumentů, nedostatečný stupeň poznání ilyrského jazyka a omezenou vypovídací schopnost archeologického i etnografického materiálu s definitivní platností a se stoprocentní jistotou nikdy dokázat.“ (Hradečný, 2008, s. 44). Přes tuto opatrnou formulaci však z celého jeho díla jasně vyplývá, že je velkým zastáncem ilyrsko-albánské hypotézy. Dále se domnívá, že tyto etnotvorné procesy se odehrály v nepřístupných horských oblastech severní Albánie a přilehlých částech dnešního Kosova a jihovýchodní Černé Hory. Hradečný však toto tvrzení neopírá o důkazy historického, etnografického nebo filologického charakteru.

Hypotézu, která se v základních rysech shoduje s uvedenými tezemi a již se opírá o jistou argumentaci, předložil v šedesátých letech německý historik Georg Stadtmüller, který se domníval, že Albánci jsou potomky některého ilyrského nebo thráckého kmene, který v kritických „temných staletích“ pobýval v severoalbánském horském kraji Mat (Stadtmüller, 1966, s. 156). Jedná se o jednu z nejizolovanějších a nejhůře přístupných oblastí Albánie, která je však poměrně malá co do rozlohy.

V albánském prostředí je z pochopitelných důvodů přijímána prakticky pouze ilyrská hypotéza, která zaujala klíčové místo v albánské národní a státní ideologii. Nutno však dodat, že přesvědčení naprosté většiny Albánců o jejich ilyrském původu není v žádném případě výsledkem nějaké ústně předávané tradice či jiné podobné romantické představy, nýbrž cíleného působení školského systému a propagandy. V albánských knihovnách nacházíme mnoho publikací albánských historiků na toto téma, které však pro nás nemohou být a nejsou relevantní. V poslední době přibývají podobná „díla“ z pochopitelných důvodů zejména v Kosovu. Určité jejich specifikum tkví v tom, že ve valné většině ani nepředpokládají odchod obyvatelstva do hor a prosazují formování albánského etnika na celém jeho současném teritoriu kontinuálně (například Këpuska, 2001 nebo Ceka 2001).

Podobně lze definovat problém etnogeneze většiny balkánských národů. Právě velké paleobalkánské národy jako Thrákové, Dákové a Ilyrové, u nichž předpokládáme, že v minulosti obývali rozsáhlá území, hrají při těchto debatách o etnogenezi a autochtonnosti významnou roli. Obecně lze říci, že tyto teorie rozdělujeme právě na teorie autochtonní, které počítají s kontinuitou mezi některým paleobalkánským národem a současným národem obývajícím dané území, a teorie alochtonní, případně migrační, které však také většinou uvádějí jako původní některý z balkánských regionů. Je tedy očividné, že nejde ani tak o kontinuitu etnickou jako takovou (která je s výjimkou slovanských národů nepopíratelná), ale především o kontinuitu přímo a právě na daném území, která by v dnešní složité geopolitické situaci na Balkáně opravňovala nároky toho či onoho státu. Etnogeneze současných balkánských národů je tedy velmi komplikované, nicméně také zajímavé téma.

2.3 Argumenty pro a proti ilyrsko-albánské kontinuitě

Ilyrové jsou doloženým národem obývajícím ve starověku rozsáhlá území západního Balkánu, včetně území současné Albánie (více o Ilyrech, Wilkes, 1992). Celou věc však do značné míry komplikuje současný nedostatečný stav poznání ilyrštiny (podrobněji Katičić, 1976; Neroznak, 1978). Pakliže se Ilyrové projevovali epigraficky (a prozatím se zdá, že spíše ne), do naší doby se nám nedochovalo nic nebo to dosud nebylo nalezeno. Jako u řady dalších substrátových jazyků, i v případě ilyrštiny známe pouze několik

desítek antroponym¹¹ z řeckých a římských nápisů a tušíme také některá toponyma.¹² Z jistého pohledu se tedy jeví snaha hledat jakékoliv jazykové paralely mezi ilyrštinou a albánštinou jako nereálná. Nicméně je možné hledat další argumenty v nelingvistických disciplínách (například v historiografii obecně a antické zvláště, v etnologii) a také studium onomastiky je pro nás zvláště užitečné.

Zjednodušeně řečeno, bezpečně víme, že na území současné Albánie žili ve starověku Ilyrové (respektive ilyrské kmeny), ale není nám zcela jasný vztah mezi těmito kmeny a ve středověku se formujícím etnikem Albánců.

Hlavní argumenty pro pravdivost ilyrské hypotézy o původu Albánců jsou:

- fonetický vývoj starých toponym jako *Durrachion* → *Durrës* (v albánštině s přízvukem na první slabice), *Aulona* → *Vlonë*, *Vlorë* (jedná se o rotacismus typický pro toskický dialekt) ukazuje standardní fonetický vývoj albánštiny, což naznačuje, že tato toponyma mohla být u předků Albánců používána kontinuálně od starověku; (Demiraj, 2002, s. 225)
- v albánštině jsou výpůjčky z latiny a ze staré řečtiny (především z dórského dialektu), které se datují do doby před naším letopočtem, například albánské slovo *mokënjë/mokër* pocházející z dórského *μαχανᾶ*; (Demiraj, 2002, s. 225)
- historie nezaznamenala žádnou výraznou migraci na Balkáně z východu směrem na západ, která by mohla doložit migraci předků dnešních Albánců z východu nebo severu Balkánského poloostrova do oblasti dnešní Albánie;
- první Albánci bezpečně zaznamenání středověkými historickými prameny, se vyskytují v místech, kam helénistický geograf Klaudios Ptolemaios situoval v 2. stol. n. l. ilyrský kmen *Albanoi*; (Hradečný, 2008, s. 42)
- z etnologického hlediska existuje nápadná podobnost mezi způsobem života Ilyrů, jak se odráží v dílech antických autorů i v archeologickém materiálu, a mezi etnografickými zvláštnostmi pozdějšího albánského etnika (Hradečný, 2008, s. 42).

Hlavní argumenty proti hypotéze o ilyrském původu Albánců jsou:

- některé lexikální podobnosti mezi rumunštinou a albánštinou, které nelze vysvětlit například latinskými výpůjčkami a pravděpodobně jsou dány společným substrátem, naznačují, že původní území obou národů (ze kterých později vzešli Albánci a Rumuni, můžeme je tedy označovat jako proto-Albánce a proto-Rumuny) se muselo nacházet v těsné blízkosti, nejspíš pravděpodobně v sousedství;
- tento argument je podpořen historickou skutečností, a to masivním příchodem Slovanů na toto území někdy mezi 5. a 6. stoletím n. l., který způsobil značné demografické změny, a především ústup původního obyvatelstva z úrodných nížin a údolí do hor (tím by tedy bylo lze vysvětlit původní blízkost dnešních Albánců a Rumunů);

¹¹ Právě z pohledu onomastiky je možné určit rozsah ilyrského území, ale také je dále dělit. Ilyrské území zaujímalu většinu západní části Balkánského poloostrova, a to v širším slova smyslu, tj. na západě až k oblasti Veneta. Je možné, že přesahovalo do jižní Itálie a někteří badatelé usuzují na možnou příbuznost s messapštinou (Salentinský poloostrov), někteří autoři se dokonce domnívají, že messapština je jazyk ilyrských vystěhovalců do Apulie, tedy do jižní Itálie, nicméně se pohybujeme na velmi nejisté půdě. Autoři také dále dělí ilyrské teritorium podle výskytu různých jmen (Katičić, 1976).

¹² Dnešní podoba toponym na území Albánie je zdrojem velmi nejistým. Stipčević (1977, s. 81) přesto uvádí možnost ilyrského původu u slov *mal* „hora“ nebo *bardi*, dnes *bardhë* „bílý“.

- albánština je satemový jazyk, zatímco ilyrštinu většina badatelů řadí spíše mezi kentumové jazyky; (Demiraj, 2002, s. 225)
- absence původní slovní zásoby týkající se námořní plavby a rybářství (Orel, 1998, s. 11; Weigand, 1927), tyto výrazy jsou většinou buď výpůjčky a kalky nebo opisy;
- absence proto-albánských toponym v Ilyrii; (Orel, 1998, s. 10)
- první písemné zmínky o Albáncích jako příslušnících svébytného etnika se objevují v byzantských pramenech až v 11. století, zatímco poslední zmínka o Ilyrech pochází ze 7. století, je zde tedy časová mezera zhruba čtyř staletí.

Je evidentní, že vypovídací hodnota těchto argumentů, není jednoznačná. Tradiční silné argumenty jako absence námořního a rybářského lexika či albánsko-rumunské paralely nejsou ve skutečnosti v rozporu s představou o odchodu Ilyrů do hor a jejich soužití s jinými paleobalkánskými prvky. Navíc se předpokládá několik desítek ilyrských kmenů (Wilkes, 1992, s. 75) a po vpádu Slovanů mohlo dojít k jejich rozdělení.

Albanisté tedy interpretují tyto argumenty po svém. Shaban Demiraj píše: *„Donc, selon toute vraisemblance, l'albanais représente un développement récent de ce qui à date ancienne était l'illyrien du sud. La transition graduelle de l'illyrien a dû avoir lieu au plus tard entre le cinquième et le sixième siècle de notre ère.“* (Demiraj Shaban, 2002, s. 234). Demirajův pohled na věc zastupuje hypotézu autochtonní.

Naopak Vladimir Orel dochází k závěru, že: *„...numerous proofs seem to corroborate the original settling of Proto-Albanians in Dacia Ripensis and farther North, in the foothills of the Carpathian Mountains and the Beskidy/Bieszczady. The Proto-Albanian migration to Illyria must have taken place before (but not considerably earlier than) their contact with Romance speakers and the end of the Proto-Albanian period in the history of the Albanian language.“* (Orel, 1998, s. 10)

2.4 Thráko-albánská hypotéza

V protikladu k těmto hypotézám stojí teorie o příchodu Albánců z jiných částí Balkánu. Zde je pak klíčový předpoklad, že Albánci jsou potomky Thráků. První, kdo tímto způsobem odmítl tezi o ilyrsko-albánské kontinuitě, byl na konci 19. století německý filolog Gustav Weigand. Prosazoval názor, že Albánci pocházejí z východních částí Balkánského poloostrova a že geneticky přísluší k Thrákům (Weigand, 1927). Někteří další badatelé šli ještě dále na severovýchod a hledali kořeny Albánců až na území římské Dacie (Russu, 1967; Georgiev, 1968). Hlavními Weigandovými argumenty je jednak skutečnost, že albánština postrádá původní slova v oblasti námořní a rybářské terminologie, dále pak prokazatelné paralely albánského a rumunského jazyka.

Poslední, kdo předstoupil před odbornou veřejnost s přepracovanou thráckou variantou, je německý historik Gottfried Schramm. Na začátku osmdesátých let vyjádřil názor, že Albánci jsou potomky západothráckého kmene Bessů, který před svým sestupem z hor pobýval v centrálních balkánských pohoří, zhruba na území dnešního jihozápadního Bulharska (Schramm, 1981, s. 235). Této teorie se dlouhodobě drží (Schramm 1994 a 1997). Přestože jeho argumentace je dobře podložená, opírá se o syntézu nejrůznějších poznatků z mnoha oblastí, včetně lingvistiky, a Schramm sám je zejména v německém prostředí velmi respektovaná osobnost, odborná veřejnost se poněkud zdráhá jeho stanoviska přijmout, jak paradoxně dokládá sám autor (Schramm, 2006, s. 199–205) nebo jak se dovídáme například u Hradečného (2008, s. 44). Na Schrammovu tezi kladně reagoval Schütz (1992, s. 417) a rozšiřuje ji o teorii o albánském „narázníku“ mezi Rumuny a Slovany.

Příbuznost Albánců a Thráků a jejich spíše východobalkánský původ se zdá být na první pohled rozumným východiskem pro některé základní argumenty proti tezi ilyrské. Především se tak vysvětluje kulturní a genetická blízkost Albánců a Arumunů, dále pak fonetický vývoj některých východobalkánských toponym (například Štip), která vykazují určitou míru „albanizace“ (Schramm 1997, s. 308). Bohužel však je tu jeden zásadní a klíčový problém. Lexikální paralely mezi thráčtinou a současnou albánštinou, případně rekonstruovanými pre-albánskými a proto-albánskými tvary, jsou velmi nepoččetné. Přestože stav poznání thráčtiny je velmi omezený a také naše znalosti proto-albánštiny jsou velmi nedostatečné, můžeme konstatovat, že tyto dva jazykové materiály nevykazují dostatek důkazů pro genetickou spřízněnost. Při bližším pohledu na veškerý dochovaný thrácký materiál zjišťujeme, že ze 180 slov, která rekonstruuje Duridanov (1975, s. 67) lze jakoukoliv podobnost s albánštinou vysledovat u osmi slov. Některá z těchto slov jsou sice nadějná, například thr. *mezena* „jezdec“ a alb. *mëz* „hříbě“, případně thr. *germas* „horký, teplý“ a alb. *zjarm* „ohně“. ¹³ Bohužel jsou však tato slova prokazatelně návazná na praindoevropské etymony, a tudíž na nějakou jasnou souvislost mezi thráčtinou a albánštinou neukazují. Navíc je počet těchto slov opravdu tak nízký, že můžeme maximálně uvažovat o vzájemném kontaktu těchto jazyků. Je pravděpodobné, že tato slova jsou thráckými výpůjčkami v proto-albánštině. Dokládají spíše geografickou blízkost obou jazyků v určité fázi a eventuálně vedou k hledání „výchozího území“ formování albánského etnika více na východ. Příímý genetický vztah mezi Albánci a Thráky však vyvracejí.

Kromě jednotlivých rekonstruovaných slov byly nalezeny také čtyři thrácké nápisy, pouze dva však stojí za pozornost, a to vzhledem ke své délce. ¹⁴ Význam slov v těchto nápisích odhadujeme z našich znalostí thráckých antroponym a našich obecných znalostí o nápisích (a tudíž se překlad u jednotlivých autorů poměrně dost liší). Jakákoliv rekonstruovaná starší fáze albánštiny neskýtá žádný prostor pro interpretaci těchto nápisů z hlediska lingvistického.

Někteří autoři pak hovoří přímo o genetické příbuznosti ilyrštiny a thráčtiny (Jokl, 1923; Russu, 1969), nicméně přesvědčivější argumenty uvádí Duridanov (1999, s. 757) proti užší genetické příbuznosti obou paleobalkánských jazyků.

Na druhou stranu nelze opomenout fakt, že některé společné fonologické rysy albánštiny, arumunštiny a řečtiny na jistý společný substrát ukazují. Je to zejména vývoj hláskových skupin *mp* → *mb*, *nk* → *ng*, *nt* → *nd* (Fiedler, 1998, s. 353). Tento vývoj předpokládáme právě pro thráčtinu a ve všech uvedených jazycích se jedná o pravidelnou a častou (v žádném případě okrajovou) realizaci. Na zhruba stejném teritoriu pak nacházíme interdentaly [θ] a [ð]. ¹⁵

2.5 Jirečkova linie

Je zřejmé, že v oblasti jihovýchodní Evropy na sebe v období starověku narážely dva výrazné vlivy: prvek řecký a prvek římský. První pokusy o geografické vymezení tohoto vlivu vycházely především z geografické distribuce latinských a řeckých nápisů.

¹³ Další albánsko-thrácké paralely nacházíme ve slovech *burrë* „muž“ (thr. *bur*), *dre* „jelen“ (thr. *drenis*), *pupë* „kopec“ (thr. *pupa*), *lerë* „hromada kamení“ (thr. *rera* „kamenitá země“). Thrácké *thitha* se vysvětluje buď jako „světlo“ a pak se spojuje s alb. *ditë* „den“ nebo jako „prsá“ a pak by mohlo souviset s alb. *sisë*.

¹⁴ Zbylé dva nápisy jsou v podstatě jen izolovaná slova.

¹⁵ Kromě těchto jevů, které jsou areálově jasně vymezeny, nacházíme další fonologické paralely mezi třemi zmíněnými jazyky, které však zasahují i do dalších jazyků Balkánského jazykového svazu, jedná se například o podsystém vokaliky.

Postupně se však význam nápisů v této oblasti relativizoval. Je zřejmé, že pouhé statistické posouzení geografické distribuce epigrafických dokladů totiž není sociolingvisticky dostatečně relevantní.

První, kdo se pokusil takovou hranici mezi sférou řeckého a latinského vlivu popsat byl český balkanolog Konstantin Jireček (1901, s. 13). Vymezil ji zhruba od místa, kde se dnes nachází albánské město Lezhë (to znamená, že linie rozděluje albánské území zhruba ve dvou třetinách), dále podél Drinu, pokračuje podél hranice mezi provinciemi Dalmácie a Makedonie, pak kopíruje hranici mezi oběma Moesiemi (Superior a Inferior) a pokračuje podél Dunaje až k jeho ústí. Linie tedy v podstatě kopíruje severní hranice římských provincií Macedonia a Moesia Inferior. Jireček byl zřejmě těmito římskými hranicemi ovlivněn. Pro albanistu je zajímavé, že Jirečkova linie prochází podél řeky Shkumbin, tedy přibližně tam, kde je dnes hranice mezi gegským a toskickým dialektem.

Podle názoru rumunského lingvisty Alexandra Philippide (1925, s. 70–72) neplatí Jirečkem předpokládaná hranice pro oblast severozápadní Thrákie. Oblast antické Remesiany (dnes Bela-Palanka) byla podle něj latinská a oblast kolem města Serdica (dnes Sofie) byla bilingvní.

Jirečkovu linii pak revidovali mnozí balkanisté, přičemž všechny další varianty počítají s posunem linie, někdy velmi výrazným, na jih. Nikdo další po Jirečkovi neztotožňuje východní část linie s tokem Dunaje.

Petar Skok (1931, s. 371) klade hranici mezi latinskou a řeckou oblastí městem Apollonia (dnes albánský Fier) počínaje, dále podél řeky Shkumbi až k Ohridskému jezeru, dále jižně od Skopje, poté směrem k severovýchodu, na západ od Sofie a přímou čarou k pohoří Stara Planina a dále k Varně.

Rumuni Mihăescu (1968, s. 129–130) a Rosetti (1973, s. 47) jsou zastánci nejj jižnější varianty hranice. V detailech se sice liší, ale můžeme říci, že oba vymezují tuto hranici na jadranském pobřeží zhruba od starověké Aulony (dnes Vlorë), a dále jimi předpokládaná linie kopíruje současnou makedonsko- a bulharskou-řeckou hranici ve vzdálenosti zhruba sto až dvě stě kilometrů od ní. Mihăescovo postesknutí nad tím, jak přibývá nových nápisů a zároveň jak korpus nikdy nebude dostatečně kompletní, pouze dokládá, jakou váhu přikládá statistickému zpracování nápisů (Mihăescu, 1966, s. 74). Je hned několik důvodů, proč Mihăescův velmi podrobný a v podstatě dodnes nepřekonaný rozbor latinské epigrafiky na území Balkánu nemůže být relevantní pro stanovení nějaké dělící čáry obou antických světů. Mihăescu například nebere v úvahu povahu nebo typ nápisu (veřejné nápisy podávají jiné svědectví o jazykové situaci než nápisy soukromého charakteru). Také dostatečně nezohledňuje chronologii nápisů. A co je nejzávažnější, ponechává zcela stranou nápisy řecké. Z tohoto důvodu ještě dnes hodnotí někteří autoři význam Mihăescovy práce pro zhodnocení lingvistické situace v oblasti jako nulový (Haarmann 1972, Kaimio 1979). Pouhý epigrafický rozbor a početní převaha jedněch či druhých nápisů k určení hranice vlivu řeckého a římského nestačí.

Také někteří odborníci z řad historiků a klasických filologů se o tuto problematiku živě zajímali. Toynbee (1969, s. 55) ztotožňuje hranici řecko-latinského světa se severní hranicí provincií Makedonie a Thrákie a vyjadřuje tezi o určité jazykové politice v období principátu, která podporovala latinu na sever od této hranice a řečtinu na jih od ní. Tato jazyková politika spočívala v tom, že úřední sdělení byla do oblasti Thrákie a Makedonie zasílána v řečtině, a naopak na sever byla zasílána sdělení latinská, a to zřejmě nehledě na reálný poměr řeckých a římských obyvatel v dané oblasti. Marrou (1950, s. 347) se věnoval především vzdělávacímu systému ve

starověku a s tím souvisejícímu stupni znalosti latiny mezi Řeky a řečtiny mezi Římany. Hranici klade částečně podél Jirečkovy linie a dále zhruba sto až dvě stě kilometrů jižně od toku Dunaje.

Vidíme, že spor panuje především v oblasti určitého středové pásma, tedy jižní Dalmácie a provincie Moesia Superior a Moesia Inferior.

Abychom však definovali lépe povahu této hranice, je třeba říci, že řečtina a latina zde nebyly v přímém kontaktu, jedná se skutečně spíše o vymezení kulturních sfér. Pakliže bychom hledali jazyky, mezi kterými tvoří Jirečkova linie svým způsobem skutečnou hranici, jednalo by se o ilyrštinu na západ od linie a thráčtinu na východ od ní. Zajímavé také je, že zatímco řečtina se na sever od této hranice projevovala poměrně málo, latina na jih od hranice měla poměrně silné zastoupení. Mimo to latinský vliv pozorujeme v řečtině v celé řadě odborných, úředních, správních, právních a jiných termínů (Haarmann, 1999, s. 549). Dále hrají roli při pronikání latiny na jih předpokládané enklávy, zejména využívání latiny podél významných tras (zejména via Egnatia).

Nový vhled do celé problematiky přináší finský historik Jorma Kaimio (1979). Určitá nejasná sociolingvistická distribuce řečtiny a latiny se totiž netýká pouze oblasti Balkánu. Autor si klade za cíl vymezit a popsat ne zcela jasný status řečtiny v samotném Římě a jinde v Římské říši. Řečtina a latina měly zřejmě určitý specifický vztah typu diglosie. Řečtina byla na jedné straně jazykem otroků a chudiny a na straně druhé jazykem intelektuálů. Paradoxně tedy byla v Římě jazykem s nejnižší i nejvyšší prestiží zároveň. Podle Kaimia si oba jazyky dělí určité úlohy, latina je jazykem armády, administrativy, práva. Řečtina je jazykem umění, emocí, lásky, ale třeba také medicíny. Potud mluví Kaimio samozřejmě o Římu, kde předpokládáme určitou specifickou situaci. Co se týče správy celého rozsáhlého území Římské říše, bylo praktické nepřihlížet k mateřskému jazyku komunit nebo dokonce jednotlivců, ale obracet se k nim jazykem, který byl danému teritoriu určen (Kaimio pojmenovává tento jev *bilateral unilingualism of the administration*). Z Říma bylo jednodušší obracet se k provinciím v korespondenci či jiných administrativních záležitostech v jazyku, který v dané oblasti převažoval, a tak bylo Impérium administrativně rozděleno na řecky mluvící a latinsky mluvící část. A tak například Sicílie, první řecky mluvící provincie se dostala do „části latinské“ a můžeme předpokládat, že to tato skutečnost sehrála významnou roli při latinizaci této oblasti (Kaimio, 1979, s. 320).

Kaimio v některých bodech souhlasí s Toynbeem (1969, s. 55) – souhlasí s tím, že nápisy vypovídají o určité jazykové politice, vedené z Říma. Co se však týká určení oné hranice, hodnotí provincie Dalmácie a Moesie Superior jako oblasti latinského vlivu a provincii Moesie Inferior jako oblast řeckého vlivu: „... a central government language policy, which was perhaps in the Julio-Claudian Age directed at a Latinization of the Balkan hinterlands, but was changed at the end of the first century (Moesia Inferior was partitioned by Domitian) and especially in the reign of Trajan, looking with greater favour on the position of Greek, without, however, affecting the language use of the already established Latin areas.“ (Kaimio, 1979, s. 89). Uzavírá však konstatováním, že hranice mezi latinou a řečtinou nebyla pevně daná a také neodpovídala hranicím provincie.

O kritický pohled na Kaimiovu monografii se pokusil například MacLeod (1982, s. 216). Kaimiovi vyčítá některé málo přesvědčivé autorské komentáře, a zejména jeho jazykový rozbor literárních děl římských autorů. Kaimio podle něj přeceňuje význam římské jazykové politiky (MacLeod, 1982, s. 217), MacLeod však nenabízí čtenáři nějaké pádné argumenty, pouze nejasné tvrzení, že římsští úředníci se přece mohli rozhodovat

podle zdravého rozumu ad hoc („*individual Roman officials made common sense ad hoc decisions*“).

Přes všechny uvedené argumenty se termín Jirečkova linie dodnes používá v balkanistické literatuře poměrně hojně, a to bez nějakých dalších upřesnění nebo komentářů (Tagliavini 1949, Solta 1980, Haarmann 1972, Banfi 1985).¹⁶ Nejde nakonec totiž ani tolik o to, kudy přesně prochází hranice samotná, jako spíš o obsahovou náplň tohoto pojmu jako (pomyslné) hranice mezi řeckým a římským světem ve starověku. Přímo se nabízí schematické zobrazení této hranice pouhou přímkou zhruba protínající dnešní Albánii, Makedonii a Bulharsko, jak jej nacházíme například v encyklopediích.

2.5.1 Odezva Jirečkovy linie v albánštině

Všechny navržené hranice, můžeme říci varianty Jirečkovy linie, protínají území dnešní Albánie v její jižní polovině. Základní otázka tedy zní: Můžeme v současné albánštině najít nějaké doklady pro skutečnost, že se vyvíjela v „nárazníkové“ zóně mezi latinským a řeckým světem? Odpověď na tuto otázku je velmi důležitá: buď totiž takové doklady nacházíme, a pak zde máme zásadní důkaz albánské autochtonnosti (Albánci by na svých územích museli být přítomni v období zhruba mezi 2. a 4. stoletím n. l.), nebo takové doklady nenacházíme, a pak máme naopak důkaz o tom, že zde v dané době přítomni nebyli, a autochtonní tudíž nejsou.

Eventuelně se můžeme ptát, zda přítomnost Jirečkovy linie na území dnešní Albánie nějak rozdílně ovlivnila dva hlavní dialekty – severní gegský a jižní toskický. Hranici těchto dvou dialektů tvoří řeka Shkumbin, která se nachází v blízkosti Jirečkovy linie. Projevila se tato skutečnost v rozdílech mezi oběma dialekty?

Proti zhruba osmi stům výpůjček latinských stojí v albánštině několik desítek výpůjček řeckých. Přesný počet výpůjček, které bývají tradičně považovány za starořecké, se pohybuje mezi 30 (Sanz Ledesma, 1996, s. 50) a 65 (Tsitzilis, 1999, s. 600¹⁷; základní práce pak Thumb, 1909).¹⁸ Na rozdíl od jistých (a alespoň z větší části nespochybnitelných) etymologií latinských se však v případě výpůjček řeckých potýkáme s chronologicky velmi obtížně zařaditelnými etymologiemi. Naprostá většina těchto výpůjček může být nějakým způsobem zpochybněna nebo znejistěna.

Klasickými příklady jsou slova *lakër/(G) lakën* „zelí“ (z řec. λάχανον) a *mokër/(G) mokën* „mlýnský kámen“ (z řec. μαχανά). Rotacismus a ztráta aspirace ukazují na nějakou relativně starší fázi albánštiny, nicméně tyto jevy předpokládáme až do 10. století (Tsitzilis, 1999, s. 602). Slovo *mokër/(G) mokën* pak mnozí etymologizují z lat. *machina* (Miklosich, Meyer, Tagliavini, Haarmann). Podobných příkladů, kdy se nabízí jak řecká, tak latinská etymologie, je poměrně dost, například *pëllëmbë* „dlaň“ (řec. παλάμη proti lat. *palma*), *qershí* „třešně“ (řec. κέρασος proti lat. *cerasus*), *pjepër* „meloun“ (řec. πέπων proti lat. *pepōnem*, respektive rom. **pepinem*) nebo *shpellë* „jeskyně“ (řec. σπήλαιον proti lat. *spēlaeum*). Vladimír Orel (1998) se střídavě přiklání k etymologii řecké (*mokër*, *qershí*) či latinské (*pëllëmbë*, *shpellë*), aniž by svoji volbu nějak objasnil. Poměrně přesvědčivé se zdá například slovo *drapër/(G) drapën* „srp“ z dórského δρέπανον.¹⁹ Nicméně množné číslo *drapinj*, *dërpënj*, *drepër* ukazuje spíš na slovo původní, domácí.

¹⁶ Všichni tito klasikové romanistiky či balkanistiky potvrzují platnost Jirečkovy linie.

¹⁷ Tsitzilis (1999, s. 600) však poněkud zmateně uvádí, že obecně lze starořecký původ předpokládat u 65 slov, a v následujícím odstavci říká, že pouze u 21 slov je jejich starořecký původ obecně přijímán.

¹⁸ Celkový počet řeckých výpůjček včetně výpůjček byzantských, fanariotských a novořeckých je zhruba 2000, většina z nich je doložena pouze dialektálně.

¹⁹ Slovo je nedoloženo, doložen pouze tvar δράπανον (Orel, 1998, s. 72).

Kdybychom hledali slova, u kterých panuje mezi autory plná shoda ohledně jejich starořeckého původu, nezbude ani desítka slov (*lakër/(G) lakën* „zelí“, *drapër/(G) drapën* „srp“, *presë* „pór“, *trumzë* „tymián“, *tepe* „obilí“).

Kritéria k určení starořecké výpůjčky se pokusil stanovit Thumb (1909). Jedná se o změnu [s] → [ʃ] (*πράσον* > *presë* „pórek“), rotacismus toskického [n] (*λάχανον* > *lakër* „zelí“) a ztrátu aspirace [x] → [k] (*λάχανον* > *lakër* „zelí“).

Jistou „potíž“ však představují související arumunská slova *praşu* „pórek“ a dial. *lacana*, čti [lakana] (oproti očekávanému *lahana*). Neexistuje jediný důvod, proč by se tedy tato a další slova nemohla dostat do albánštiny přes arumunštinu v balkanorománském období (5.–10. století).

Větší pozornost bychom měli věnovat toponymu Durrës/Dyrhachium. V oblasti této původně řecké kolonie je doložena řecká přítomnost před i po příchodu Římanů. Podle fonetického vývoje nejstarších výpůjček bychom zde očekávali spíše koncové -q. Vývoj -s odpovídá spíše slovanské fázi toponyma (Orel, 1998, s. 13), a tudíž naznačuje možnost, že toto toponymum není výsledkem kontinuálního předávání od starověku do současnosti a do albánštiny se mohlo dostat spíše z jazyka slovanského obyvatelstva.

Navíc je počet předpokládaných řeckých výpůjček příliš malý. Porovnáme-li, kolik máme řeckých výpůjček z doby pozdější (kdy máme albánsko-řeckou blízkost na daném území historií doloženou), je velmi nepravděpodobné, že při stejné situaci ve starověku bychom nyní měli před sebou pouze podobné jednotlivosti. Ti, kteří předpokládají kontinuitu řecko-albánských vztahů od starověku, neberou v úvahu, že počet prokazatelných starořeckých výpůjček by musel být výrazně vyšší. Sanz Ledesma (1996, s. 50) zmiňuje skutečnost, že v albánštině máme několik málo nejstarších řeckých výpůjček a pak až výpůjčky z řečtiny byzantské, středověké nebo nové. Absence řeckých výpůjček z doby římské podle něj dokládá, že předkové dnešních Albánců se nenacházeli v této době na současném albánském území.

V neposlední řadě se nabízí otázka po distribuci řeckých výpůjček v gegském a toskickém dialektu. V toskickém dialektu sice množství řeckých výpůjček výrazně převažuje, nicméně jde ve valné většině o výpůjčky pozdější. Přítomnost určitých výpůjček výhradně v toskickém dialektu a jejich absence v dialektu gegském nemá očekávanou výpovědní hodnotu, a to zejména v konfrontaci se skutečností, že nacházíme několik podobných příkladů řeckých výpůjček v gegštině, které naopak v toskičtině chybí (Tsitzilis, 1999, s. 603).

Ani posouzení celé škály jevů morfologických či fonologických, jež jsou pro oba dialekty distinktivní, nepřináší žádné indicie. Toskický dialekt vykazuje některé rysy Balkánského jazykového svazu, které v gegštině nenajdeme, a tyto jevy ho také přibližují řečtině, nicméně řečtině nové. Jediným relevantním jevem přibližujícím toskičtinu (v předpokládané starší době) řečtině, který nesouvisí s Balkánským jazykovým svazem, je vývoj hláskových skupin mp → mb, nk → ng, nt → nd (Fiedler, 1998, s. 353). Tyto hláskové skupiny v gegštině asimilují na jednoduchou nazálu. Nicméně gegština také zná náslovnou nasalizaci konsonantu.

Starořecké výpůjčky v albánštině nevypovídají o geografické blízkosti proto-albánského a řeckého světa, a už vůbec nevypovídají o nějakém rovnoměrném působení vlivu řeckého a latinského. Těch několik skutečně starořeckých výpůjček mohou být výpůjčky sekundární, respektive výpůjčky získané přes třetí jazyk. Zdrojem řeckých výpůjček také mohou být řecké dialekty v Albánii, jejichž lexikální povaha je velmi archaická (Tsitzilis, 1999, s. 602).

Závěrem tedy můžeme konstatovat, že:

1. působení latinského a řeckého vlivu v albánštině je značně asymetrické,

2. vlastní jazykový materiál gegského a toskického dialektu neposkytuje důkazy pro tvrzení, že by se první vyvíjel ve sféře vlivu latinského a druhý ve sféře vlivu řeckého,
3. proto-albánština se pravděpodobně nevyvíjela v těsné blízkosti starověkého Řecka, respektive na samotné hranici starověkého Řecka,
4. existuje určitá možnost, že (některé/všechny?) starořecké výpůjčky se dostaly do albánštiny přes arumunštinu až v pozdějším období.

2.6 Fenomén transhumance

Zřejmě nejzajímavějším počinem posledních let je v oblasti této problematiky kniha rakouského historika Thede Kahla *Hirten im Kontakt. Sprach- und Kulturwandel ehemaliger Wanderhirten (Albanisch, Aromunisch, Griechisch)* (Kahl, 2007). Kniha je výjimečná tím, že autor v ní zachytil svou zkušenost z několikaletého pobytu mezi pastevcí (které etnografie obvykle považuje za poslední nositele některých starobalkánských prvků) a kombinuje tak výbornou znalost místního prostředí (včetně všech zmíněných jazyků na velmi vysoké úrovni) s německému prostředí vlastní historickou a vědeckou erudicí. Kniha se primárně věnuje životu pastevců a kulturním souvislostem, nicméně i pro lingvistu zde předkládá několik tezí, které stojí za zmínku. Jde především o odklon od dnes běžně přijímané teze multilingvismu pasteveckých společenství jakožto jednomu ze základních výchozích faktorů Balkánského jazykového svazu. Kahl argumentuje, že pastevecká společenství jsou jednojazyčná a pouze určitá „odborná“ slovní zásoba, která vychází ze staletí společného soužití a nutnosti vzájemné komunikace, je jim společná. Naopak jako vícejazyčnou označuje populaci městskou (obchodníci). Zároveň předkládá tezi, že naše současná pozorování jsou přenosná na dřívější procesy²⁰ (Kahl, 2007, s. 22). V konfrontaci s našimi dosavadními poznatky o multilingvní jazykové situaci v pasteveckých společenstvích je však pro balkanistu obtížné tezi o jednojazyčných společenstvích přijmout. Kahl nebere v úvahu některé v balkanistickém prostředí poměrně známé práce – například Récatas (1932, s. 24), který na základě autentických zkušeností popisuje opozici jednojazyčný x vícejazyčný jako sociálně distinktivní uvnitř společenství (ať už venkovského nebo městského), přičemž jednojazyčnost se týká žen a rodinného života, muži jsou bilingvní (a trilingvní). Récatas se tak jeví ze sociolingvistického hlediska jako podstatně přesvědčivější. Kahlovi *Wanderhirten als weitgehend einsprachige Gesellschaften* „pastevcí jako zdaleka jednojazyčná společenství“ jsou pro nás tedy skutečně obtížné přijatelní.²¹

Druhým snadno napadnutelným bodem je skutečnost, že Kahl pracuje s materiálem získaným pouze v několika málo oblastech. Přes tyto nejasnosti je však Kahlova kniha jedinečným zdrojem poznání života balkánských pastevců, jejich zvyků, tras, a pro nás zejména jazyka těchto pastevců a pastevecké slovní zásobě. Je velmi pravděpodobné, že autor doslova na poslední chvíli zachytil z etnografického pohledu mizějící typus.

²⁰ V práci předkládá celkem šest výchozích tezí: 1) Povrch a klima přímo vyžadují strategii dálkového pastevectví. 2) Balkánská vícejazyčnost je omezena na urbánní prostor. 3) Interference mohou vznikat ze závislostí. 4) Proces usazování urychluje proces asimilace. 5) Orientace na nová povolání podmiňuje přechod k jazyku z hospodářského hlediska výhodnějšímu. 6) Současná pozorování jsou přenosná na dřívější procesy.

²¹ Paradoxně však v závěru knihy Kahl (2007, s. 351) uvádí doslovný přepis několika rozhovorů, které sám s pastevcí vedl (při neformálním rozhovoru, ve skupině, v hospodě) a vyplývá, že většina z nich byla schopna okamžitě „přepnout“ do jiného jazyka, a rozhovor tak spontánně probíhá v novořečtině, arumunštině a částečně také v albánštině.

Přibližme se však zpět tématu albánské etnogeneze. Není sporu o tom, že lexikální interference mezi albánštinou, řečtinou, makedonštinou a arumunštinou (potažmo rumunštinou), a to zejména v oblasti pastevecké terminologie, mají zásadní význam. Přes některé uvedené teorie je Kahlova kniha nanejvýš přehledným a velmi působivým výčtem kulturních i jazykových analogií a paralel všech uvedených národů, které byly zachyceny doslova na poslední chvíli a které svědčí pro fakt, že k přetváření paleobalkánských etnik ve středověkou albánskou, arumunskou či rumunskou národnost došlo za spoluúčasti těchto starobalkánských prvků, včetně podílu thráckého a illyrského, a že jistá spřízněnost albánštiny a arumunštiny i rumunštiny vyplývá právě z dlouhodobé výchozí symbiózy nositelů těchto jazyků v odlehlých horských oblastech.

Schramm věnuje problematice transhumance dvě ze svých osmi tezí k lokalizaci latinské kontinuity v jihovýchodní Evropě (1997, s. 306–335), dokonce pracuje s termínem *Hirtenromania*, který můžeme přeložit jako „pastevecká Románie“. Domnívá se, že románskou kontinuitu je možno lokalizovat po vpádu Slovanů zhruba ve třech oblastech: 1) Dalmatorománie (týká se pobřeží Jaderského moře a ostrovů, jde zejména o města), 2) řetězec makedonských měst, kde přichází romanizované obyvatelstvo vytvořilo většinu a 3) jihozápad bulharských pohoří, kde umisťuje právě pastevecké, nomádské romanizované Thráky (konkrétně tedy Bessy). Výstižným termínem je pak označení *Fluchtromania* „uprchlická“ nebo také „utečenecká“ Románie (1998, s. 309). Předpokládá, že veškeré románské obyvatelstvo (s výjimkou makedonských měst) mělo nomádský charakter. To se odrazilo například v dákorumunské zemědělské terminologii, která je z větší části slovanská, z menší části maďarská. Můžeme předpokládat, že Dákorumuni poznávali zemědělské inovace od svých slovanských sousedů, například při svém každoročním sestupu do nížin v zimě.

2.7 Migrační trasy

Podívejme se však ještě na jednu skutečnost, a to jsou přirozené migrační trasy balkánské oblasti. Právě zde nám pastevci nabízejí další možný pohled na vývoj historických událostí. Podobné klasické migrační trasy všude na světě mají svoji nezanedbatelnou vypovídací hodnotu obecně. Odrážejí některé přirozené, generacemi předávané znalosti terénu a podnebí a počítají s faktory, které od stolu v univerzitní knihovně nevyčteme. Přičemž pro nás je pak zajímavé zejména to, kde se tyto trasy protínají. Ukazuje se, že tyto trasy vedou na Balkáně ve dvou dobře znatelných směrech, jedna hlavní trasa vede od jihu k severu a druhá od západu k východu. Severo-j jižní trasa vede přes pohoří Pindos, dále po řecko-makedonské státní hranici, pokračuje přes Pirin, Rilú, dále bulharsko-jugoslávskými pohraničními pohořími. Tato trasa navazuje na karpatský oblouk a zřejmě v minulosti byla také využívána až daleko na sever. Trasa východozápadní vede přes Rodopy, Rilú, kosovo-makedonské pomezí, pohoří Šar Planina a končí v severoalbánských Alpách. Není bez zajímavosti, že tyto prastaré cesty se protínají na makedonsko-srbsko-bulharském trojmezí, v těsné blízkosti pohoří Rila a Pirin.

2.8 Archeologické nálezy

Dosud byla řeč pouze o aspektech historických, lingvistických a kulturních. Zbývá však, abychom prozkoumali argumenty, které nabízí další cenný zdroj – archeologie. Archeologie pracuje s daty poněkud jiného charakteru, k závěrům dochází na základě projevu

materiální kultury. Ty sice také umožňují různé interpretace, potažmo spekulace, ale přece jenom pracuje archeologie s konkrétními nálezy.

2.8.1 Ilyrové, Řekové, Římané

Ilyrové jsou na území Balkánu doloženi zhruba od 11. století př. n. l. Archeologicky jsou doložena opevněná hradiště budovaná v nepřístupných kopcovitých oblastech, kde nacházíme celou řadu užitkových i uměleckých předmětů. Zhruba v 7.–6. století př. n. l. přicházejí Řekové a zakládají řecké kolonie. Nejznámější jsou Epidammos/Dyrrhachion a Buthroton. Doložen je čilý kontakt ilyrské a řecké kultury – některé předměty pocházející z Ilýrie nacházíme daleko na jihu v Řecku a naopak prostřednictvím těchto osad byly importovány mnohé umělecké a kulturní předměty. Staví se lázně, chrámy, divadla, velké fontány, které máme vykopávkami bohatě doloženy (o předřeckém a řeckém ilyrském období například Wilkes, 1992, s. 12–63; Hradečný, 2008, s. 13–35; Stipčević, 1979 a 1982; Hradečný, 1998, s. 29). Po příchodu Římanů na ilyrské území v 2. století př. n. l. se dále rozvíjí především městská kultura, z archeologických nálezů poutá největší pozornost architektura, zejména pak veřejné budovy jako amfiteátry, velké chrámy, akvadukty či městské hradby a zdi (Hradečný, 2008, s. 32–35; Wilkes, 1992, s. 63–79; Prendi, Jubani, 1998, s. 27–36).

Tímto (archeologicky bohatě doloženým) obdobím se však podrobněji zabývat nebudeme. Nás totiž zajímá něco zcela jiného, a to archeologické nálezy počínaje koncem římského období a přibližně 10./11. stoletím konče. Těchto nálezů je již podstatně méně a nyní je pojďme podrobněji.

V průběhu římské doby ustupují ilyrské prvky výrazně do pozadí a archeologické nálezy svědčí pro vysoký stupeň asimilace ilyrského obyvatelstva a silné prosazování vlivu římského a nadále také vlivu řeckého. Prakticky všechny památky této doby, o nichž se archeologické průzkumy zmiňují (Prendi, Jubani, 1998, s. 35; Hradečný, 2008, s. 32, 33), jsou projevem římské (v menší míře řecké) kultury, jen jejich minimální část můžeme prohlásit za svébytně ilyrské nálezy, respektive nesoucí zřejmé ilyrské rysy. Archeologické nálezy svědčí pro vysokou míru romanizace.

2.8.2 Komanská kultura

Významné místo v argumentaci zastánců ilyro-albánské kontinuity zaujímá komanská kultura (6.–8. století), která má dokázat kontinuální osídlení původního ilyrského, pozdějšího albánského území (Prendi, Jubani, 1998, s. 35; Hradečný, 2008, s. 42; Korkuti, 1996, s. 28; Stipčević 1977, s. 23). Všichni tito autoři hovoří v dosti obecných rysech o tom, že charakter komanské kultury vykazuje podobnosti s nejstarší ilyrskou kulturou (například v pohřebním ritu, typologii hrobů, jejich orientaci, inventáři zbraní). Méně pak hovoří o tom, že tato kultura také vykazuje mnohé nové prvky, které nemůžeme spojit s Ilýry. V komanské kultuře se mísí prvky pohanské (sluneční disk), raně křesťanské a především byzantské (Xharra, 1999; Stipčević 1977, s. 23). Bohužel jsou podrobnější informace nedostupné a bez důkladnější analýzy v ruce a archeologického vzdělání k tomu se celá problematika jen velmi těžko posuzuje.

Je-li tato kultura projevem původních obyvatel přechájejících před Slované do hor, proč máme nejvíce nálezů z období 7., a především 8. století, kdy již předpokládáme stabilizaci v oblasti? Slované koncem 6. století končí²² své loupeživé nájezdy a

²² Mimochodem k prvnímu písemně doloženému vpádu na albánské území došlo v roce 548 n. l., a to dokonce až v oblasti Durrësu.

masivně se usazují, což dokládají například četná slovanská toponyma z tohoto období (Hradečný, 2008, s. 39).

Neinformovaného čtenáře překvapí, že dataci komanské kultury jen obtížně uvádíme do souvislostí s posledními nálezy doby římské nebo prvními následujícími nálezy. Jak je možné, že poslední nálezy komanské kultury pocházejí z 8. století? S tímto faktem se musí vyrovnat každý, kdo chce argumentovat ve prospěch této kultury jako spojnice Ilyrů s Albánci. Je zřejmé, že charakter této kultury je fragmentární a spíš mluví pro (mnohdy náhlé) přesuny v oblasti. Zhruba v 6. století se ve vysokohorských oblastech severní Albánie (v nadmořské výšce přes 2500 m. n. m.) objevují pravděpodobně uprchlíci hledající útočiště, jejich přesný původ však určit nemůžeme, v 8. století pak tito lidé v historii mizí a je otázkou, zda se objevila nějaká okolnost, která způsobila zánik této kultury (epidemie, přírodní katastrofa nebo jiný druh zkázy) nebo opět pod nějakým vnějším tlakem byli nuceni opět migrovat.

Se zcela novou hypotézou přichází Curta (2006, s. 106). Komanská kultura je podle něj pozůstatkem avarského osídlení. Zároveň však podtrhuje určitou rozkolísanost byzantské historiografie v pojmech Avari – Slované – Hunové. Předpokládá, že jako Avari byly prostě označovány barbarské kmeny z karpatské oblasti (jako Slovani pak kmeny na sever od Dunaje a jako Hunové kmeny přicházející ze stepí na sever od Černého moře).

2.8.3 Další nálezy z období raného středověku

Po rozpadu Římské říše v roce 395 bylo teritorium dnešní Albánie připojeno k východo-římské prefektuře Východní Ilýrie. Území Albánie v jistém smyslu trpělo polohou mezi Východem a Západem a docházelo zde k častým církevně-politickým třenicím. V této době také zaznamenáváme první vpády nejrůznějších kmenů germánského i turkotatarského původu. Byzantští panovníci nebyli schopni tomu zabránit a obyvatelstvo ochránit, tím méně na periferii země.²³ Z 5. a 6. století pocházejí především stavby fortifikačního charakteru, což je vzhledem k blížící se slovanské hrozbě pochopitelné. Z této doby pocházejí rozšířená opevnění měst Dyrhachion, Lissus, Skodra). Některé pevnosti vznikaly na místech opuštěných římských měst. Celkem předpokládáme kolem 50 nových nebo obnovených pevností (Hradečný, 2008, s. 48).

Na území dnešní Albánie se také doposud podařilo identifikovat více než 50 staveb sakrálního charakteru pocházejících z konce 5. století, a především z 6. století. Tyto stavby obsahují velmi různorodé architektonické prvky (Koch, 1998, s. 71).

K celkové situaci na Balkáně v tomto období viz například Curta (2006, s. 43): „...archeological evidence for the sixth-century Balkans reveals a striking contrast between the multitude of forts and churches built all over the place and the absence of non-fortified rural sites.“

Z drtivě většiny staveb raně byzantského období se dochovaly pouze základové zdi, podlahy či jejich fragmenty. Předpokládáme, že většina staveb byla zničena Slovy a posléze také byzantskými obrazoborci v 8. století (Hradečný, 2008, s. 50).

Byly také nalezeny některé významné poklady, které vypovídají především o přítomnosti dalších etnik v regionu v klíčovém období 6.–10. století. Díky náhodě byl v roce 1961 ve vsi Vrap ve střední Albánii nalezen jeden z nejdůležitějších nálezů raného středověku v celé jihovýchodní Evropě. Poklad z Vrapu obsahoval v měděném kotli zlaté nádoby, zlaté a stříbrné opasky, spony a šperky. Celkem předměty obsahují 5, 6 kg

²³ Nájedzy: Vizigóti 380, 395–401, 403; Vandalové 467, Ostrogóti 459–488, Hunové 500–517 (Hradečný, 2008, s. 37)

zlata a 1, 5 kg stříbra. Jedná se o poklad avarského chána z konce 7. století, který tu byl pohřben během válečných střetů (Prendi, Jubani, 1998, s. 28; podrobněji Werner, 1986).²⁴

Nezasvěceným by se snad mohlo zdát, že nedostatek nálezů, které by „spojily“ uvedená období, je dán nedostatečným či neúplným archeologickým prozkoumáním oblasti. Není to však pravda. Archeologické bádání má v Albánii tradici již od prvních návštěv cizinců v 18. a 19. století a dnes můžeme Albánii prohlásit za zemi archeologicky plošně prozkoumanou. Máme tu desítky a desítky probíhajících nebo ukončených vykopávek. To samozřejmě nevylučuje, že se v budoucnu objeví nález či naleziště, které by do celé mozaiky zasadilo právě onen významný spojující díl.

2.9 Závěry

Z uvedených faktů není možné vyvodit nějakou jednoduchou přímočarou odpověď. Nicméně je možné předestřít několik tezí, které jsou jistým závěrem samy o sobě:

1. Etnogeneze Albánců a Rumunů probíhala po dobu nejméně dvou staletí v těsné blízkosti v jedné z horských oblastí Balkánu, a to do té míry, že jejich osídlení se překrývalo.
2. Předci obou těchto národů byli převážně pastevci, obyvatelé měst nejvíce trpěli nájezdy ze severu, pravděpodobně byli z větší části asimilováni.
3. Zmíněnou horskou oblastí nejsou hory severní Albánie, Kosova nebo Černé hory. Tyto názory jsou ovlivněny určitými řekněme nacionalistickými tendencemi. Kolébku těchto národů je třeba ze zřejmých důvodů hledat více na východ a zůstává otázkou, zda jsou to spíše horstva centrálního Balkánu (zejména oblast Pirinu, Rily, tedy dnešní západní Bulharsko, s přesahem do severní Makedonie a zčásti do východního Kosova, se jeví jako velmi pravděpodobná) nebo zda se jedná o severní oblasti blíže k Dunaji, případně západní oblasti (Rodopy a historické jádro Thrákie).²⁵ Popsanou lokalizaci dále na sever či na západ nemůžeme nijak vyvrátit, ale jeví se jako velmi nepravděpodobná.
4. Za současného stavu poznání ilýrštiny a thráčtiny nejsme schopni podložit ani jednu z uvedených hypotéz jazykovým materiálem.
5. Archeologie nemá potřebná data, aby učinila závěry o ilyrsko-albánské kontinuitě. Z fragmentární povahy těchto dat můžeme spíše usuzovat na diskontinuitu, časté přesuny/migrace a demografické změny v oblasti dnešní Albánie.
6. Svoji roli sehrál jev, který bychom mohli nazvat vícečetnou asimilací starobalkánských prvků pod tlakem vnějších okolností.
7. Mnohé často opakované argumenty nemají takřka žádnou vypovídací hodnotu, například skutečnost, že historiografie v určité době nezaznamenala žádnou migraci (mluvíme tu o době, kdy historiografie nezaznamenala celou řadu migrací, ke kterým však bezpečně došlo), podobně také údaj o příslušnosti ke kentumovým či satemovým jazykům je velmi relativní.

²⁴ Dnes tento poklad najdeme v Metropolitním muzeu v New Yorku.

²⁵ Schrammem poměrně často opakované toponymum Štip, pocházející z antického Astibos (například Schramm 1997, s. 308), které podle něj vychází z proto-albánského tvaru a které dokládá přítomnost předků dnešních Albánců v „thrácké“ horské oblasti, se nachází na území dnešní zhruba střední Makedonie, téměř 200 km od nejbližší hranice soustavy pohoří Rodopi-Pirin-Rila.

Pro lepší orientaci přikládám na závěr mapu pohoří středního Balkánu:

zdroj: www.staraplanina.eu

POSTAVENÍ ALBÁNŠTINY V RÁMCI INDOEVROPSKÝCH JAZYKŮ

3.1 Obecná charakteristika

Albánština je jazykem poměrně pozdě dokumentovaným, první texty pocházejí z konce 15. století.²⁶ První delší text (tudíž takový, který lze použít pro jazykový rozbor) pochází z roku 1592.²⁷ V těchto textech je již patrné dialektální dělení na toskický a gegský dialekt.

Vzhledem k řadě inovací a také vzhledem ke komplikovanému fonetickému vývoji trvalo poměrně dlouho, než byla albánština popsána jako indoevropský jazyk. Albánština totiž nevypadá na první pohled jako indoevropský jazyk. Později také nebylo zcela jasné, ke které skupině indoevropských jazyků albánština náleží. Vzhledem k bohatě romanizované slovní zásobě byla mnohdy řazena na okraj románských jazyků, na univerzitách se albánština vyučovala v rámci romanistiky (tak tomu bylo i v Praze). Nyní tvoří albánština v rámci indoevropské jazykové rodiny svoji vlastní větev bez bližších příbuzných.

Pro vědu albánštinu „objevili“ zejména Johann Georg von Hahn (Albanesische Studien, 1854) a Franz Bopp (über das Albanesische in seinen verwandschaftlichen Bez-

²⁶ Nejstarší záznam albánštiny je pravděpodobně křtící formule z arcibiskupské epištoly z Durrës z roku 1462, která zní: „*un të paghësont pr emënit atit e t birit e t spertit senit*“ (Hradečný, Pavel: Dějiny Albánie, s. 183), v současné albánštině: „*unë ty pagëzoj për ëmrit Atit e Birit e Shpirtit të Shenjtë*“, česky: „křtím tě ve jménu Otce, i Syna, i Ducha svatého“.

²⁷ Mbsuame e krështerë, česky *Křesťanská nauka*, autorem je Lekë Matrënga. Text výtečně filologicky rozebral Matzinger (2006)

iehungen, 1855). Není náhodou, že obě díla vyšla v době, kam sahá také rostoucí zájem o historickou srovnávací jazykovědu. Bopp je jedním ze zakladatelů indoeuropeistiky. Hahn byl albanistickým nadšencem, dlouhá léta strávil prací v terénu, a můžeme o něm říci, že byl prvním albanistou. V české literatuře zpracoval dějiny albanistiky poměrně podrobně Martin Surovčák (Základy albanistiky, 2013).

O historické mluvnici albánštiny toho přesto víme jen málo. Podle novějších prací (Orel, 1998) můžeme navrhnout následující chronologickou stratifikaci: Díky latinským výpůjčkám si můžeme udělat určitou představu o tzv. proto-albánštině.²⁸ Tímto termínem nazýváme fázi albánského jazyka těsně předcházející kontaktům s latinou (tedy ne déle než do 2./1. století př. n. l.) a svým způsobem je tato fáze spojnicí mezi praindoevropštinou a našimi prvními, byť kusými informacemi o albánštině. Pak následuje fáze rané albánštiny, kterou definujeme jako proto-albánštinu obohacenou o románské a slovanské prvky (jak na úrovni lexikální, tak na úrovni fonetické), jedná se tedy o fázi, která zahrnuje příchod Římanů a později příchod Slovanů. Fáze současné/moderní albánštiny se datuje od prvních písemných pramenů, tedy od 15. století.

Z morfologického pohledu je albánština jazykem spíše inovujícím než konzervativním.

3.2 Konzervativní a inovativní rysy

Přehled konzervativních i inovativních rysů podává Shaban Demiraj (2002, 1986). Stručný úvod do albánštiny z hlediska indoeuropeistického lze také najít v úvodu Orlova etymologického slovníku (1998, s. 8–17).²⁹

Konzervativní rysy albánštiny jsou například:

- metafonie
- systém tří rodů
- syntetická flexe (nominální a verbální).

Významné inovace jsou:

- v oblasti fonetiky: fixace přízvuku, zánik opozice dlouhých a krátkých samohlásek, specifický vývoj tektál a aspirovaných souhlásek
- v oblasti morfologie: specifické množné číslo podstatných jmen, systém členů, analytické slovesné tvary, neosobní tvary slovesa
- v oblasti syntaxe: předsazení a opakování přímého předmětu.

Většina deklinačních koncovek podstatných jmen neurčitých a také paradigmatických časů (v albánštině se jedná o přítomný čas, imperfektum a aorist) je původně indoevropských, avšak jednotlivé koncovky procházely fonetickými a analogickými změnami. Shaban Demiraj (1986, s. 222) uvádí tyto příklady: koncovka ablativu plurálu -sh (například *malesh* „od hor, z hor“) je pokračováním indoevropské koncovky plurálu lokativu *-su; koncovky aoristu v množném čísle -më, -të, -në (například *pamë*, *patë*, *panë* „viděli jsme, viděli jste, viděli“) jsou pokračováním indoevropských koncovek

²⁸ Termín proto-albánština zavádí Vladimír Orel. Ačkoliv jeho konkrétní proto-albánské rekonstrukce bývají nahlíženy různě, definice pojmu proto-albánština a další dělení předliterární albánštiny je obecně přijímáno.

²⁹ O praindoevropštině více Vavroušek (2008) nebo Bičovský (2012)

*-mes/mos, *-the, *-nti. Naopak nové jsou například koncovky imperfekta -ja, -je, -(n)te (například *shihja*, *shihje*, *shihthe* „díval jsem se, díval ses, díval se“) (Demiraj, 1986, s. 227).

Přízvuk (dynamický) se ustálil na jedné ze slabik kořene, u sloves se nachází na poslední slabice kořene, u podstatných jmen se nejčastěji nachází na předposlední slabice. Existují však výjimky. Přízvuk se neposouvá s flexí. Pro Demiraje je tento jev jevem velmi starým, ustálení přízvuku na určitých slabikách kořene předcházelo emigraci Albánců do Řecka a jižní Itálie jistě o několik staletí. Demiraj soudí, že tento fenomén šel ruku v ruce s postupným přerodem ilyrštiny v albánštinu (Demiraj, 1986, s. 228).

Řadu inovací lze pozorovat především v oblasti fonetiky. V albánském fonetickém systému již nerozlišujeme dlouhé a krátké samohlásky. Především dlouhé samohlásky podlely různým změnám (zachováno zůstává v podstatě jenom **ī*). V následující přehledu vidíme změny, ke kterým u samohlásek došlo, a některé příklady (Orel, 1998, s. 10–16):

<i>*ā</i> → <i>o</i>	<i>*mātēr</i> → <i>motēr</i> (s posunem významu „matka“ → „sestra“)
<i>ē</i> → <i>o</i>	<i>*ghērā</i> → <i>dorē</i> „ruka“
<i>ō</i> → <i>e</i>	<i>*nōs</i> → <i>ne</i> „my“
<i>ū</i> → <i>y</i>	<i>*ghūd-los</i> → <i>dyllē</i> „vosk“
<i>o</i> → <i>a</i>	lat. <i>nox</i> , <i>noctis</i> → <i>natē</i> „noc“
<i>e</i> → <i>ie</i> , <i>ia</i>	<i>*bher</i> → <i>bie</i> „přinést“

Některé z těchto změn se týkají také nejstarších řeckých a latinských výpůjček. Obecně lze říci, že právě výpůjčky jsou významným zdrojem poznání fonetických změn v albánštině (proto-albánštině), vzhledem k nedostatku písemných záznamů tohoto jazyka ze starších období. O výpůjčkách a změnách, které se jich týkají, budou pojednávat následující kapitoly.

Praindoevropské souhlásky se v některých případech zachovaly nezměněny (týká se hlásek *m*, *n*, *p*, *t*, *k*, *g*, neslabikotvorného *r* a *l* a částečně také *d*) (Orel, 1998, s. 13). Intervokalické dentály a veláry často mizí jak u původních praindoevropských slov, tak u výpůjček z latiny nebo řečtiny.

Některé souhlásky však prošly výraznými změnami.

Co se týče vývoje indoevropských tektál v albánštině, obecně se přijímá teze, jejímž autorem je Holder Pedersen a která říká, že palatální tektály daly v albánštině *th* a *dh/d* a labiovelární tektály daly *s* a *z* před samohláskami *e* a *i*, v jiných pozicích daly jednoduché veláry (Demiraj, 2002, s. 229).

Ztráta aspirace u aspirovaných okluziv musela pravděpodobně proběhnout před přijetím starých řeckých a latinských výpůjček. Je to patrné například na slově *bie(r)* „přinést“ z ide. **bherō*; řecky φέρω, latinsky *ferō* (Demiraj, 2002, s. 230).

Fonetickým specifikem albánštiny je častý výskyt nazalizovaných okluziv *mb*, *nd*, *ng*. Jedná se o jev skutečně nápadný již na první pohled. Tyto hlásky musely být vlastní proto-albánštině vzhledem k jejich častému výskytu v latinských výpůjčkách i tam, kde nelze předpokládat žádnou kontrakci *n-p* apod. Tato skutečnost dává tušit jiný fonologický charakter opozice u okluziv.³⁰

³⁰ Vladimír Orel se snaží většinu slov obsahujících tyto hlásky etymologizovat pomocí kontrakce s nazálou, například nějakého náslovného **en-* (například *ndryqem* z **en-truka* nebo *mbrëma* z **en-prama*). Hlásky se však vyskytují i v řadě výpůjček, kde nelze vysledovat podobnou kontrakci (například *mblatë* z lat. *oblata* nebo *ndërtoj* z lat. *directāre*). Domnívám se tedy, že je možné, že proto-albánština mohla mít opozici nazální x orální okluzivy. Opozice znělá x neznělá okluziva je pouze očekávaná fonologická opozice (známe ji z většiny indoevropských jazyků), možnosti opozic u okluziv tím samozřejmě vyčerpány nejsou.

Morfonologickými jevy jsou v albánštině apofonie, metafonie a změna *e/ie* na *i* před dvěma souhláskami následovanými samohláskou *-i* (*dash-desh* „beran-berani“, *dal-del-dilni* „vycházím-vycházíš-vycházíte“). Poslední dvě jsou výsledkem regresivní asimilace. Metafonie (například *-k/-q*) byla vyvolána koncovým *-i*, které později zaniklo. Můžeme ji pozorovat například v plurálu některých starých podstatných jmen (*plak-pleq* „stařec-starci“, původní tvar snad **plaki*). Tento fenomén pravděpodobně proběhl někdy před kontaktem se Slovy (a tudíž přijetím slovanských výpůjček), avšak analogicky se projevil i u některých slov relativně nových (například *ček-çeqe* „Čech-Češi“) (Demiraj, 2002, s. 230).

Inovace v oblasti morfologie jsou velmi četné, většina z nich samozřejmě proběhla v předliterárním období a mají různý původ. Některé inovace sdílí albánština s dalším jazyky tzv. Balkánského jazykového svazu (podrobněji v následující kapitole), některé náhodně sdílí s jinými, i vzdálenějšími indoevropskými jazyky a některé jsou typické pouze pro albánštinu.

Velmi významnou inovací je vytvoření nového systému členů, který vyvolal sérii změn v nominálním systému albánštiny. To se netýká jenom známějšího členu určitého postponovaného, ale také členu spojovacího, který se klade před podstatné nebo přídavné jméno. Tento spojovací člen³¹ dal vzniknout dvěma různým kategoriím přídavných jmen, tedy takových, která tento člen vyžadují a člen se stal jejich takřka lexikalizovanou součástí, a takových, která tento spojovací člen postrádají. Před podstatným jménem tento člen rozlišuje genitiv od dativu. V obou případech (tedy jak před podstatným, tak před přídavným jménem) se spojovací člen pravidelně skloňuje, o čemž Demiraj hovoří jako o flexi na počátku slova, a tudíž významné inovaci. O původu postponovaného členu, který je společný albánštině, rumunštině, makedonštině a bulharštině (ale například také některým skandinávským jazykům), se vedou spory. Nejčastěji se uvádí působení substrátu a také některé syntaktické důvody. Je též možné (i když nepravděpodobné), že postponovaný člen tyto jazyky vyvinuly nezávisle na sobě.

Příklady podstatných jmen v neurčitém tvaru:

<i>qytet</i>	město
<i>zog</i>	pták
<i>motër</i>	sestra
<i>dru</i>	dřevo
<i>gjë</i>	věc

Příklady podstatných jmen v určitém tvaru:

<i>qyteti</i>	(to) město
<i>zogu</i>	(ten) pták
<i>motra</i>	(ta) sestra
<i>druri</i>	(to) dřevo
<i>gjëja</i>	(ta) věc

³¹ V češtině není pro tuto kategorii ustálená terminologie, v zahraniční odborné literatuře se setkáváme například s termíny spojovací zájmeno, spojovací člen, spojovací partikule, spojovací částice, konkordanční partikule apod. Za nejvhodnější považuji užití termínu spojovací člen a spojovací zájmeno. Navíc by bylo lze dále odlišit jednotlivé podtypy, neboť tento specifický prvek albánské gramatiky nacházíme v různých kontextech. Je například součástí genitivní konstrukce, kde by se možná více hodilo označení spojovací člen. V případech, kdy stojí mezi podstatným jménem a jeho přívlastkem, bychom jej mohli nazývat spojovací zájmeno, neboť i rodilí mluvčí jej tak do značné míry vnímají.

Příklady spojení se spojovacím členem:

<i>i mirë, i madh, i keq, i vogël</i>	dobrý, velký, špatný, malý
<i>libër i bukur, mal i lartë</i>	hezká kniha, vysoká hora
<i>libri i mësuësit</i>	učitelova kniha
<i>një libër i mirë i nxënësit</i>	kniha dobrého žáka

Inovaci je také vytvoření tematického plurálu, který se tvoří buď přidáním koncovky nebo některými fonetickými změnami (například palatalizací). Tato inovace se paralelně vyvinula i v rumunštině, ale také například v němčině.

podstatné jméno v j.č.	podstatné jméno v mn.č.	česky
<i>mal</i>	<i>male</i>	hora, hory
<i>plak</i>	<i>pleq</i>	stařec, starci
<i>dorë</i>	<i>duar</i>	ruka

Co se týče verbálního systému, jedná se především o nahrazení některých původních syntetických tvarů jednoduššími tvary analytickými. Z inovací zmiňme především vytvoření analytického perfekta (například *kam shkruar* „napsal jsem“) a futura (*do të shkruaj* „budu psát“),³² zvláštní tvary admirativu a analytické tvary infinitivu.

V perfektu se používá dvou různých pomocných sloves (*kam* „mít“ a *jam* „být“: například *kam larë* „umyl jsem“, *jam larë* „umyl jsem se“). Jedná se pravděpodobně o vlastní vnitřní vývoj, ke kterému však paralelně došlo i v dalších jazycích.

V infinitivu se používá několika analytických konstrukcí. Spisovné *për të bërë* „dělat“ (neboli *për të* + přičestí) pochází původně z toskického dialektu a postupně se prosadilo i ve spisovné albánštině. V gegském dialektu se však často používá původní gegský tvar *me ba* „dělat“ (neboli *me* + přičestí).

Albánština také vyvinula specifickou formu admirativu. Přičestí se připojí přímo k pomocnému slovesu „mít“ (například *qenkam* – 1.os.j.č. adm. slovesa „být“ vznikl z **qenë* *kam*, analogicky potom imperfektum *qenkësha*).

Na syntaktické úrovni se jedná především o zájmennou reduplikaci předmětu, tedy opakování předmětu v podobě nepřívzvučného zájmena (například *mua ma dha librin* „dal mi knihu“, doslova: „mně mi ji dal knihu“ apod.).

Albánština zachovala volný pořádek slov jen částečně. Adjektiva, posesiva a další determinanty se kladou zpravidla za podstatné jméno.

Většina zmíněných inovací pochází z doby předliterární, můžeme tedy jen odhadovat, jak vznikaly, a zda proto-albánština měla nebo neměla původní indoevropské konstrukce. Například u budoucího času nebo infinitivu můžeme pozorovat jasnou souvislost s balkánským jazykovým svazem. Některé inovace patrně budou zcela interního rázu.

V rámci dělení jazyků *kentum/satem* (jehož význam však bývá v poslední době relativizován) můžeme konstatovat, že albánština je jazyk *satemový*.

3.3 Balto-slovansko-albánské vztahy

Podle Hampa (1994, s. 65–67 a 1998, s. 322) a Hulda (1996, s. 116) se albánsko-slovanské, respektive albánsko-balto-slovanské vztahy datují do doby, kdy se balto-

³² V dialektech se tvoří odlišně, a to pomocí slovesa *kam* a infinitivu.

slovanské dialekty a dialekty pre-albanoidní³³ nacházely v severní Evropě. Autorem této myšlenky je však již Norbert Jokl (1923). Hamp (1994) však nově argumentuje fonologickými inovacemi jako například Winterův zákon (Matasović, 2002, s. 154) a některými významnými sdílenými výpůjčkami, které lokalizují oba indoevropské dialekty do uvedené oblasti. Pak spolu ztrácejí kontakt a můžeme usuzovat, že albánština a praslovanština přišly na svá pozdější území více méně stejnou cestou, odděleny v čase staletími (Friedman, 2012, s. 419).

³³ Hamp používá pojmy pre-albanoidní (vztahující se k předkům Albánců, než přišli na Balkán), albanoidní (vztahující se k období, kdy toto etnikum již bylo na Balkáně, ale ještě nebylo v kontaktu s latinou) a společná albánština/*Common Albanian* (pro fázi předcházející moderní albánštině, před rozdělením na oba velké dialekty). Tyto pojmy se v odborné literatuře zatím neuchytily.

KAPITOLA

4

PROBLEMATIKA BALKÁNSKÉHO JAZYKOVÉHO SVAZU

Balkánský jazykový svaz je souhrnné označení pro jazyky jihovýchodní Evropy, které sdílejí jisté podobnosti na úrovni fonetiky, morfologie, lexika a syntaxe. Nejvýznamnější je rovina morfosyntaktická.

Nejdříve objasníme několik termínů, a to termíny balkanistika/balkanologie, Balkánský jazykový svaz a balkanismus.

4.1 Pojmy balkanistika/balkanologie a Balkánský jazykový svaz

Prvním uvedeným termínem je balkanistika/balkanologie. Problematikou Balkánu v celé její šíři se zabývá obor, který v češtině dosud nemá zcela ustálený název. Označujeme jej jako balkanistiku nebo balkanologii.³⁴ Tento obor komplexně studuje jazyk, historii a kulturu národů žijících na Balkánském poloostrově. Bohužel v češtině zcela chybí termín, který by označoval obor zabývající se přímo jazyky Balkánu (obdobu německého *Balkanlinguistik* nebo francouzského *linguistique balkanique*). Stěžejním dílem pro vznik tohoto oboru (my bychom jej pracovním mohli nazývat balkánská jazykověda nebo balkánská filologie) byl francouzský překlad dánského díla *Balkanphilologien*, který se objevil v roce 1930. Ve francouzštině nese název *Linguistique*

³⁴ Různé encyklopedické slovníky a slovníky cizích slov uvádějí oba termíny paralelně. V posledních letech lze na Masarykově univerzitě v Brně studovat bakalářský obor balkanistika, tudíž lze předpokládat, že se prosadí spíš tento termín. Ostatně s podobně nejednoznačným názvem se také potýká disciplína, která se zabývá studiem albánštiny; říkáme jí jak albanologie, tak albanistika.

balkanique. Problèmes et résultats a jeho autorem je Kristen Sandfeld. Autor říká, že: „*Bien que d'origine tres diverse, les langues parlées par ces peuples ont développé nombre de traits communs qui en font une unité linguistique remarquable rappelant, sous bien des rapports, les unités linguistiques qui ont pour base une origine commune, comme c'est le cas des langues romanes, des langues germaniques etc. Il y a donc lieu d'en faire l'étude comparative comme pour les groupes de langues apparentées et de constituer une linguistique balkanique spéciale...*“

Nicméně se na poli vědy pochopitelně nejedná o první projev zájmu o balkánské jazyky jako celek. Podobností si poprvé všiml Jernej Kopitar (1780–1844). Od něj také pochází velmi známý citát, že albánština, rumunština a bulharština jsou v podstatě jedna jazyková forma se třemi různými jazykovými materiály (Kopitar, 1829). Právě Kopitar také uvádí první inventář balkanismů, přičemž se ale soustředil především na postponovaný člen. Na jeho dílo navázal později Franz Miklosich. Zasluhou Kristena Sandfelda je tedy především další systematizace oboru a přínos v oblasti terminologie. Sandfeld například jako první pracuje s pojmem balkanistika, resp. *Balkanphilologien*.

Balkánská filologie se však od počátku soustředila jen na některé jazyky Balkánského poloostrova, a to na ty, které jasně vykazují dále uvedené paralely, a tudíž náleží k Balkánskému jazykovému svazu. To jí bývá také zpravidla vytýkáno a v poslední době se balkanistika a v ní obsažená jazykovědná studia věnují celé škále jazykovědných témat z této oblasti a celý obor se podstatně rozšiřuje, a to zejména o jazyky, které nevykazují rysy jazyků Balkánského jazykového svazu, ale jejich souvislost s Balkánem je neoddiskutovatelná (např. romština).

Řada autorů se na existenci tohoto oboru dívala skepticky. Například klasik rumunistiky Sextil Pușcariu považuje řadu balkánských jevů v rumunštině za výsledek vnitřního jazykového vývoje, snaží se doložit maximální možnou spřízněnost rumunštiny s románskými jazyky a o pojmu balkanologie říká, že by bylo lépe nahradit jej pojmem filologie jihovýchodní Evropy, protože Rumunsko přece nepatří k Balkánskému poloostrovu (Pușcariu, 1943, s. 196). Autoři zpochybňující balkanistiku a její význam často pocházejí z některé balkánské země, zejména rumunská a novořecká filologie je v tomto směru dosti neústupná. Na Balkáně je podobná snaha „hlavně nemít nic společného se svým sousedem“ (tím méně jazykově, kulturně a historicky) zcela běžná. Zvenčí jsou paralely více než jasné a bylo by nevědecké tyto paralely nebo jejich význam zpochybňovat. Je třeba, abychom si byli vědomi skutečnosti, že i přes určité podobnosti se jedná o jazyky geneticky nespřízněné (respektive jedná se kromě turečtiny o jazyky indoevropské, ale náležející k různým větvím), avšak jejich vzájemné paralely sahají nad rámec adstrátu.

Balkánská jazykověda je tedy především srovnávací disciplínou. Nadále jsou opodstatněny obory jako albanistika, grecistika, makedonistika apod. Balkanistika je nezpochybňuje, spíš navazuje na jejich poznatky a dává jim další rozměr.

V českém prostředí můžeme za zakladatele balkanologie považovat Konstantina Jirečka,³⁵ který sice většinu svých prací napsal německy, avšak studoval v Praze. V odborné literatuře se dodnes používá termín Jirečkova linie. Jedná se o pomyslnou linii rozdělující Balkán na sféru vlivu latinského a sféru vlivu řeckého.

³⁵ Konstantin Jireček (1854–1918) ačkoliv prožil větší část života ve Vídni, universitu studoval v Praze. Svůj život spojil především s Bulharskem, byl tamějším ministrem školství a pomáhal budovat administrativu, školství a hospodářství. Po dobu svého pobytu sbíral materiál a později napsal několik monografií. V roce 1893 byl jmenován profesorem na vídeňské univerzitě v oboru slovanská filologie. Některé z jeho tezí jsou dodnes citované, především rozdělení Balkánského poloostrova na sféru latinského a řeckého vlivu (cituje Solta aj.). Zabýval se především dějinami jihoslovanských národů, tedy dějinami bulharskými a srbskými.

V poslední době se také v západní Evropě prosazuje termín „lingvistika jihovýchodní Evropy“ (například německé *Südosteuropa-Linguistik*). Snaží se revidovat některé balkanistické poznatky (původ a vznik balkanismů apod.) a její pole působnosti je širší (věnuje se studiu všech jazyků jihovýchodní Evropy, a ne pouze studiu jazyků Balkánského jazykového svazu). Nicméně se domnívám, že název oboru „lingvistika jihovýchodní Evropy“ má své opodstatnění především v problematickém termínu Balkán.³⁶ V českém prostředí se tento nový přístup odráží například v koncepci oboru jihovýchodoevropská studia, který lze v Praze na Karlově univerzitě studovat na Katedře jihoslovanských a balkanistických studií.

Co se týče termínu Balkánský jazykový svaz, uvádí jej poprvé N. S. Trubeckoj (1928). Charakteristika jazykového svazu je podle Trubeckého:

- velká podobnost v syntaxi
- podobnost v základech morfologické stavby
- velký počet společných „kulturních slov“ (Kulturwörter)
- žádné systematické fonetické podobnosti
- žádné formální podobnosti mezi morfémy (podobnosti jsou tedy pouze systémové)
- žádná společná slova v oblasti základní slovní zásoby.

Termín „jazykový svaz“ dále upřesnil H. Birnbaum (1965). Jazykový svaz je podle něj skupina dvou a více jazyků, mezi kterými probíhají vzájemné jazykové interference. Tyto interference nejsou pouze jednostranné (tak, že by bylo možno označit jazyk výchozí a jazyk přijímající). Birnbaum také charakterizuje jazykový svaz zásadně nelexikálně a nefonologicky. Jazykový svaz je pro něj dán morfosyntaktickými jevy.

Někteří autoři se posléze snažili najít vhodnější termíny pro tento jev, například Weinreich přichází s termínem *convergence area* (*Konvergenzzone*), česky je patrně nejvhodnější překlad oblast konvergence nebo konvergenční oblast. Nadále se však budeme držet zavedeného termínu Balkánský jazykový svaz.

Paralely mezi členy jazykového svazu mohou být dány substrátem, adstrátem nebo superstrátem. Není to tedy příbuznost genetická, ale „kontaktní“.³⁷ V odborné literatuře (a nejen německé) se často používá zavedený německý termín *Sprachbund*.

4.2 Jazyky Balkánského jazykového svazu

Jádro Balkánského jazykového svazu tvoří albánština, rumunština a bulharština. Makedonština je jazyk poměrně nedávno konstituovaný, avšak právem ji mezi jazyky Balkánského jazykového svazu také řadíme. Řada autorů přiřazuje také novořečtinu, mnozí řeční lingvisté se však vehementně brání. Potom zde máme také periferní/okrajové jazyky Balkánského jazykového svazu, které splňují jen část podmínek, tedy sdílejí s albánštinou, rumunštinou, bulharštinou a makedonštinou jen některé paralely. Sem bychom mohli zařadit srbochorvatštinu a turečtinu. Schaller (1975, s. 28) rozlišuje obdobně balkánské jazyky prvního stupně (albánština, rumunština, bulharština) a balkánské jazyky druhého stupně (srbochorvatština, turečtina, novořečtina). Hajnal

³⁶ Balkán je mnohoznačné označení. Z geografického, historického i kulturního pohledu je možné vymezit Balkánu několik různých hranic. Původně se jedná o turecký název bulharského pohoří, který se postupně v Evropě prosadil jako označení celého regionu. Z historického hlediska se jedná o území v jihovýchodní Evropě, které bylo pod tureckou nadvládou.

³⁷ S termínem kontaktní příbuznost (něm. *Kontaktverwandschaft*) pracuje Solta a po něm mnozí další.

(2003, s. 140) používá termíny vnitřní kruh (albánština, rumunština, bulharština, makedonština) a vnější kruh (novorečtina, srbochorvatština, částečně sem řadí také turečtinu).

V současné době se jako samostatný spisovný jazyk profiluje arumunština, která bezesporu patří do jádra Balkánského jazykového svazu.

Dále je evidentní, že nezanedbatelné pararely s těmito balkánskými jazyky má romština, zejména na poli lexikálním.

Je otázkou, zda mohla alespoň do určité míry sdílet prvky Balkánského jazykového svazu dalmatština. Částečně ji mezi jazyky Balkánského jazykového svazu řadí Birnbaum (1965, s. 58). Nicméně z toho, co víme o dalmatštině, můžeme konstatovat, že jí mnohé balkanismy chybí. Dalmatština nemá postponovaný člen, naopak zná tvar infinitivu apod.

Potud jsme hovořili o národních spisovných variantách jazyka. Pro balkanistická studia je však zásadního významu studium dialektů. Jednak tvoří některé z nich jakousi přechodnou zónu mezi centrem a periferií, jednak je obecně známo, že dialekty mnohdy zachovávají starší stadia jazyka. Například severořecké dialekty v oblasti Epira a Makedonie, stejně tak jako východosrbský torlacký dialekt, nutně patří spíš do jádra Balkánského jazykového svazu než na periferii (Solta, 1980, 30). V případě albánštiny je například toskický dialekt v mnohém „balkánštější“ než dialekt gegský, který některé balkánské inovace nepřijal a zachoval starší stadium jazyka (Solta, 1980, s. 8). Je tedy velmi důležité nepracovat pouze se spisovnými variantami jazyků, ale naopak dohledávat příklady v co nejroznorodějším materiálu. Puristé v době vzniku spisovných variant jednotlivých jazyků mnohé jevy potlačili, a tak se rozdíly mezi jazyky prohloubily (Asenova, 1989, s. 36). Slovanské jazyky byly poněkud násilně učiněny ještě slovanštějšími, rumunština ještě románštější. Dnešní spisovné varianty jednotlivých balkánských jazyků vykazují mezi sebou větší rozdíly než dialekty.

Oblastí, kde se zmíněné jazyky Balkánského jazykového svazu potkávají, je jihozápad Balkánského poloostrova (jižní Albánie, Epirus, západní Makedonie). V této oblasti se potkávali Albánci, Řekové, Bulhaři, Makedonci, Arumuni, Srbové a Turci. Podle Solty je tudíž pravděpodobné, že mnohé inovace se širily odtud (1980, s. 8). V předešlé kapitole jsem se snažila zdůvodnit lokalizaci této oblasti více na východ. Nicméně skutečnost, že se mnohé inovace mohly šířit odtud, ještě neznamená, že zde také vznikly. Toto téma již souvisí s posledním termínem, který bych zde ráda objasnila, a to termínem balkanismus. Ten je však pro nás tak významný, že si zaslouží samostatnou kapitolu.

4.3 Balkanismy

Termín balkanismus označuje jazykový jev společný balkánským jazykům.³⁸ Nejvíce balkanismů nacházíme na úrovni morfosyntaktické, minimum na úrovni fonologické.

³⁸ Balkanismus můžeme definovat buď jako jev společný balkánským jazykům nebo jako jev společný jazykům Balkánského jazykového svazu. V prvním případě můžeme mezi balkanismy počítat celou řadu jevů ve fonetice, morfologii, syntaxi a lexiku, které prostě jen splňují tu podmínku, že se vyskytují v jazycích, kterými se hovoří na Balkánském poloostrově. Ve druhém případě záleží na našem pojetí jazykového svazu. Při nejužším vymezení pojmu jazykový svaz bychom zkoumali pouze morfosyntaktickou rovinu. Také by se přidala některá další kriteria (například výčet jazyků apod.). Já se budu držet spíše prvního pojetí pojmu balkanismus tak, jak naznačuji v definici uvedené v textu. Jedná se podle mě o jakési kompromisní řešení, které bychom také mohli popsat jako co nejširší pojetí jazykového svazu s rozsahem do co největšího počtu balkánských jazyků a zároveň s rozsahem do co největšího výčtu společných jevů zahrnujících všechny jazykové úrovně.

Časové zařazení těchto jevů pro nás představuje problém. Je obtížné říci, zda existoval jazykový svaz (a tudíž balkanismy) již ve starověku. Například Georgiev (1968, s. 12) se domnívá, že pod silným řeckým a latinským vlivem se již ve starověku vytvářel jazykový svaz mezi thráctinou, dáctinou, frýžštinou a okrajově také starou makedonštinou a ilyrštinou. Kopitar a Miklosich soudí, že právě substráty hrály významnou roli při utváření Balkánského jazykového svazu, a kladou tudíž vznik svazu do pozdější doby než Georgiev. Existuje však také názor, který klade vznik Balkánského jazykového svazu do pozdější doby a který tvrdí, že níže uvedené jevy (označované jako balkanismy) se šířily z novořečtiny společnou pravoslavnou liturgií (nelze tak ale vysvětlit například postponovaný člen a některé jiné jevy; navíc novořečtina nestojí v centru Balkánského jazykového svazu, ale spíše na jeho periferii). Obdobně kladou vznik Balkánského jazykového svazu do pozdější doby ti badatelé, kteří prosazují jako zdroj těchto společných jevů vliv turečtiny (z období nadvlády Osmanské říše v celém balkánském prostoru; před tímto obdobím jsou jistě doloženy kontakty, nemůžeme však předpokládat čilé a rovnoměrné kontakty se všemi členy Balkánského jazykového svazu). Vznik Balkánského jazykového svazu v době pozdního středověku nebo raného novověku je však nepravděpodobný.

Obecně lze vysvětlení vzniku balkanismů u různých autorů rozdělit do následujících skupin:

- působení substrátu nebo substrátů (v minulosti nejčastější vysvětlení; bohužel za současného stavu poznání balkánských substrátových jazyků nelze substrátová vysvětlení ani potvrdit ani vyvrátit)
- vliv jiného nám známého jazyka (turečtina, latina)
- vlastní vnitřní vývoj (často však máme jazyky pozdě doloženy, a tudíž můžeme jen spekulovat, jak se ten který jev vyvíjel).

Z nejnovějších příspěvků k možnosti působení substrátu je třeba jmenovat Hajnalův článek *Methodische Vorbemerkungen zu einer Palaeolinguistik des Balkanraums* (2003, s. 117–145). Hajnal rozpracovává tezi, zda je možné, že jazykový svaz existoval již mezi paleobalkánskými jazyky,³⁹ nebo zda je možné, že tyto jazyky byly geneticky více spřízněny než pouze v rovině indoevropské jazykové rodiny (tedy že by tvořily společnou větev, dejme tomu paleobalkánskou, balkánskou apod.). Ve starých balkánských jazycích nachází několik zajímavých isoglos⁴⁰ a zabývá se myšlenkou, zda je možné je přisoudit nějakému společnému „předstupni“ těchto jazyků (analogicky s indoeuropeistickou terminologií například nějaké „prabalkánštině“). Nicméně vzhledem k dochovanému materiálu, ale také k historicko-archeologickým důkazům, je to nepravděpodobné a zdá se, že tento prostor byl ještě před konstituováním paleobalkánských jazyků rozdělen minimálně na dvě oblasti (západní: albánština, messapština, venetština, ilyrština; a východní: řečtina, stará makedonština, frýžština, arménština). Hledání takové formy

³⁹ Paleobalkánské jazyky je běžně používané označení pro jazyky starého Balkánu před příchodem Římanů a Řeků (ilyrština, thráctina, dardanština, paionština, frýžština, stará makedonština, dáctina, getština, jazyk Moesů). Tyto jazyky jsou minimálně doloženy nápisy (několik nápisů máme například pro thráctinu a frýžštinu), u jiných známe pouze několik slov, vlastních jmen apod. z řeckých a římských nápisů (ilyrština), avšak často se o nich dozvídáme z pera řeckých a římských historiků a geografů pouze tu informaci, že prostě existovaly (dardanština, paionština).

⁴⁰ Vzhledem k omezenému korpusu, který máme k dispozici k jednotlivým paleobalkánským jazykům, je obtížné hledat nějaké morfosyntaktické nebo lexikální isoglosy. Materiál, který máme, je více méně fragmentární a je obtížné v něm hledat nějaké paralely. Hajnal tudíž většinou uvádí jevy fonologického charakteru, případně korespondenci určitých gramatických morfémů. Z toho, co bylo řečeno o jazykovém svazu, je patrné, že právě tyto jevy nesouvisejí s pojetím jazykového svazu. Hajnalův článek nám tedy říká více o možné genetické spřízněnosti uvedených jazyků, která je však také na závěr více méně zpochybněna.

jazykového kontinua, jaké známe z mladších balkánských jazyků tzv. Balkánského jazykového svazu, také u balkánských jazyků doby bronzové je problematické a zdá se, že spíš neúspěšné. Některé isoglosy však ukazují na možný kontakt.

Je pravděpodobné, že současný stav (tj. typologická podobnost) je výsledkem více faktorů. Vznik Balkánského jazykového svazu jako celku jistě nelze klást do jedné doby a na jedno místo (tyto úvahy lze pochopit u jednotlivých jevů). Genadij Cychun (1981, s. 215) se pokusil hledat hypotetická centra některých balkanismů a došel k závěru, že nelze určit jedno místo, odkud by se balkanismy šířily, naopak tato hypotetická centra od sebe mnohdy leží relativně daleko.

Alexandru Rosetti (1958, s. 135) uvádí jakousi rámcovou periodizaci vývojových fází u jazykových interferencí použitelnou pro většinu balkánských jazyků:

- substrát
- soužití balkánských národů a vzájemný bilingvismus
- vliv Byzance.

Je pravděpodobné, že každá vývojová fáze přinesla určité balkanismy, nicméně pro jejich šíření je velmi podstatné zmínit právě bilingvismus. Vzájemný bilingvismus a vícejazyčnost se dnes obecně považuje za hlavní příčinu vzniku Balkánského jazykového svazu, a to nejen přímo formou vzájemných jazykových interferencí, ale také skrze jazykovou ekonomii, kterou mluvčí vědomě či nevědomě uplatňují.

Velmi střízlivé vysvětlení původu mnohých balkanismů, které souvisí s tím, co bylo právě řečeno, nabízí německý slavista a balkanolog Uwe Hinrichs: *„Es wird eine entscheidende Erkenntnis in der Südosteuropa-Linguistik sein, dass ihr Kernmaterial, nämlich die den Sprachen Bulgarisch, Rumänisch, Albanisch und Neugriechisch gemeinsamen morphosyntaktischen Sprachstrukturen, auch interpretiert werden können als das sprachliche Korrelat von extremen Bedingungen in der mündlichen Sprachverarbeitung: diese (s.o.) oft als „analytisch“ bezeichneten Strukturen nämlich – z.B. Kasusverfall, periphrastisches Futur, Infinitiv-Ersatz u.a. – sind wahrscheinlich sprachökonomisch motivierte Anpassungs-Phänomene an verlangsamte Dekodierungs-Prozesse unter den Bedingungen von Sprachkontakt und wechselnder Mehrsprachigkeit, die dann einen speziellen Typ von Sprachwandel auslösen.“* (Hinrichs, 1999, s. 15) ⁴¹

4.3.1 Fonologické balkanismy

Jak je patrné již z Trubeckého definice, právě fonetické podobnosti nejsou typickým rysem jazykového svazu. Birnbaum později jejich význam snižuje ještě více, nepovažuje je při popisu jazykového svazu za relevantní.

Solta v zásadě uznává dva možné balkanismy v oblasti hláskosloví. Prvním je výskyt středního středového vokálu, který se zapisuje v balkánských jazycích různě, avšak jedná se o středové střední /ə/, druhým je rotacismus (ten se však týká jenom albánštiny a rumunštiny).

Samohláskový systém se celkově velmi liší v jednotlivých balkánských jazycích. Nejjednodušší systém samohlásek najdeme v srbochorvatštině a novorečtině, tedy pět samohlásek bez rozlišení kvantity a s minimálním rozlišením kvality. Nejsložitější je patrně systém rumunský se svými diftongizovanými /o/ a /e/ a také se samohláskami /â/ a /ă/. Na této pomyslné stupnici stojí někde uprostřed bulharština (pět samohlásek

⁴¹ V originále je slovo auch (zde čtvrtý řádek citace) kurzívou.

+ Ѣ) a albánština⁴² (a, e, i, y, o, u, ë). Rumunské /ă/ odpovídá albánskému /ë/ a bulharskému /Ѣ/. Ve všech třech jazycích je patrné, že se jedná o vývoj z nepřízvučného /a/, příležitostně také /o/ nebo /e/ (Solta, 1980, s. 180). Je však nutno dodat, že vývoj nepřízvučných samohlásek v určitých pozicích k /ə/ je v jazycích obecně velmi běžný.⁴³

Rotacismus se týká pouze dvou balkánských jazyků, a to albánštiny a rumunštiny. Nicméně v rámci zmíněných jazyků se jedná o jev poměrně rozšířený. Pro albánštinu má zcela zásadní význam, neboť odlišuje dva hlavní dialekty (gegský a toskický). V toskickém dialektu původní /n/ rotuje na /r/. Rumunština vykazuje dnes již spíše jen stopy rotacismu, ale ve starších textech je patrné, že byl běžnější (Solta, 1980, s. 182, 183). A zcela jasně je tento jev aktivní v istroromunštině (*bire* „dobře“). V tomto případě autoři kupodivu méně volí substrátová vysvětlení a soustředí se spíše na možný vliv jednoho jazyka na druhý.⁴⁴ Rotacismus je však opět jevem v jazycích velmi častým a vzhledem k tomu, že se tento jev týká na Balkáně pouze rumunštiny a albánštiny (a obou jazyků v trochu jiném kontextu), je možné, že oba jazyky došly k rotacismu nezávisle na sobě svým vnitřním vývojem.

Je tedy očividné, že nějaké společné fonetické rysy by nás o Balkánském jazykovém svazu nepřesvědčily. Navíc jsou oba jevy velmi běžné jak v indoevropských, tak v neindoevropských jazycích, a tudíž lze předpokládat, že byly dány vnitřním vývojem (tedy ne nutně substrátovým působením nebo přejímáním z jednoho jazyka do druhého) a že jednotlivé balkánské jazyky se v tomto směru nemusely nutně ovlivnit vzájemně.

Na závěr bych však ráda uvedla ještě jeden Georgievův postřeh (který uvádí i Solta, ale bohužel se jím dále nijak nezabývá, a není mi známo, že by tuto tezi rozpracoval někdo jiný). Georgiev (1968, s. 8) říká, že: *„La base d’articulation est fort semblable ou presque identique: un bulgare, par exemple, apprend facilement le roumain, l’albanais ou le grec et les parle presque sans accent étranger.“* Obyvatelé Balkánského poloostrova (i když se často o sousední jazyky moc nezajímají a mnohdy projevují dokonce neochotu jimi mluvit) se velmi snadno učí další balkánské jazyky a mluví jimi velmi dobře. Kromě již zmíněné artikulační báze bych přidala také suprasegmentální prvky jako jsou melodie, intonace, přízvuk, rytmus apod. Jedná se však o poměrně neprobádanou oblast. Také ve fonologii bude třeba prozkoumat záležitosti systémové (jak to balkanistika činí v morfologii) a ne pouze porovnávat jednotlivé fonetiky balkánských jazyků. Porovnání v klasických fonologických oblastech (fonotaktika, stavba slabiky, přízvuk, suprasegmentální prvky) by mohlo přinést některá zajímavá zjištění.

4.3.2 Morfosyntaktické balkanismy

Je to právě morfosyntax, která nám dovoluje ukázat podobnosti mezi balkánskými jazyky velmi názorným způsobem. Solta uvádí tyto morfosyntaktické balkanismy:

⁴² Zajímavé paralely ukazuje Schaller (1975). Systém řecký a srbochorvatský se podle něj svoji jednoduchostí zcela odlišuje, systém albánský a rumunský se v některých bodech překrývá s tureckým. Schaller ztotožňuje alb. /y/, rum. /ă/ a tur. /ı/.

⁴³ Zejména v jazycích s pohyblivým přízvukem (ruština, portugalština, katalánština) je tento vývoj dosti častý, zřejmě tedy existoval také v iberorománštině a balkanorománštině.

⁴⁴ Nicméně se neshodnou na tom, zda albánština ovlivnila rumunštinu, nebo tomu bylo obráceně. Pușcariu uvádí, že se jedná o albánský vliv na rumunštinu, Bonfante uvádí, že rumunština ovlivnila toskický dialekt atd. Dalším aspektem také je, že se jedná o celkem běžně se vyskytující fonologický jev.

postponovaný určitý člen, splynutí genitivu a dativu, redukce infinitivu a tvoření futura. Okrajově zmiňuje také vokativ a stupňování adjektiv.

Postponovaný určitý člen se vyskytuje v albánštině, rumunštině, bulharštině a makedonštině.⁴⁵ Autoři se neshodnou na původu a vzniku postponovaného členu. Pro rumunštinu se nejčastěji uvádí následující vysvětlení: Je pravděpodobné, že cesta k homo-ille bonus vede přes homo ille-bonus (například Rosetti 1958, s. 135). To by znamenalo, že postponovaný člen substantiva se vyvinul z prepozičního členu adjektiva, a ještě přesněji přívlastku. Tuto hypotézu se snaží někteří autoři (Graur 1968, Pedersen 1895) uplatnit i pro albánštinu, což významnými argumenty zpochybnil Eqrem Çabej, albanolog s albánštinou jako mateřským jazykem (1958). Jako první podle něj vznikl v albánštině člen postponovaný, ze kterého se sekundárně vyvinul proklitický člen u adjektiva. Postponovaný člen je totiž v albánštině silný a stabilní a má vždy stejnou funkci, zatímco proklitický člen má různé funkce a není u jednotlivých slovních druhů stabilní (Гълъбов, 1962). Tudíž musí být postponovaný člen starší. Specifické postavení má také člen bulharský, který se částečně odlišuje: má jednočlenný a trojčlenný systém, stojí hned za prvním členem syntagmatu (což může být třeba přívlastňovací zájmeno) a má jasně příznakový morfém. Гълъбов zvláště zdůrazňuje skutečnost, že bulharský člen je pokračováním určitých jevů ve staroslověnštině, a alespoň u bulharštiny je tedy třeba hledat původ postponovaného členu přímo u podstatného jména. Bulharský systém se také odlišuje tím, že nemá neurčitý člen.

Hledání původu postponovaného členu je tedy velmi obtížné a v jednotlivých jazycích docházíme k různým závěrům. Vzhledem k balkánsko-arménským vztahům uvažuje Solta o možnosti, že dispozice k postponovanému členu je přeživší syntaktický jev z některého starého balkánského jazyka (Solta 1980, s. 205).

Dalším uvedeným jevem je splynutí genitivu a dativu, jinými slovy pádový synkretismus. V rumunštině, bulharštině, albánštině a řečtině se v dativu a genitivu používá pouze jedna pádová forma pro vyjádření obou pádů. V rumunštině, albánštině a řečtině jsou to stejné syntetické tvary, v bulharštině se jedná o analytický tvar s předložkou „na“. Zvláštnost balkánských jazyků spočívá také v tom, že jako přívlastňovací zájmena bývají používána osobní zájmena v dativu (rumunština, arumunština, bulharština, srbochorvatština). V novořečtině jim opět odpovídá enklitický genitiv. V albánštině tento jev můžeme také nepřímo doložit. Splynutí dativu a genitivu je patrné i v pozdní latině, respektive ve staré románštině. Mohlo by se tedy jednat o vliv balkanolatiny/balkanorománštiny.

O infinitivu se běžně dočteme, že jej balkánské jazyky nemají. Přesnější je však Soltův termín redukce, tedy něco jako omezení. Jednotlivé balkánské jazyky vykazují různý stupeň tohoto „omezení“. Rumunština uchovala latinské koncovky infinitivu, přehodnotila je však do funkce vyjadřovatelů substantiva slovesného (*tăcere* „mlčení“). Dále zná zkrácenou variantu (*a tăcea* „mlčet“). Předložka *a* stojí většinou před infinitivem, nepoužívá se však po modálních slovesech apod. Tvar infinitivu se používá například v opisných konstrukcích záporného imperativu a futura. V běžném jazyce je však stále větším konkurentem konjunktivní tvar. V případě bulharštiny se vyskytuje také tzv. zkrácený infinitiv, zvláště po některých slovesech (ne moga pisa), ale i u takových případů, kde to gramatika dovoluje, převládá konstrukce s „da“. Staroslověnština infinitiv pochopitelně znala. V albánštině vykazuje toskický dialekt zbytky infinitivu, zatímco v gegském dialektu se zdá, že infinitiv (i když opisný) je živou kategorií (například „Chci psát“: (*T*) *Dua të shkruaj*/(*G*) *Dua me*

⁴⁵ V Evropě jej najdeme také ve skandinávských jazycích. V obou případech se tedy jedná o jazyky, které vykazují areální blízkost s některým aglutinačním jazykem (ugrofinské jazyky, turečtina).

shkrue). V novořečtině se infinitiv dochoval pouze u zpodstatnělých slovesných tvarů a infinitiv aoristu pouze jako součást složených časů (perfektum, plusquamperfektum, futurum exactum). Opis infinitivu se také realizuje za pomoci konjunktivní konstrukce s *va*. Ve všech balkánských jazycích tedy vidíme, že mluvčí výrazně dávají přednost konjunktivním konstrukcím. Je tedy otázkou, zda tato obliba konjunktivních konstrukcí nestála u zániku infinitivu. Jsou to právě vedlejší věty podřadné (zvláště pak účelové), které se tvoří v těchto jazycích identicky, a z nichž se pravděpodobně konjunktivní tvar šířil dále.

Budoucí čas se v jednotlivých jazycích tvoří opisně, a to pomocí slovesa „chtít“.⁴⁶ Je však třeba rozlišovat dva typy:

- konstrukci „chtít“ + infinitiv (rumunština)
- a výrazně častější konstrukci „chtít“ + konjunktiv (řečtina, srbština, albánština).

Vokativ je spíše zachováním konzervativního rysu než společnou inovací.

Naopak co se týče stupňování adjektiv, jistě se jedná o inovaci. Rumunské *frumos*, *mai frumos*, *cel mai frumos* okamžitě připomene španělské *hermoso*, *más hermoso*, *el más hermoso*, a tudíž Bartoliho teorii aree laterali. V albánštině stupňujeme pomocí slova *më* „více“. Bulharština vytvořila analytický systém se zachováním slovanských morfémů *po-* a *naj-*. Řečtina má naopak stupňování jak analytické, tak syntetické. Tvar *καλύτερος* „lepší“ tak konkuruje tvaru *πιο καλός* „více dobrý“. Vidíme tedy, že v balkánských jazycích převládá analytické stupňování adjektiv.

Banfi (1985, s. 120–148) více méně uvádí jevy, které zmiňuje Solta. Zabývá se však také myšlenkou, zda tvoření číslovek 11–19 je společným morfologickým balkanismem. Uvádí, že tyto číslovky se tvoří podle vzorce „X nad deset“ (alb. *dymbëdhjetë*, rum. *doisprezece*, bulh. *dva-na-deset*, mak. *dva-na-deset*). Tuto inovaci sdílí balkánské jazyky s jazyky slovanskými.

K Soltovu výčtu bych přidala také zájmennou reduplikaci předmětu a impersonální konstrukce.

Zájmenná reduplikace předmětu znamená užití klitického tvaru zájmena v daném pádu + předmětu samotného. Například: alb. *E shikoj Gjergjin*, řec. *Τον βλέπω τον Γιώργο*, rum. *Îl văd pe Gheorghe* apod. („Vidím Jiřího.“, doslova „Ho vidím Jiřího.“) Tuto zajímavou syntaktickou inovaci sdílejí balkánské jazyky s jazyky románskými. Je pravděpodobně dána redukcí nominální flexe, mluvčí cítí potřebu signalizovat na začátku věty, že přijde předmět.

Impersonální konstrukce je vyjádření některých (například modálních) jevů pomocí vzorce: nesklonná částice (avšak zcela zřetelně odvozená od původního slovesa) + konjunktiv. Tyto impersonální konstrukce nacházíme i v jiných jazycích, ale ne s takovou frekvencí. V balkánských jazycích se jedná například o sloveso „muset“ (alb. *duhet* + konjunktiv, rum. *trebuie* + konjunktiv, řec. *πρέπει* + konjunktiv, bulh. *trjaba* + konjunktiv), zmíněný budoucí čas (alb. *do* + konjunktiv, bulh. *šte* + dokonavý vid slovesa; v rumunštině se v budoucím čase sloveso „chtít“ časuje, a proto se nejedná o impersonální konstrukci) a řadu dalších. Tyto impersonální konstrukce opět mohou souviset s nadužíváním konjunktivu.

⁴⁶ Tento jev můžeme kromě balkánských jazyků pozorovat také u jiných indoevropských jazyků (Ich will es morgen erledigen, jeg vil skrive hem, je veux lui écrire demain). Někteří autoři jej tudíž nepočítají mezi balkanismy (například Sandfeld 1930, Rosetti 1958) apod. Nicméně o balkanismus se jedná, neboť balkánské jazyky sdílejí některá specifika, například skutečnost, že ze slovesa „chtít“ zbyla v podstatě jen nesklonná částice.

4.3.3 Lexikální balkanismy

Lexikální balkanismy jsou poměrně komplikovaným tématem. Balkánské jazyky mají celou řadu společných slov, při bližším zkoumání se však ukazuje, že se často jedná o dobře identifikovatelné výpůjčky zvenčí, které nejsou dány společným substrátem nebo vzájemným působením a transferem.

Lexikální balkanismy jsou jistě mladší než balkanismy morfosyntaktické a jsou většinou dány společnými kulturně-historickými okolnostmi v období středověku a raného novověku (ať už pravoslavnou liturgií nebo tureckou nadvládou apod.).

Balkánské národy, a tudíž i jejich jazyky, podléhaly velmi podobným historickým okolnostem. Okruhy výpůjček jsou proto u všech jazyků regionu více méně stejné (a tím je dána většina podobností), v jednotlivostech a množstvích se ale samozřejmě liší. Nejstarší takový okruh dobře identifikovatelných výpůjček jsou výpůjčky latinské a starořecké, Balkánský poloostrov stál ve starověku jakoby mezi dvěma velkými kulturními vlivy, a to latinským a řeckým (předěl tvoří tzv. Jirečkova linie). Následují výpůjčky slovanské (v albánštině, rumunštině, méně potom v novořečtině). Menší okruh tvoří výpůjčky novořecké (albánština, rumunština), které pocházejí zejména z doby fanariotské.⁴⁷ Všechny balkánské jazyky bez výjimky také zasáhla vlna výpůjček tureckých v době turecké přítomnosti na Balkáně. Několik málo výpůjček je také italských. Pro úplnost lze ještě zmínit, že v současné době jazyky přijímají moderní termíny z angličtiny a francouzštiny.

Několik příkladů lexikálních isoglos mezi rumunštinou a albánštinou bude však patrně staršího data, a je dokonce možné, že jsou dány působením jednoho substrátu, a nejedná se tudíž o výpůjčky, ale o původní slovní zásobu. Tato slova hledáme v korpusu původní slovní zásoby, takový korpus získáme po vyřazení všech latinských slov a všech výpůjček. Jedná se například o slova (Pușcariu, 1943, s. 209):

rumunsky	česky	albánsky	česky
(hov.) <i>pupa</i>	líbat	<i>puth</i>	líbat
<i>bucurie</i>	radost	<i>bukuri</i>	krása
<i>mal</i>	pobřeží	<i>mal</i>	hora
<i>bunget</i>	lesní houština	<i>bunk</i>	dub
<i>ghiuj</i>	starý	<i>gjysh</i>	dědeček

Tato slova se však skutečně týkají výhradně albánštiny a rumunštiny a v jiných balkánských jazycích se neodrazila.

Jak jsem již naznačila v úvodu, nepanuje zcela shoda v tom, zda jsou lexikální paralely určující pro jazykový svaz. To však nic nemění na skutečnosti, že se jedná o balkanismy. Zpochybnění jejich relevance v rámci Balkánského jazykového svazu je dáno především jejich nesystémovostí a také poněkud jiným charakterem interferencí, než je tomu v případě morfosyntaktických balkanismů. U fonologických balkanismů jsem se snažila naznačit, že kritérium systémovosti by bylo lze uplatnit nově i v případě fonologie. Nejsem si však jistá, zda a jak vůbec by se tato podmínka dala naplnit v případě slovní zásoby, možná v určitých principech, které jazyky uplatňují při tvoření nových slov, skládání slov, tvoření deminutiv, nebo naopak augmentativ apod.

⁴⁷ Fanarioty se nazývali Řekové, kteří měli v osmanské administrativě vysoké postavení a byli vysíláni ve vedoucích funkcích i do ostatních balkánských zemí. Byli například knížaty závislého Valašska a Moldávie. Turci jim také svěřovali zahraniční politiku. Řekové tedy získali velmi záhy v osmanské správě výsadní postavení, a tak se do balkánských jazyků paradoxně šíří novořecké výpůjčky paralelně s tureckými.

4.4 Albánština v rámci Balkánského jazykového svazu

Albánština tedy nemá z genetického hlediska blízké příbuzné, avšak sdílí mnoho formálních prvků s dalšími balkánskými jazyky v rámci Balkánského jazykového svazu.

V předešlé kapitole jsem naznačila inovace, které jsou pro albánštinu typické ve srovnání s jinými indoevropskými jazyky, v této kapitole se zabývám inovacemi, které jsou typické pro balkánské jazyky obecně. Ač byla albánština již vícekrát zmíněna v souvislosti s jednotlivými jevy, na závěr zařazuji stručný přehled albánských balkanismů.

Albánština má mnoho významných isoglos s rumunštinou, o něco méně s bulharštinou a makedonštinou, a ještě méně s novořečtinou a srbochorvatštinou. Jedná se především o jevy morfosyntaktické, v menší míře potom také o jevy lexikální a fonetické (což zcela odpovídá charakteristice jazykového svazu).

Z fonetických prvků se v albánštině vyskytuje střední středový vokál ə, který se v albánštině zapisuje jako ě, v rumunštině ă a v bulharštině ъ. V albánštině také nacházíme rotacismus (pouze v toskickém dialektu).

Z morfosyntaktických jevů se jedná o:

- záměnu genitivu a dativu (tj. pádový synkretismus, v albánštině se týká také ablativu)
- postponovaný určitý člen (k podstatnému jménu připojíme koncovky *-i* nebo *-u* pro mužský rod a *-a* pro ženský rod)
- absenci infinitivu (respektive absenci syntetického infinitivu, albánština podobně jako další balkánské jazyky nahradila infinitiv opisným tvarem)
- opisný budoucí čas s použitím slovesa *do* „chtít“ (v toskickém dialektu; v gegském dialektu se používá pravděpodobně starší způsob pro vyjádření budoucího času s pomocným slovesem *kam* „mít“)
- vokativ
- analytické stupňování adjektiv
- zájmennou reduplikaci
- impersonální konstrukce.

V lexiku nacházíme sice mnoho paralel s dalšími balkánskými jazyky, avšak často se jedná o výpůjčky ze stejného zdroje. Několik zajímavých paralel v původní slovní zásobě nacházíme mezi albánštinou a rumunštinou.

STRUKTURA ALBÁNŠTINY

5.1 Fonetika

Albánština má 7 samohlásek a 29 souhlásek. Abecední pořádek je následující: *a b c ç d dh e ë f g gj h i j k l ll m n nj o p q r rr s sh t th u v x xh y z zh*

Přízvuk je silový, důrazný, ne kvantitativní, tj. přízvučná slabika se neprotahuje, ale je na ni pouze kladen větší důraz. Přízvuk se u slov obvykle neznací, ve slovnících a příručkách se označuje čárkou. Pro určení přízvučné slabiky nejsou žádná pevná pravidla.

Samohlásky /a, e, i, o, u/ se vyslovují jako v češtině. Hláška /y/ se vyslovuje jako temné německé /ü/. Hláška /ë/, nese-li přízvuk, se vyslovuje jako středový střední vokál /ə/. Nenese-li přízvuk, většinou se ztrácí a pouze prodlužuje předcházející slabiku: *shumë* [šúm].

V albánštině jsou tyto dvojhlásky: *ai, ei, oi, yi, ie, ye, ua/ue*.

Souhlásky /p, b, t, d, k, g, f, s, m, n, j, c, v, z, h, r/ se vyslovují velmi blízce češtině. Hlásku /r/ můžeme vyslovit několika způsoby, nejčastější je však výslovnost blízká anglickému /r/. Další souhlásky uvádím v přehledu, v prvním sloupci jsou albánské grafémy, ve druhém sloupci pak jejich fonetický popis a o řádek níže zjednodušeně jejich výslovnost na základě češtiny.

q neznělá dorso-palatální závěrová hláška (měkké /k/ blízké českému /t'/)

gj znělá dorso-palatální závěrová hláška (měkké /g/ blízké českému /d'/)

x znělá alveolární afrikáta (české /dz/)

ç neznělá palatální afrikáta (české /č/)

xh znělá palatální afrikáta (/dž/ v českém slově džbán)

th neznělá interdentalní frikativa (mezizubné /s/)

dh znělá interdentalní frikativa (mezizubné /d/)

sh neznělá postalveolární frikativa (české /š/)

nj neznělá palatální nazála (české /ň/)

rr vícenásobná vibranta, jazyk kmitá o něco déle

zh znělá postalveolární frikativa (české /ž/)

Následující tabulka ukazuje albánský konsonantický systém v zápisu IPA.

	bilabiály	labio-dentály	inter-dentály	alveolary	postalveolary	palatály	velary	glottály
nazály	m			n		ɲ	ŋ	
okluzívy	p b			t d		c ɟ	k g	
afrikáty				ts dz	tʃ dʒ			
frikativy		f v	θ ð	s z	ʃ ʒ			h
vibranta				r				
verberanta				r				
aproximanty				l ɭ		j		

Grafém /th/ reprezentuje hlásku, která se vyslovuje prakticky stejně jako novořecké θ, s jazykem mezi zuby vyslovíme /s/, je to tedy také hláaska blízka anglickému /th/ ve slově *think*. Grafém /dh/ se vyslovuje prakticky stejně jako řecké δ, s jazykem mezi zuby se snažíme vyslovit hlásku /d/. A opět obecnější srovnání s angličtinou, hláaska *dh* se vyslovuje jako anglické /th/ ve slově *that*.

Prízvuk je silový, důrazný, ne kvantitativní, tj. přízvukná slabika se neprotahuje, ale je na ni pouze kladen větší důraz. Prízvuk se u slov obvykle neznací, ve slovnících a příručkách se označuje čárkou. Nejsou žádná pevná pravidla pro určení přízvukné slabiky. Většinou se nachází na poslední slabice kořene, například: *qytét* „město“, *shtëpi* „dům“. Nicméně to není pravidlo. Mnohá slova jsou v albánštině zakončena na -ë nebo -ër, pak je prízvuk na předposlední slabice: *gjúhë* „jazyk“, *vájzë* „dívka“, *várfër* „chudý“. Prízvuk se nepřesouvá s flexí, tedy například s časováním: háp, hápim, hápesha „otvírám, otvíráme, byl jsem otevřen“. Prízvuk je v tomto případě stále na kořenové slabice. Rozšiřujeme-li však slovo o příponu, tj. když vzniká slovo nové, prízvuk často přechází na tuto příponu, například ve slovech: *gjúhë* „jazyk“ – *gjuhësi* „jazykověda“, *qytét* „město“ – *qytetár* „občan“, *várfër* „chudý“ – *varfëri* „chudoba“, *kryelártë* „pyšný“ – *kryelartësi* „pýcha“.

Albánština byla v minulosti zapisována několika různými písmi. Postupně prošla albánština všemi písmi regionu – řeckou abecedou, cyrilicí i latinkou. Také existují grafické systémy vytvořené pouze pro albánštinu, pocházejí z dob turecké nadvlády. Nakonec však byla zvolena latinka, a to i přesto, že katolíků je oproti pravoslavným a muslimům menšina. Současný zápis albánštiny je tedy latinka s drobnými úpravami, používá se od roku 1908. Albánská abeceda tak, jak ji dnes známe, byla schválena

na kongresu v Manastiru, právě v roce 1908. Fonémy, které latina nezná, se většinou znázorňují kombinací dvou grafémů, tedy digrafy (*dh, gj, ll, nj, rr, sh, th, xh, zh*) a pouze ve dvou případech byly zavedeny nové znaky (*ç, ë*).

Albánský pravopis odráží výslovnost. Pakliže se tedy jednou naučíme výslovnost každé hlásky, tak jak jsme uvedli výše, můžeme si troufnout na jakékoliv albánské slovo.

Velmi časté jsou kombinace hlásek *mb, nd, ng, ngj, nx*. Ty pro nás nejsou zcela obvyklé, navíc je mnohdy mluvčí realizují jako jeden foném (tedy orálu s nazálním zabarvením).

Albánština neuplatňuje asimilaci znělosti v takové míře jako čeština. Týká se to ve spisovném jazyce pouze záporné částice *s´* a prefixu *ç*, u kterých dochází k regresivní asimilaci. Například „nechci“ *s´dua* se běžně vyslovuje jako [zdua].

5.2 Morfologie

Albánština je flektivní indoevropský jazyk, který v morfologii kombinuje analytické i syntetické prvky. Albánská morfologie si udržela řadu konzervativních rysů.

5.2.1 Hláskové změny

V albánské morfologii jsou časté hláskové změny. Některé tyto hláskové změny lze shrnout do následujících pravidel: Hlásky /e, u/ mohou být alomorfy. Po /k, g, h/ a přízvukných /a, e, i/ se některé morfémy, jejichž tvar je obvykle /i/, mění na /u/. Týká se to například určitého členu v mužském rodě, jenž se obvykle tvoří přidáním -i, ale po již zmíněných hláskách se objevuje jako koncové -u. Tento jev se vyskytuje také ve 3. osobě jednotného čísla aoristu: *qytet* „město“, *qyteti* „to město“; *libër* „kniha“, *libri* „ta kniha“, ALE: *zog* „pták“, *zogu* „ten pták“.

Samohláska /ë/ v poslední slabice může být redukována přidáním sufixu, mizí především v kontaktu s /r/. Tento jev se objevuje například v kategorii určitosti podstatných jmen: *motër* „sestra“ – *motra* „ta sestra“, *libër* „kniha“ – *libri* „ta kniha“.

Hlásky /i, j/ se někdy vkládají před koncovku pro usnadnění výslovnosti. V následujícím příkladu je morfémem pouze -a, které vyjadřuje kategorii určitosti u podstatných jmen ženského rodu: *gru* „žena“ – *gruaja* „ta žena“.

5.2.2 Zápor

Slovesný zápor se vyjadřuje pomocí záporek *nuk* nebo *s´*, které se kladou před sloveso.

<i>S´jam dakord.</i>	Nesouhlasím.
<i>Nuk e di.</i>	To nevím.
<i>Nuk kuptova gjë.</i>	Ničemu jsem nerozuměl.

U podstatných a přídavných jmen se zápor vyjadřuje pomocí záporek *mos a pa* (předložka „bez“) anebo lexikálně: *kuptim* „smysl“ – *pakuptim* „nesmysl“, *gjumë* „spánek“ – *pagjumësi* „nespavost“, *njohur* „známý“ – *panjohur* „neznámý“, *sukses* „úspěch“ – *mossukses* „neúspěch“. Zejména cizí slova také tvoří zápor pomocí příslovce *jo* „ne“: *jodemokratik* „nedemokratický“, *joalkoolik* „nealkoholický“, *jokonsekuent* „nedůsledný“. Tyto případy se často píší odděleně *jo demokratik* apod.

Slovesnou zápornkou je také *mos*, avšak pouze v konjunktivu a v záporném rozkazu.

Mos u mërzit!

Nic si z toho nedělej!

Mos harro!

Nezapomeň!

Më tha të mos kem frikë. Řekl mi, abych se nebál.

5.2.3 Tvoření otázek

Zjišťovací otázky tvoříme inverzí, změnou intonace nebo mohou být uvozeny částicí *a*:

A është këtu? Je tady?

A më kuptoni? Rozumíte mi?

Otázky doplňovací tvoříme pomocí tázacích zájmen: *kush* „kdo“ (akusativ: *kë*, dativ, ablativ, genitiv: *kujt*), *kur* „kdy“, *pse* „proč“, *ku* „kde, kam“, *sa* „kolik“, *cili* „který, jaký“ (akusativ: *cilin*, dativ: *cilit*), *çfarë* „který“ (v ostatních pádech se chová jako *cili*), *si* „jak“:

Çfarë tjetër?

A co dál? Co ještě?

Çfarë të pëlqen të bësh?

Co rád děláš?

Sa herë?

Jak často? (doslova Kolikrát?)

Kë takove?

Koho jsi potkal?

Cilin libër ke lexuar?

Kterou knihu jsi četl?

Prej kujt e ke mësuar këtë shprehje?

Od koho ses naučil tento výraz?

Ku shkon?

Kam jdeš?

5.2.4 Podstatné jméno

5.2.4.1 Určitost a neurčitost

Podstatné jméno má kategorie rodu, čísla, pádu a určitosti. Určitost se vyjadřuje členem. Podobně jako u některých dalších balkánských jazyků člen neurčitý (një) stojí před podstatným jménem a vznikl ze základní číslovky jedna, člen určitý stojí za podstatným jménem a píše se s ním dohromady.

Tyto koncovky určitého členu jsou pro mužský rod -i, -u, pro ženský -a a střední rod -t: *sheqer* „cukr“ – *sheqeri* „ten cukr“, *numër* „číslo“ – *numri* „to číslo“, *lagje* „čtvrť“ – *lagja* „ta čtvrť“, *vajzë* „dívka“ – *vajza* „ta dívka“, *mish* „maso“ – *mishtë* „to maso“, *krye* „hlava“ – *kryet* „ta hlava“.

K některým jednoslabičným podstatným jménům v mužském rodě se připojuje koncovka pomocí -r-: *dru* „dřevo“ – *druri* „to dřevo“, *zë* „hlas“ – *zëri* „ten hlas“, *pe* „nit“ – *peri* „ta nit“.

V ženském rodě se někdy mezi podstatné jméno v neurčitém tvaru a koncovku určitého tvaru vkládá -j-. Týká se slov zakončených na -a, -o nebo -a jednoslabičných slov zakončených na -ë. Je tomu tak proto, aby nevznikl hiát: *radio* „rádio“ – *radioja* „to rádio“, *lule* „květina“ – *lulja* „ta květina“, *gjë* „věc“ – *gjëja* „ta věc“.

Rod podstatného jména ze základního, neurčitého tvaru poznáváme obtížně. Podstatné jméno mužského rodu obvykle končí na souhlásku (výjimky: *burrë* „muž“, *vëlla* „bratr“, *djalë* „chlapec“, *zë* „hlas“ a mnoho dalších). Podstatná jména ženského rodu obvykle končí na samohlásku, zejména pak -ë (výjimky: *motër* „sestra“, *letër* „dopis“ a další).

5.2.4.2 Množné číslo

Tvar množného čísla nelze předvídat z tvaru jednotného čísla. Slovníky středního a většího rozsahu na to pamatují a zmiňují tvar množného čísla za každým podstatným jménem (nebo alespoň za většinou z nich).

Množné číslo se tvoří pomocí 1) koncovek, 2) změnou koncové souhlásky, 3) změnou kmenové samohlásky, 4) kombinací zmíněných možností, 5) tvar množného čísla může být identický s tvarem jednotného čísla.

Mnohá podstatná jména rodu ženského zakončená -ë tvoří množné číslo pomocí koncovky -a: *vajzë* „dívka“ – *vajza* „dívky“, *fortesë* „pevnost“ – *fortesa* „pevnosti“, *pecetë* „ubrousek“ – *peceta* „ubrousky“. Naopak podstatná jména ženského rodu zakončená -e mají v množném i v jednotném čísle identický tvar: *floktare* „kadeřnice“ – *floktare* „kadeřnice“, *mjeke* „lékařka“ – *mjeke* „lékařky“.

Mnohá podstatná jména rodu mužského tvoří množné číslo takto pomocí koncovek -ë nebo -e: *mjek* „lékař“ – *mjekë* „lékaři“, *shok* „přítel“ – *shokë* „přátelé“, *mjet* „prostředek“ – *mjete* „prostředky“, *divorc* „rozvod“ – *divorce* „rozvody“.

Další možné způsoby tvoření množného čísla již prostupují oběma rody a jejich užití nelze spojovat s rodem či jinými kategoriemi (například životnost apod.) Mnoho podstatných jmen má také stejný tvar v jednotném i množném čísle: *gen* „pes, psi“, *mësues* „učitel, učitelé“, *shtëpi* „dům, domy“, *mollë* „jablko, jablka“, *fëmijë* „dítě, děti“.

Změny kmenových souhlásek mohou být různé, nejčastěji a → e: *plak* „stařec“ – *pleq* „starci“, *natë* „noc“ – *netë* „noci“, *dorë* „ruka“ – *duar* „ruce“, *kalë* „kůň“ – *kuaj* „koně“, *derë* „dveře“ – *dyer* „dveře“.

Koncovky množného čísla mohou být velmi různorodé. Kromě výše zmíněných koncovek -a, -e a -ë to mohou být také například -ër, -ra, -nj: *vend* „místo“ – *vende* „místa“, *mbret* „král“ – *mbretër* „králové“, *asht* „kost“ – *eshtra* „kosti“, *lumë* „řeka“ – *lumenj* „řeky“, *gjarpër* „had“ – *gjarpërinj* „hadi“.

Častým jevem je také palatalizace v množném čísle. Palatalizace, tedy změkčení souhlásky, může a nemusí být doprovázena koncovkou: *mik* „přítel“ – *miq* „přátelé“, *shekull* „století“ – *shekuj* „staletí“, *zog* „pták“ – *zogj* „ptáci“, *plak* „stařec“ – *pleq* „starci“.

Některá podstatná jména tvoří množné číslo zcela nepravidelně: *djalë* „chlapec“ – *djem* „chlapci“, *breg* „břeh“, *brigje* „břehy“.

V určitém tvaru přidáváme postponovaný člen -të, -t nebo -it:

-të je-li neurčitý tvar zakončen na přízvučnou slabiku, platí tedy také pro jednoslabičné

-t je-li neurčitý tvar zakončen na nepřízvučnou samohlásku

-it je-li neurčitý tvar zakončen na nepřízvučnou slabiku se souhláskou

<i>mjekë</i>	lékaři	<i>mjekët</i>	(ti) lékaři
<i>mjeke</i>	lékařky	<i>mjeket</i>	(ty) lékařky
<i>shokë</i>	přátelé	<i>shokët</i>	(ti) přátelé
<i>shoqe</i>	přítelkyně	<i>shoqet</i>	(ty) přítelkyně
<i>djem</i>	chlapci	<i>djemtë</i>	(ti) chlapci
<i>vajza</i>	dívky	<i>vajzat</i>	(ty) dívky
<i>zogj</i>	ptáci	<i>zogjtë</i>	(ti) ptáci
<i>shtëpi</i>	domy	<i>shtëpitë</i>	(ty) domy

5.2.4.3 Pád

Albánština má pět pádů: nominativ, akusativ, genitiv, dativ a ablativ. V dialektech pak také lokativ. Pořadí takto vyjmenovaných pádů je dáno především shodnými koncovkami mezi nimi, začínáme tedy nominativem a akusativem, protože jejich koncovky se shodují (pouze u neurčitého tvaru) a pokračujeme genitivem, dativem a ablativem, jejichž koncovky jsou v rámci rodu stejné prakticky u všech vzorů. Tento jev nazýváme pádovým synkretismem.

V mužském rodě uvedeme tyto vzory: *det* „moře“, *zog* „pták“ a *dimër* „zima“.

	det	zog	dimër
neurč.Nom.Ak.	det	zog	dimër
neurč.Gen.Dat.Abl.	deti	zogu	dimri
urč.Nom.	deti	zogu	dimri
urč.Ak.	detin	zogun	dimrin
urč.Gen.Dat.Abl.	detit	zogut	dimrit

V ženském rodě uvedeme vzory *këmbë* „noha“, *motër* „sestra“ a *shtëpi* „dům“.

	këmbë	motër	shtëpi
neurč.Nom.Ak.	këmbë	motër	shtëpi
neurč.Gen.Dat.Abl.	këmbe	motre	shtëpie
urč.Nom.	këmbe	motra	shtëpia
urč.Ak.	këmbën	motrën	shtëpinë
urč.Gen.Dat.Abl.	këmbës	motrës	shtëpisë

U kořenů zakončených na -e, -a nebo -o a jednoslabičných kořenů zakončených na -ë se vkládá v neurčitém genitivu a v určitém nominativu -j-, například ve slově radio. Tvary tohoto slova jsou tedy (ve stejném pořadí jako v tabulce): radio, radioje, radioja, radion, radios. Důvodem je samozřejmě snazší výslovnost.

Pro příklad středního rodu uvedeme vzory *mish* „maso“, *grurë* „obilí“ a *të folur* „řeč“. Podstatných jmen středního rodu je velmi málo, jen několik desítek. Zvláštností jsou zpodstatnělá přičestí (například *të folur* od slovesa *flas* – mluvit), která jsou doprovázena spojovacím zájmenem.

Podstatná jména středního rodu se skloňují velmi podobně jako podstatná jména mužského rodu, koncovka je odlišná pouze v určitém nominativu a akusativu.

	mish	grurë	të folur
neurč.Nom.Ak.	mish	grurë	të folur
neurč.Gen.Dat.Abl.	mishi	gruri	të foluri
urč.Nom.Ak.	mishtë	grurët	të folurit
urč.Gen.Dat.Abl.	mishit	grurit	të folurit

Tyto tvary (*mishtë*, *grurët*) najdeme především v normativních příručkách. Podstatná jména středního rodu postupně přecházejí do kategorie mužského rodu. V mluveném jazyce, ale třeba také v Česko-albánském slovníku (Tomková, Monari) najdeme běžně tvary *mishi*, *gruri*.

Pádové oncovky plurálu jsou stejné pro všechny rody.

	qen	libra
neurč.Nom.Ak.	qen	libra
neurč.Gen.Dat.	qenve	librave
neurč.Abl.	qensh	librash
urč.Nom.Ak.	qentë	librat
urč.Gen.Dat.Abl.	qenve	librave

5.2.4.4 Pády v příkladech

Použití pádů závisí zejména na použité předložce, je však také podmíněno syntakticky a morfologicky.

Nominativ

neurčitý tvar

Dritë, Pranverë, Agim, Sokoli (jména)

qen „pes“, *mace* „kočka“

burrë „muž“, *grua* „žena“

určitý tvar

Drita, Pranvera, Agimi, Sokoli

qeni, macja

burri, gruaja

V jednoduché větě typu *Drita është studente*. „Drita je studentka.“ / *Shoku është inxhinier*. „Přítel je inženýr.“ je zpravidla podmět v určitém tvaru a podstatné jméno v přísudku jmenném se sponou je ve tvaru neurčitém.

Po předložce je podstatné jméno zpravidla v určitém tvaru: *nga Shqipëria* z Albánie, *nga shkolla* ze školy *Agimi shkon tek mjeku*. Agimi jde k lékaři. / *Drita është tek gjyshja*. Drita je u babičky.

Genitiv

neurčitý tvar

i (një) djali „chlapce“, *i (një) shoku* „přítele“

i (një) vajzë „dívky“, *i (një) shoqeje* „přítelkyně“

určitý tvar

i djalit, i shokut

i vajzës, i shoqes

Používá se tam, kde v češtině používáme přídavná jména přivlastňovací a 2. pád: *babai i djalit* „chlapcův otec“, *babai i vajzës* „dívčín otec“, *kryeqyteti i Shqipërisë* „hlavní město Albánie“. Používá se také často v geografických označeních: *plazhi i Durrësi* „pláž v Durrësu“, *qyteti i Tiranës* „město Tirana“.

Dále se genitiv používá pro vyjádření přívlastku: *këngët e dasmës* „svatební písně“, *luga e gjellës* „polévková lžice“, *fagja e librit* „strana knihy“. Čeština disponuje větším množstvím adjektiv, tudíž právě tam, kde v češtině stojí běžný shodný přívlastek, nastupuje v albánštině přívlastek neshodný.

Předložky, které se pojí s genitivem, jsou předložky složené, které se používají zejména ve formální komunikaci. Z gramatického hlediska je pro nás důležité, zda jádro předložky tvoří podstatné jméno ve tvaru určitém nebo neurčitém. To rozhoduje o tom, v jakém tvaru bude spojovací zájmeno: *në mes të dhomës* / *në mësin e dhomës* „uprostřed pokoje“

Dativ

neurčitý tvar

djali „chlapci“, *vajze* „dívce“

djem „chlapcům“, *vajza* „dívkám“

určitý tvar

djalit, vajzës

djemve, vajzave

S dativem se nepojí žádné předložky.

Vera po i ndihmon nenës.

Ai po u tregon Artës dhe Aliut një përrallë.

Ai i shkruan vëllait.

Ai i shkruan motrës.

Vera pomáhá mamince.

Právě vypráví Artě a Aliovi pohádku.

Píše bratrovi.

Píše sestře.

Zájmena *i/u*, která vidíme v těchto větách, jsou osobní zájmena ve 3. pádě (*i* „jí, jemu“, *u* „jim“). V albánštině se často používají, aby zdůraznila předmět. Doslova tedy tyto věty znamenají: Vera jí pomáhá mamince. / On jim vypráví Artě a Aliovi pohádku apod.

Akusativ

neurčitý tvar

një djalë „chlapce“, *një shok* „přítele“

një laps „tužku“

një vajzë „dívku“, *një shoqe* „přítelkyni“

një shtëpi „dům“

určitý tvar

djalin, shokun

lapsin

vajzën, shoqen,

shtëpinë

V akusativu rozhoduje o použití určitého nebo neurčitého tvaru zejména to, zda je předmět dále rozvíjen přívlastkem: *lexoj një libër* „číst knihu“, *lexoj librin për historinë* „číst tu knihu o historii“, *shikoj një film* „koukat na film“, *shikoj filmin për luftën* „sledovat film o válce“.

Stejně tak ve spojení s předložkou používáme zpravidla neurčitý tvar, není-li podstatné jméno není dále rozvíjeno. Specifikujeme-li přídavným jménem, přívlastňovacím zájmenem nebo příslovcem, použijeme tvar určitý: *në teatër* „v divadle, do divadla“, *në kinema* „v kině, do kina“, *në dhomë* „v pokoji“, *në dhomën time* „v mém pokoji“, *mbi tryezë* „na stole“, *mbi tryezën e punës* „na pracovním stole“, *mbi raft* „na polici“, *mbi raftin atje djathtas* „na polici tam vpravo“, *nën tryezë* „pod stolem“, *nën karrige* „pod židlí“, *me laps* „(s) tužkou“, *me shkumës* „(s) křídou“. V případě, že se jedná o konkrétní známé osoby (zejména rodinné příslušníky) použijeme určitý tvar i tam, kde není předmět dále rozvíjen: *me shokun* „s přítelem“, *me vëllanë* „s bratrem“.

Příklady užití akusativu s předložkou *për* „pro“: *për fëmijët* pro děti, *për rriturit* pro dospělé, *për mua* pro mě, *për ty* pro tebe.

Ablativ

neurčitý tvar

djali „chlapec“, *teatër* „divadlo“

vajze „dívka“, *shkolle* „škola“

určitý tvar

djalit, teatrit

vajzës, shkollës

Ablativ se používá k vyjádření přívlastku neshodného: *ditë pazari* „den trhu“ (den, kdy se koná trh), *supë perimesh* „zeleninová polévka“, *qumësht lope* „kravské mléko“.

Podobnou funkci může mít také genitiv. Použití ablativu a genitivu závisí na tom, zda je řídicí podstatné jméno v určitém nebo neurčitém tvaru:

kapesní slovní → *fjalor xhepi*

fjalori i xhepit

kuřecí polévka → *supë pule*

supa e pulës

hromada knih → *një grumbull librash*

grumbulli e librave

Dále se ablativ používá u některých příslovci času: *paradite* „dopoledne“, *pasdite* „odpoledne“, *dimrit* „v zimě“, *verës* „v létě“.

S ablativem se pojí celá řada předložek, podstatné jméno je zpravidla ve tvaru určitém: *letra prej Sokolit* „dopis od Sokola“, *kthej prej pushimeve* „vrátit se z prázdnin“, *përballë kinemasë* „naproti kinu“, *afër shkollës* „blízko školy“, *përpara shtëpisë* „před domem“, *para makinës* „před autem“, *prapa teatrit* „za divadlem“, *mbrapa tryezës* „za stolem“, *gjatë verës* „během léta“, *gjatë javës* „během týdne“.

5.2.5 Přídavné jméno

Přídavné jméno se chová velmi podobně jako podstatné jméno. Také přídavné jméno má kategorii rodu, čísla, pádu a určitosti. Koncovky přídavných jmen jsou stejné jako koncovky podstatných jmen, nicméně v nominálním syntagmatu je nositelem kategorií jen řídicí člen (tj. podstatné jméno, obvykle stojící na prvním místě): *gjuha shqipe* „albánský jazyk“, *një burrë i madh* „velký muž“.

Součástí přídavného jména je často tzv. konjunktivní zájmeno (v nominativu pro ženský rod *i*, pro mužský *e*, pro množná čísla obou rodů *të*), které stojí mezi podstatným a přídavným jménem. Toto zájmeno se nevyskytuje u všech přídavných jmen. Převládá u původní slovní zásoby a naopak se nevyskytuje u slov nových: *libri i mirë* „(ta) dobrá kniha“, *vajza e bukur* „hezka dívka“.

Z morfologického pohledu tvoří přídavná jména těchto pět skupin:

1. Přídavná jména, která jsou neměnná z hlediska rodu i čísla, tj. v nominativu mají stále jeden tentýž tvar, například: *blu* „modrý“.
2. Přídavná jména, která v množném čísle ženského rodu přibírají *-a*, například: *i mirë* „dobrý“ – *të mira* „ty dobré“, *i bukur* „krásný“ – *të bukura* „ty krásné“. Tento typ přídavných jmen se vždy vyskytuje s konjunktivním zájmenem.
3. Přídavná jména, která v ženském rodě (a to jak v jednotném, tak v množném čísle) přibírají *-e*, například: *i sotem* „ten dnešní“ – *e sotme* „ta dnešní“ – *të sotëm* „ti dnešní“ – *të sotme* „ty dnešní“. Také tato přídavná jména vystupují vždy s konjunktivním zájmenem.
4. Přídavná jména, která přibírají *-e* v ženském rodě jednotného i množného čísla a *-ë* v mužském rodě množného čísla, například: *gegë* „gegský“, *gege* „gegská“, *gegë* „gegšti“, *gege* „gegské“.
5. Poslední skupinu tvoří přídavná jména, která jsou zcela nepravidelná, například:

	česky	f.sg.	m.pl.	f.pl.
<i>i madh</i>	velký	<i>e madhe</i>	<i>të mëdhenj</i>	<i>të mëdha</i>
<i>i vogël</i>	malý	<i>e vogël</i>	<i>të vegjël</i>	<i>të vogla</i>
<i>i keq</i>	špatný	<i>e keqe</i>	<i>të këqij</i>	<i>të këqia</i>
<i>i ri</i>	nový	<i>e re</i>	<i>të rinj</i>	<i>të reja</i>
<i>plak</i>	starý	<i>plakë</i>	<i>pleq</i>	<i>plaka</i>
<i>i zi</i>	černý	<i>e zezë</i>	<i>të zinj</i>	<i>të zeza</i>

V bezpříznakovém nominálním syntagmatu podstatné jméno vyjadřuje číslo, určitost, pád a rod; přídavné jméno potom pouze rod a číslo. To tedy znamená, že přídavné jméno je vpadstatě v paradigmatu neměnné a je ve tvaru neurčitého nominativu. Vyžaduje-li přídavné jméno i konjunktivní zájmeno, je třeba skloňovat je také:

	hezká kniha	vysoká hora
neurč.Nom.	libër i bukur	mal i lartë
neurč.Ak.	libër të bukur	mal të lartë
neurč.Gen.Dat.Abl.	libri të bukur	mali të lartë
urč.Nom.	libri i bukur	mali i lartë
urč.Ak.	librin e bukur	malin e lartë
urč.Gen.Dat.Abl.	librit të bukur	malit të lartë

Další příklady: *libër i ri* „nová kniha“, *libri i ri* „(ta) nová kniha“, *libra të rinj* „nové knihy“, *librat e rinj* „(ty) nové knihy“, *penë e re* „nové pero“, *pena e re* „(to) nové pero“, *pena të reja* „nová pera“, *penat e reja* „(ta) nová pera“.

Ve jmenné části přísudku se přídavné jméno doprovázené konjunktivním zájmenem vyskytuje v určitém nebo neurčitém tvaru a konjunktivní zájmeno se řídí přídavným jménem. V následujícím příkladu je tedy podstatné jméno v určitém tvaru, přičemž přídavné jméno ve jmenné části přísudku je v neurčitém tvaru (včetně konjunktivního zájmena): *librat janë të mirë* „knihy jsou dobré“, *penat janë të mira* „pera jsou dobrá“.

Stupňování je analytické.. Komparativ se vyjadřuje příslovcem *më* „více“ a následuje adjektivum. Při srovnání použijeme *se* „než“: *më i mirë* „lepší“, *më i mirë se unë* „lepší než já“, *më i madh* „větší“.

Superlativ se tvoří také pomocí částice *më*. Přídavné jméno v tomto případě buď předchází nebo následuje podstatné jméno a je v určitém tvaru. Při srovnání použijeme *ndër* „mezi, z“: *më e bukura vajzë* „nejhezčí dívka“, *më i miri* „nejlepší“, *më i miri ndër librat* „nejlepší z knih“, *djali më i vogël* „nejmladší syn (doslova nejmladší chlapec)“.

Absolutní superlativ se tvoří pomocí příslovce *shumë* a *fort* „velmi“.

5.2.6 Zájmeno

5.2.6.1 Osobní zájmena

Osobní zájmena vyjadřují kategorii pádu. V akusativu a dativu mají jak přízvučný, tak také nepřízvučný tvar. V plném/přízvučném tvaru se používají, klademe-li na ně důraz nebo po předložkách. Krátké/nepřízvučné tvary doprovázejí sloveso ve funkci předmětu.

	já	ty	on	ona	my	vy	oni	ony
Nom.	unë	ti	ai	ajo	ne	ju	ata	ato
Ak.	mua	ty	atë	atë	ne	ju	ata	ato
Gen.Dat.	mua	ty	atij	asaj	neve	juve	atyre	atyre
Abl.	meje	teje	atij	asaj	nesh	jush	atyre	atyre
Ak.nepř.	më	të	e	e	na	ju	i	i
Dat.nepř.	më	të	i	i	na	ju	u	u

Zvlátností je spojování zájmen třetího a čtvrtého pádu, podobně jak to známe například z portugalského. Ke kontrakci dochází u následujících spojení.

më + e = ma
 të + e = ta
 i + e = ia
 na + e = na e
 ju + e = jua
 u + e = ua

më + i = m'í
 të + i = t'í
 i + i = ia
 na + i = na i
 ju + i = jua
 u + i = ua

Příklady:

Ma thoshte. Říkal mi to.
Ta solla. Přinesl jsem ti to.
Ia mora. Vzal jsem mu to.
Ma dhe. Dal jsi mi to.

5.2.6.2 Ukazovací zájmena

Systém ukazovacích zájmen je pouze dvoustupňový, tedy *ky* (m), *kjo* (f) pro nejbližší předměty a *ai* (m), *ajo* (f) pro vzdálenější předměty. Zpravidla stojí před podstatným jménem a je třeba skloňovat oba členy syntagmatu. Zájmena *ai* a *ajo* se skloňují podle tabulky uvedené výše (jedná se zároveň o osobní zájmena).

	ky	kjo
Sg.Nom.	ky	kjo
Sg.Ak.	kětë	kětë
Sg.Gen.Dat.Abl.	këtij	kësaj
Pl.Nom.Ak.	këta	këto
Pl.Gen.Dat.Abl.	këtyre	këtyre

5.2.6.3 Přivlastňovací zájmena

Přivlastňovací zájmeno má kategorii rodu, čísla a pádu. Stojí většinou za podstatným jménem v určitém tvaru. Přivlastňovací zájmena 3. osoby a 1. a 2. osoba množného čísla mají spojovací zájmeno.

	Sg.N.	Sg.Ak.	Sg.G.D.A.	Pl.N.Ak.	Pl.G.D.A.
můj	im	tim	tim	e mi	tě mi
moje	ime	time	sime	e mia	tě mia
tvůj	yt	tënd	tënd	e tu	tě tu
tvoje	jote	tënde	sate	e tua	tě tua
jeho (m)	i tij	e tij	tě tij	e tij	tě tij
jeho (f)	e tij	e tij	sě tij	e tij	tě tij
její (m)	i saj	e saj	tě saj	e saj	tě saj
její (f)	e saj	e saj	sě saj	e saj	tě saj
náš	ynë	tonë	tonë	tanë	tanë
naše	jonë	tonë	sonë	tona	tona
váš	juaaj	tuaaj	tuaaj	tuaaj	tuaaj
vaše	juaaj	tuaaj	suaaj	tuaaja	tuaaja
jejich (m)	i tyre	e tyre	tě tyre	e tyre	tě tyre
jejich (f)	e tyre	e tyre	sě tyre	e tyre	tě tyre

U členů rodiny mohou přivlastňovací zájmena stát před podstatným jménem: *im vëlla* „můj bratr“.

5.2.6.4 Vztažná, neurčitá a tázací zájmena

Nejčastější vztažná zájmena jsou: *që* „jaký, který“, *çfarë* „což“, *kush* „kdo“, *i cili*, *i cila* „ten, který; ta, která“, *sa* „kolik“.

Nejčastější neurčitá zájmena jsou: *dikush*, *ndokush* „někdo“ (skloňuje se podle *kush*: *dikujt* (Gen.Dat.Abl.) a *dikë* (Ak.)), *diçka* „něco“ (*diçkaje* (Gen.Dat.Abl.) a *diçka* (Ak.)), *ndonjë* „nějaký“, *kushdo* „kdokoliv“, *cilido* „jakýkoliv“, *çfarëdo* „cokoliv“.

Nejčastější záporná zájmena jsou: *asnjëri*, *askush* „nikdo“, *asgjë* „nic“.

Nejčastější tázací zájmena jsou: *kush* „kdo“, *çfarë* „co“.

5.2.6.5 Spojovací zájmeno

Albánské gramatiky řadí mezi zájmena také partikuli, jež spojuje podstatná jména a některá přídavná jména, přivlastňovací zájmena nebo také napojuje neshodný přívlastek k řídícímu podstatnému jménu. Tento jev lze také najít pod označením spojovací člen, konkordanční partikule, spojovací partikule, spojovací částice etc. Shoduje se v rodu, čísle, pádě a určitosti s řídícím podstatným jménem. Příklad: *libri i mësuësit* „profesorova kniha“, *libër i ri* „nová kniha“.

Tvary neurčité

	mužský rod	ženský rod	střední rod	plurál
Nom.	i	e	të	të
Ak.	të	të	të	të
Gen.Dat.Abl.	të	të	të	të

Tvary určité

	mužský rod	ženský rod	střední rod	plurál
Nom.	i	e	të	e
Ak.	e	e	të	e
Gen.Dat.Abl.	të	së	të	të

Použití je částečně také lexikální, u některých přídavných jmen tvoří pevnou součást slova, např. *i mirë* „dobrý“, *i madh* „velký“. Výjimečně tvoří také součást některých podstatných jmen, hlavně pak dnů v týdnu: *e henë* „pondělí“, *e martë* „úterý“ atd.

5.2.7 Číslovky

Základní číslovky jsou:

1 një	14 katërmbëdhjetë	60 gjashtëdhjetë
2 dy	15 pesëmbëdhjetë	70 shtatëdhjetë
3 tre, tri (f)	16 gjashtëmbëdhjetë	80 tetëdhjetë
4 katër	17 shtatëmbëdhjetë	90 nëntëdhjetë
5 pesë	18 tetëmbëdhjetë	100 njëqind
6 gjashtë	19 nëntëmbëdhjetë	101 njëqind e një
7 shtatë	20 njëzet	102 njëqind e dy
8 tetë	21 njëzet e një	200 dyqind
9 nëntë	22 njëzet e dy	300 treqind
10 dhjetë	30 tridhjetë	1000 një mijë
11 njëmbëdhjetë	31 tridhjetë e një	2250 dy mijë e dyqind e
12 dymbëdhjetë	40 dyzet	pesëdhjetë
13 trembëdhjetë	50 pesëdhjetë	

Číslovky *njëzet* „dvacet“ a *dyzet* „čtyřicet“ jsou pozůstatky vigesimálního systému. Radové číslovky se tvoří příponou -t(ë), kromě číslovky *i parë* „první“. Číslovka „druhý“ je však již pravidelná: *i dytë*. Ze zlomků uveďme: *gjysmë* „polovina“, *e treta* „třetina“ a *çerek* „čtvrtina“. Další zlomky se tvoří pomocí koncovky -ta.

5.2.8 Sloveso

5.2.8.1 Přítomný čas a imperfektum

V indikativu se rozlišuje přítomný čas, imperfektum, perfektum, plusquamperfektum a aorist, v konjunktivu přítomný čas, imperfektum a plusquamperfektum, v admirativu také přítomný čas, imperfektum a plusquamperfektum, v optativu a imperativu přítomný čas. Také rozlišujeme přičestí, ze kterého se tvoří infinitiv (resp. forma, kterou můžeme v albánštině nahradit infinitiv) a některé opisné časy, a také gerundium. Budoucí čas a podmiňovací způsob se tvoří opisně s částicí *do*.

Syntetické tvary (tedy jednoslovné slovesné tvary) se tvoří ze dvou základních témat/kořenů. Z přítomného času se tvoří přítomný a imperfektní indikativ (oznamovací způsob), konjunktiv (spojovací způsob) a imperativ (rozkazovací způsob). Aorist má často vlastní kořen. Z přičestí se tvoří přítomný optativ a přítomný a imperfektní admirativ. Trpný rod má vlastní koncovky a jeho tvary se odvozují od stejného základu jako přítomný čas, aoristní a přičestné tvary tvoří trpný rod pomocí částice *u*, která stojí před slovesem.

Přítomný čas má pět základních kořenů (vzorů). Rozhodující je, zda končí kořen na souhlásku (2 třídy) nebo samohlásku (3 třídy). V tabulce vidíme časování pravidelných vzorových sloves. *Hap* „otevřít“ a *eci* „chodit“ jsou slovesa, jejichž kmen končí na souhlásku, *eci* totiž vnímáme jako *ec-i*. *Afroj* (přiblížit se), *pi* „pít“ a *zě* „chytat“ jsou slovesa, jejichž kmen končí na samohlásku; *afroj* totiž vnímáme jako *afro-j*.

Od přítomného času se dále odvozuje imperfektum (minulý čas nedokonavý) a spojovací způsob. Vzhledem k vzájemné souvislosti mezi těmito tvary je uvádím společně v jedné tabulce.

V albánštině se pouze infinitiv aktivně nepoužívá, a proto také základní tzv. slovníkový tvar slovesa odpovídá 1. osobě jednotného čísla. Všechna následující paradigmata jsou tedy uvedena tímto tvarem a v tomto tvaru je také vhodné slovesa vypisovat (například do slovníčku). Stejně tak je třeba hledat pod tvarem 1. osoby jednotného čísla ve slovníku.

	otevřít	jít	přibližovat	pít	chytat
Přít.čas	hap	eci	afroj	pi	zě
1.os.j.č.	hap	eci	afroj	pi	zě
2.os.j.č.	hap	ecën	afron	pi	zë
3.os.j.č.	hap	ecën	afron	pi	zë
1.os.mn.č.	hapim	ecim	afrojmë	pimë	zëmë
2.os.mn.č.	hapni	ecni	afroni	pini	zini
3.os.mn.č.	hapin	ecin	afrojnë	pinë	zënë

Dvě nejpočetnější skupiny sloves zastupují slovesa *hap* „otevřít“ a *afroj* „přibližovat“, v našem systému tedy slovesa 1. a 3. třídy. U některých sloves se také vyskytují vnitřní hláskové změny, a to především v druhé osobě množného čísla, méně často pak v druhé osobě jednotného čísla.

Podle slovesa *hap* časujeme: kmeny zakončené na souhlásku, například: *vendos* „rozhodnout“, *nis* „začít“, *stolis* „zdobit“ apod. Některá slovesa mají obtížné předvídatelné hláskové změny, jsou to například: *flas* „mluvit“, *shes* „prodat“, *marr* „chytit“ a *jap* „dát“.

	mluvím	prodávám	chytám	dám
Přít.čas	flas	shes	marr	jap
1.os.j.č.	flas	shes	marr	jap
2.os.j.č.	flet	shet	merr	jep
3.os.j.č.	flet	shet	merr	jep
1.os.mn.č.	flasim	shesim	marrim	japim
2.os.mn.č.	flisni	shisni	mirrni	jepni
3.os.mn.č.	flasin	shesin	marrin	japin

Vyskytuje se také vnitřní samohlásková změna -o- v 1. osobě, -e- ve 2. a 3. osobě a -i- ve 2. osobě množného čísla, například u sloves *njoh* „znát“, *shoh* „vidět“.

Podle slovesa *eci* se časují: pouze dvě další slovesa: *hipi* „vylézt“ a *iki* „odejít“.

Podle *afroj* se časuje: velmi široká skupina sloves zakončených v kmeni na -j, především pak -oj, například: *shkruaj* „psát“, *thyej* „rozbít“, *běj* „dělat“, *hyj* „vstoupit“, *kujtoj* „vzpomenout si“, *lexoj* „číst“, *punoj* „pracovat“, *mësoj* „učit se“, *ndihmoj* „pomáhat“, *udhëtoj* „cestovat“ apod.

Podle pi se časují: krátké jednoslabičné kmeny zakončené na samohlásku, například: *di* „vědět“, *ha* „jíst“, *fle* „spát“.

Podle zë se časují: jednoslabičné kmeny zakončené na -ë nebo -e: *lë* „nechat“, *bie* „padat“.

Nejpočetnější skupinou sloves jsou slovesa zakončená na -oj. Je to také nejproduktivnější slovesná koncovka. Do této třídy patří mnoho neologismů: *eksportoj* „eksportovat“, *falsifikoj* „falšovat“, *organizoj* „organizovat“ nebo *realizoj* „realizovat“ a mnoho dalších.

Sedm sloves je v přítomném čase zcela nepravidelných: *jam* „být“, *kam* „mít“, *them* „říkat“, *vij* „přijít“, *dua* „chtít“, *drua* „obávat se“, *vete* „jít“. Časují se následovně (sloveso *drua* se časuje analogicky se slovesem *dua*):

	být	mít	říci	přijít	chtít	jít
Přít.čas	jam	kam	them	vij	dua (drua)	vete
1.os.j.č.	jam	kam	them	vij	dua	vete
2.os.j.č.	je	ke	thua	vjen	do	vete
3.os.j.č.	është	ka	thotë	vjen	do	vete
1.os.mn.č.	jemi	kemi	them	vijmë	duam	vemi
2.os.mn.č.	jeni	keni	thoni	vini	doni	veni
3.os.mn.č.	janë	kanë	thonë	vijnë	duan	venë

Imperfektem nazýváme minulý čas nedokonavý. Používá se pro děje, které nejsou v minulosti dobře časově vymezeny, a také pro děje, které se v minulosti konaly opakovaně. Imperfektum může být tedy doprovázeno výrazy jako *çdo ditë* „každý den“, *zakonisht* „obyčejně, obvykle“, *rregullisht* „pravidelně“ apod. V imperfektu je naprostá většina sloves pravidelných. Slovesa s hláskovou změnou typu o-e-i (například *njoh-njeh-njihni*, tvary slovesa „znát“ v 1.os.j.č., 2.os.j.č. a 2.os.mn.č.) mají v imperfektu v celém paradigmatu -i-, příklad: *shihja*, *shihje*, *shihthe*, *shihnim*, *shihnit*, *shihnin* (viděl jsem, viděl jsi atd.) nebo *njihja*, *njihje*, *njihthe*, *njihnim*, *njihnit*, *njihnin* (znal jsem, znal jsi atd.). Podobně také *shes* „prodávat“ se časuje nepravidelně: *shitja*, *shitje*, *shiste*, *shitnim*, *shitnit*, *shitnin*. Také sloveso *flas* „mluvit“ se časuje v imperfektu s touto změnou -i-: *flisja*, *flisje*, *fliste*, *flisnim*, *flisnit*, *flisnin*.

Další slovesa se změnou samohlásky jsou: *marr* „vzít“ – *merrja*, *jap* – *jepja* „dát“, *vdes* „zemřít“ – *vdisja*, *vete* „jít, jet“ – *vija*, *vras* „uhodit“ – *vrisja*, *zë* „chytit“ – *zija*.

Tvoření imperfekta:

	otevřít	jít	přibližovat	pít	chytat
Impf.	hap	eci	afroj	pi	zě
1.os.j.č.	hapja	ecja	afroja	pija	zija
2.os.j.č.	hapje	ecje	afroje	pije	zije
3.os.j.č.	hapte	ecte	afronte	pinte	zinte
1.os.mn.č.	hapnim	ecnim	afronim	pinim	zinim
2.os.mn.č.	hapnit	ecnit	afronit	pinit	zinit
3.os.mn.č.	hapnin	ecnin	afronin	pinin	zinin

	být	mít	řici	přijít	chtít	jít
Impf.	jam	kam	thua	vij	dua	vete
1.os.j.č.	isha	kisha	thosha ⁴⁸	vija	doja	veja
2.os.j.č.	ishe	kishe	thoshe	vije	doje	veje
3.os.j.č.	ishte	kishte	thoshte	vinte	donte	vente
1.os.mn.č.	ishim	kishim	thoshim	vinim	donim	venim
2.os.mn.č.	ishit	kishit	thoshit	vinit	donit	venit
3.os.mn.č.	ishin	kishin	thoshin	vinin	donin	venin

5.2.8.2 Konjunktiv

Konjunktiv tvoříme z kmene přítomného. V paradigmatu konjunktivu jsou od tvarů indikativu odlišné pouze tvary 2. a 3. osoby jednotného čísla. Koncovka 2. osoby jednotného čísla je -(ě)sh, koncovka 3. osoby jednotného čísla je -(r/j)ě.

flas „mluvit“	tě flas, tě flasěsh, tě flasě, tě flasim, tě flisni, tě flasin
marr „vzít“	tě marr, tě marrěsh, tě marrě, tě marrim, tě merrni, tě marrin
jap „dát“	tě jap, tě japěsh, tě japě, tě japim, tě jepni, tě japin
shoh „vidět“	tě shoh, tě shohěsh, tě shohě, tě shohim, tě shihni, tě shohin

Konjunktiv je doprovázen částicí *tě*, která se klade před sloveso. V záporu klademe mezi *tě* a sloveso zápornou částicí *mos*.

Konjunktiv se používá v některých opisných tvarech (budoucí čas a podmínovací způsob) a také v neosobních konstrukcích s *duhet* „muset“ a *mund* „moci“. Často také supluje infinitiv. Částice *tě* se může pojít s nepřízvučným osobním zájmenem.⁴⁹ Některé často užívané výrazy, které se pojí s konjunktivem jsou:

⁴⁸ Paralelně se vyskytuje také pravidelný tvar **thoja, thoje, thonte** atd.

⁴⁹ *tě+e* → *ta*, *tě+i* → *t'í*, *tě+ia* → *t'ia*, *tě+ju* → *t'ju*, *tě+u* → *t'u*, *tě+ua* → *t'ua*

kam dëshirë të + konj.	për të + konj.
dëshiroj të + konj.	për të + konj.
kam shpresë të + konj.	doufat
shpresoj të + konj.	doufat
më duhet të + konj.	duhet
dua të + konj.	duhet
më pëlqen të + konj.	lëmbë se mi, rad/rada
kam qejf të + konj.	mam chut', náladu (něco dělat apod.)
është më mirë të + konj.	je lepší (něco udělat apod.)
është e mundur të + konj.	je možné
është e vështirë të + konj.	je těžké

(a další podobná spojení s přídavným jménem)

provoj të + konj.	zkusit
di të + konj.	umět

5.2.8.3 Rozkaz

Rozkazovací způsob kladný jak pro 2. osobu čísla jednotného, tak pro 2. osobu čísla množného se tvoří u kmenů zakončených na souhlásku z 2. osoby množného čísla oznamovacího způsobu: jap je jepni, odtrhneme-li koncovku -ni, dostaneme rozkazovací způsob pro 2. osobu jednotného čísla jep; 2. osoba množného čísla je potom stejná jak v rozkaze, tak v oznamovacím způsobu. Například:

sloveso	2.os.mn.č. ozn. zp.	rozkaz pro 2.os.j.č.	rozkaz pro 2.os.mn.č.
<i>vendos</i> „rozhodnout“	vendosni	vendos	vendosni
<i>shoh</i> „vidět“	shihni	shih	shihni
<i>shes</i> „prodat“	shitni	shit	shitni
<i>eci</i> „chodit“	ecni	ec	ecni

Slovesa zakončená ve slovníkovém tvaru na -j nebo samohlásku tvoří rozkazy následovně:

sloveso	rozkaz pro 2.os.j.č.	rozkaz pro 2.os.mn.č.
<i>lexoj</i> „číst“	lexo	lexoni
<i>punoj</i> „pracovat“	puno	punoni
<i>shkruaj</i> „psát“	shkruaj	shkruani
<i>gatuaj</i> „vařit“	gatuaj	gatuani
<i>běj</i> „dělat“	běj	bëni
<i>ha</i> „jíst“	ha	hani
<i>zë</i> „chytit“	zër	zini
<i>hyj</i> „vstoupit“	hyr	hyni

Vidíme, že -j odpadá v rozkaze pro 2. osobu jednotného čísla u sloves zakončených na -oj, ale ne u sloves zakončených na -uaj. Některá slovesa pak mohou přijímat -r.

Rozkaz některých sloves je zcela nepravidelný, například *kam* „mít“ – *ki* „měj!“, *flas* „mluvit“ – *fol* „mluv!“, *jam* „být“ – *ji* „bud“, *them* „říci“ – *thuj* „řekni!“.

Zájmena mohou stát jak před tvarem rozkazu, tak za ním. v případě, že stojí zájmeno za rozkazem, píší se dohromady: *Jepma!* „Dej mi to!“, *Na shkruani!* „Napište nám!“.

Záporný tvar rozkazu se tvoří pomocí záporné částice *mos*, která se klade před sloveso:

<i>Mos hezitoni tě na kontaktoni!</i>	Neváhejte nás kontaktovat!
<i>Mos ki frikë!</i>	Neměj strach!
<i>Mos ki merak!</i>	Nedělej si starosti!

5.2.8.4 Aorist

Příznakovým morfémem aoristu je u pravidelných sloves se samohláskovým kořenem /v/: *shkova* „šel jsem“, *punova* „pracoval jsem“, *lexova* „četl jsem“. U sloves zakončených na -oj a -uaj dochází v celém paradigmatu dochází ke splynutí koncovek: *shkoj* „jít“ – *shkova* „šel jsem“, *shkruaj* „psát“ – *shkrova* „psal jsem“. Naopak v prvních osobách plurálu mají oba typy /ua/: *shkuam* „šli jsme“, *shkruam* „psali jsme“. Výjimečně se v aoristu objevují také morfémy /t/ a /r/: *fles* „spát“ – *fjeta* „spal jsem“, *gjej* „najít“ – *gjeta* „našel jsem“, *di* „vědět“ – *dita* „věděl jsem“, *běj* „dělat“ – *bëra* „udělal jsem“, *hyj* „vejít“ – *hyra* „vešel jsem“. U nepravidelných sloves se hojně uplatňuje metafonie: *mbledh* „sbírám“ – *mblodha* „sbíral jsem“, *sjell* „přinést“ – *solla* „přinesl jsem“, *mbështjell* „zabalit“ – *mbështolla* „zabalil jsem“. U desítky sloves se v aoristu uplatňuje supletivní kořen: *kam* „mám“ – *pata* „měl jsem“, *vij* „přicházím“ – *erdha* „přišel jsem“, *jap* „dám“ – *dhashë* „dal jsem“.

Příklady pravidelných sloves

	potkat	tančit	řídít	otevřít
	takoj	kërcej	ngas	hap
1.os.sg.	takova	kërceva	ngava	hapa
2.os.sg.	takove	kërceve	ngave	hape
3.os.sg.	takoi	kërceu	ngau	hapi
1.os.pl.	takuam	kërçyem	ngamë	hapëm
2.os.pl.	takuan	kërçyet	ngatë	hapët
3.os.pl.	takuan	kërçyen	nganë	hapën

Příklady sloves se samohláskovou změnou

	přinést	péci		
	sjell	pjek	dredh	ndjek
1.os.sg.	solla	poqa	drodha	ndoqa
2.os.sg.	solle	poqe	drodhe	ndoqe
3.os.sg.	solli	poqi	drodhi	ndoqi
1.os.pl.	sollëm	poqëm	drodhëm	ndoqëm
2.os.pl.	sollët	poqët	drodhët	ndoqët
3.os.pl.	sollën	poqën	drodhën	ndoqën

Příklady supletivních sloves

	jíst	přicházet	říci	padat
	ha	vij	them	bie
1.os.sg.	hëngra	erdha	thashë	rashë
2.os.sg.	hëngre	erdhe	the	re
3.os.sg.	hëngri	erdhi	tha	ra
1.os.pl.	hëngrëm	erdhëm	thamë	ramë
2.os.pl.	hëngrët	erdhët	thatë	ratë
3.os.pl.	hëngrën	erdhën	thanë	ranë

5.2.8.5 Příčestí

Příčestí může mít tyto koncovky: -ur, -uar, -ë, -rë, -r. Některá příčestí vycházejí z přítomného času, některá z tvaru aoristu, některá nelze ze zmíněných tvarů odvodit. Pravidelná slovesa typu -oj mají příčestí vždy zakončené na -uar. Pravidelná slovesa, jejichž kořen končí na souhlásku, mají příčestí zakončené na -ur.

<i>běj</i>	dělat	<i>bërë</i>	<i>mbledh</i>	sbírat	<i>mblodhur</i>
<i>bie</i>	spadnout	<i>rënjë</i>	<i>ngre</i>	zvednout	<i>ngritur</i>
<i>bie</i>	přinést	<i>prurë</i>	<i>pi</i>	pít	<i>pirë</i>
<i>dal</i>	vyjít	<i>dalë</i>	<i>rrah</i>	bít	<i>rrahur</i>
<i>di</i>	vědět	<i>ditur</i>	<i>rri</i>	zůstat, sedět	<i>ndenjurr</i>
<i>dua</i>	chtít, mít rád	<i>dashur</i>	<i>sjell</i>	přinést	<i>sjellë</i>
<i>eci</i>	chodit	<i>ecur</i>	<i>shes</i>	prodat	<i>shitut</i>
<i>flas</i>	mluvit	<i>folur</i>	<i>shoh</i>	vidět	<i>parë</i>
<i>fle</i>	spát	<i>fjetur</i>	<i>them</i>	říci	<i>thënë</i>
<i>ha</i>	jíst	<i>ngrënë</i>	<i>thyej</i>	rozbít	<i>thyer</i>
<i>hyj</i>	vejít	<i>hyrë</i>	<i>vdes</i>	zemřít	<i>vdekur</i>
<i>iki</i>	odejít	<i>ikur</i>	<i>vdjerr</i>	ztratit	<i>vdjerrë</i>
<i>jam</i>	být	<i>qenë</i>	<i>vete</i>	jít, jet	<i>vajtur</i>
<i>jap</i>	dát	<i>dhënë</i>	<i>vë</i>	položit	<i>vënë</i>
<i>kam</i>	mít	<i>pasur</i>	<i>vij</i>	přijít	<i>ardhur</i>
<i>laj</i>	umýt	<i>larë</i>	<i>vjedh</i>	ukrást	<i>vjedhur</i>
<i>lë</i>	nechat, opustit	<i>lënë</i>	<i>vras</i>	uhodit	<i>vrarë</i>
<i>marr</i>	vzít	<i>marrë</i>	<i>zë</i>	chytat	<i>zënë</i>
<i>mbaj</i>	držet	<i>mbajtur</i>			

Příčestí se objevuje ve složených tvarech předpřítomného času (perfekta) a předminulého času (plusquamperfekta), a také ve tvaru infinitivu.

Je obecně známo, že balkánské jazyky nedisponují (pravým) infinitivem. V albánštině infiniriv vyjadřujeme prostřednictvím konstrukce: *për të* + příčestí. Jedná se tedy o opis. Např. *për të shkruar* „psát“. Další příklady: *diçka për të ngrënë* „něco k jídlu“, *diçka për të pirë* „něco k pití“.

Perfektum je tvořeno příslušným tvarem slovesa kam + příčestím, například:

Të kam shkruar.

Napsal jsem ti.

Nuk kam vendosur akoma.

Ještě jsem se nerozhodl.

Nuk kam përfunduar studimet akoma.

Ještě jsem nedokončila studium.

Gjithë jetën kam jetuar në apartament.

Celý život jsem žil v bytě.

Analogicky se tvoří plusquamperfektum, tedy složením slovesa kam v imperfektu + přičestí:

Kisha shkruar. Napsal jsem.

5.2.8.6 Trpný rod

Trpný rod má v přítomném čase (a tedy i v imperfektu) odlišné tvary časování.

	jsem otevřen, otvírám se	jsem přibližován, přibližuji se
Přít.čas	hapem	afrohem
1.os.j.č.	hapem	afrohem
2.os.j.č.	hapeshe	afroheshe
3.os.j.č.	hapet	afrohet
1.os.mn.č.	hapemi	afrohem
2.os.mn.č.	hapeni	afroheni
3.os.mn.č.	hapen	afrohen

	jsem otevřen, otvírám se	jsem přibližován, přibližuji se
Impf.	hapesha	afrohesha
1.os.j.č.	hapesha	afrohesha
2.os.j.č.	hapeshe	afroheshe
3.os.j.č.	hapeshe	afroheshe
1.os.mn.č.	hapeshim	afroheshim
2.os.mn.č.	hapeshit	afroheshit
3.os.mn.č.	hapeshin	afroheshin

Albánština má celou řadu sloves deponentních: *përpiqem* „snažit se“, *ulem* „posadit se“, *gëzohem* „těšit se“, *kënaqem* „užívat si co, radovat se z čeho“. Zvratná slovesa mají také tvar trpného rodu: *lahem* „umýt se“, *rruhem* „holit se“, *krihem* „česat se“.

V aoristu, admirativu, optativu, infinitivu a gerundiu se používá částice *u* + aktivní forma: *u hapi* „bylo otevřeno“, *u përpoqa* „snažil jsem se“.

Viděli jsme, že pomocným slovesem v činném rodě je sloveso *kam*. V trpném rodě plní tuto funkci sloveso *jam*: *jam larë* „umyl jsem se“, *jam krehur* „učesal jsem se“

5.2.9 Příslovce

Příslovce lze z morfologického hlediska rozdělit do tří skupin:

1. příslovce lexikální (*bashkë* „společně“, *këtu* „tady“ apod.)

2. sekundárně utvořená příslovce, tj. podstatné nebo přídavné jméno + sufix (*gjermanisht* „německy“, *falas* „zdarma“ apod.)
3. přídavná jména použítá ve významu příslovce (*mirë* „dobrý, dobře“, *shpejt* „častý, často“, *fort* „silný, silně“).

Príslovce jsou v albánštině většinou lexikální. U sekundárně utvořených příslovci nacházíme koncovky *-(i)sht* (například názvy jazyků: *anglisht* „anglicky“, *çekisht* „česky“, *gjermanisht* „německy“, *rusisht* „rusky“), *-as/-azi*, *-thi* nebo *-çe*, například *fatmir* „šťěstí“, *fatmirësht* „naštěstí“.

Běžné příslovce času jsou: *tani* „ted“, *akoma* „ještě“, *kurrë* „nikdy“, *shpesh* „často“, *sot* „dnes“, *dje* „včera“, *nesër* „zítra“, *sivjet* „letos“, *mot* „příští rok“, *vjet* „minulý rok“, *ditën* „ve dne, přes den“, *natën* „v noci, přes noc“, *atëherë* „tehdy“, *herë-herë* „někdy“, *gjithnjë* „vždy“, *përgjithmonë* „navždy“.

Běžné příslovce místa jsou: *këtu* „tady“, *atje* „tam“, *afër* „blízko“, *larg* „daleko“, *brenda* „uvnitř“, *jashtë* „venku“, *lart* „nahore“, *poshtë* „dole“, *djathtas* „vpravo“, *majtas* „vlevo“

Běžné příslovce míry jsou: *shumë* „velmi“, *më* „více“, *kështu* „tak“.

Běžné příslovce způsobu jsou: *kështu* „tak“, *bashkë* „společně“, *mirë* „dobře“, *keq* „špatně“, *pikërisht* „přesně“.

5.2.10 Předložky

Albánské předložky se pojí buď s nominativem, akusativem nebo ablativem.

S nominativem se pojí předložky *nga* „z“, *te/tek* „v, k, do“: Například: *Erdha nga shkolla*. „Přišel jsem ze školy.“, *nga pamja e jashtme* „zvenku, zvenčí“

S akusativem se pojí předložky *deri* „až k, až do“, *gjer* „(až) do“, *me* „s“, *mbi* „nad“, *më* předložka, která se používá při určení data, *ndër* „mezi“, *në* „v“, *nën* „pod“, *pa* „bez“, *për* pro, *që* od. Například: *deri në fund* „až do konce“, *gjer nesër* „do zítřka“, *në shtëpi* „doma“, *me postë ajrore* „letecky“, *për mua* „co se mě týče“, *për fëmijë* „pro děti“, *që këtu* „odtud“.

S ablativem se pojí předložky *afër* „blízko“, *anës* „u, podél“, *gjatë* „podél“, *jashtë* „ven, mimo“, *kundër* „proti“, *larg* „vzdálen čemu“, *mbas* „za“, *para* před, *poshtë* „pod“, *prej* „z, od“, *qark* „kolem“, *sipas* „podle“, *veç* „kromě“. Například: *anës lumit* „u řeky, podél řeky“, *jashtë shtëpisë* „mimo dům“, *dy kilometër larg qytetit* „dva kilometry od města“, *poshtë pemës* „pod stromem“.

Mnohá slovesa mají pevnou předložkovou vazbu: *jap përparësi... para...* „dávát přednost čemu před čím“, *interesohej për* „zajímat se o co“, *kam frikë nga* „mít strach z čeho“, *shkoj në det* „jet k moři“, *shkoj për pushimë* „jet na prázdniny“, *përgjigjem për* „odpovídat za co“.

5.2.11 Spojky

Souřadící spojky jsou *e*, *dhe*, *edhe* „a“, *apo* „nebo“, *ose – ose* „bud’ – anebo“, *por* „ale“, *as* „ani“, *kurse* „zatímco“, *po* „nýbrž“, *për këtë arsye* „a proto (doslova z toho důvodu)“.

Spojky podřadící jsou *që* „který, jaký, že“, *se* „že“, *në* „jestliže“, *në qoftë se* „v případě, že“, *më qëllim që* „aby“ (doslova za účelem čeho), *andaj* „proto“, *në, nëse* „jestli“, *ndonëse* „ačkoliv“, *kur* „když“, *sapo, posa* „jakmile“.

5.3 Syntax

Základní pořádek slov je dán typem S-V-O (tedy podmět-přísudek-předmět).

Nominální syntagma umožňuje dvojí postavení. Je-li naším záměrem objektivně popsat nějakou skutečnost, pořadí je podstatné jméno – přídavné jméno: *një burrë i madh* „velký muž“, *gjuha shqipe* „albánský jazyk“. Použijeme-li přídavné jméno na prvním místě, tedy před podstatným jménem, jedná se o subjektivní, přenesený význam: *Shqipëria e shkretë* „chudá Albánie (ve smyslu nemajetná)“, *i shkretë djalë* „chudák kluk (žijící v neblahých poměrech)“.

Vidíme, že první člen (at' už se jedná o podstatné či přídavné jméno) vyjadřuje všechny kategorie, a naopak druhý člen vyjadřuje pouze kategorii rodu a čísla.

Postavení zájmen je dáno jednak typem zájmen, jednak tím, zda nese nebo nenese přízvuk. Přímý i nepřímý vyjádřený předmět bývá zpravidla doplněn nepřízvučným zájmenem. Příklad:

<i>Ia dhashë librin vajzës.</i>	Dal jsem knihu děvčeti. (doslova: Jí tu dal jsem knihu děvčeti)
<i>Si e kalon kohën?</i>	Jak trávíš čas? (doslova: Jak ho trávíš čas?)

Je-li předmět vyjádřen plným osobním zájmenem, je také doplněn nepřízvučným osobním zájmenem.

<i>Mua ma dha librin.</i>	Dal mi tu knihu. (doslova: Mně mi dal knihu.)
---------------------------	--

5.4 Slootovorba

Nová slova vznikají v albánštině skládáním a odvozováním. Skládání je velmi běžné: *kryeqytet* „hlavní město“ (hlavní + město), *kokëfortë* „tvrdohlavý“ (hlava + tvrdý), *zemërmadh* „štědrý“ (srdce + velký), *punëdhënës* „zaměstnavatel“ (práce + přičestí od „dávat“).

Dále také vznikají nová slova odvozováním pomocí předpon a přípon: *bashkëbisedim* „konverzace“, *bashkëpunim* „spolupráce“, *i papunë* „nezaměstnaný“, *pakuptim* „nesmysl“, *kuptueshëm* „srozumitelný“, *i besueshëm* „spolehlivý“ (přípona vyjadřuje možnost, uskutečnitelnost, obdoba anglické -able).

Následující přípony slouží k vytvoření podstatných jmen z jiných slovních druhů: *mirësi* „dobrota“ (od *mirë* „dobrý“), *kokëfortësi* „tvrdohlavost“ (od *kokëfortë* „tvrdohlavý“), *kuptim* „porozumění“ (od *kuptoj* „rozumět“), *njoftim* „zpráva, informace“ (od *njoftoj* „dát zprávu“), *dalje* „východ“ (od *dal* „vyjít ven“), *hyrje* „vstup“ (od *hyj* „vstoupit“), *mësues* „učitel“ (od *mësoj* „učit se“), *lexues* „čtenář“ (od *lexoj* „číst“).

Opak slovesa můžeme vytvořit pomocí předpon *ç-*, *sh-* a *zh-*: *mbështjell* „zabalit“, *çmbështjell* „rozbalit“, *vlerësoj* „ohodnotit, stoupat na hodnotě“, *zhvlerësoj* „znehodnotit, klesat na hodnotě“.

Změna stavu se u sloves vyjadřuje pomocí předpon *s-* a *z-*: *kuq* „červený“, *skuq* „zčervenat, osmažit“, *verdhë* „žlutý“, *zverdh* „zežloutnout“, *i vogël* „malý“, *zvogëloj* „zmenšit se, klesnout“, *i madh* „velký“, *zmadhoj* „zvětšit se“.

Zvláštností albánštiny je absence diminutivních a aumentativních přípon. Zatímco okolní balkánské jazyky disponují celou škálou zejména diminutivních koncovek, albánština nemá produktivní zdrobňující prostředky. Výjimku tvoří několik hypokoristik.

KAPITOLA

6

SLOVNÍ ZÁSoba

Každou slovní zásobu můžeme rozdělit na původní a přejatou z jiných jazyků. Albánská původní slovní zásoba je indoevropská a je tradičně spojována s ilyrštinou nebo ilyrským substrátem, často se také spekuluje o dalších substrátech, například thráckém nebo dáckém.

Přejatá slovní zásoba pochází z jazyků, se kterými byla albánština v kontaktu. Samozřejmě tyto jazyky neovlivnily albánštinu rovnoměrně. Míra vlivu je dána nejen intenzitou a délkou trvání kontaktu, ale také prestiží kontaktního jazyka.

Autorem prvního etymologického slovníku je Gustav Meyer. Přestože slovník vyšel v roce 1891, je dodnes významným zdrojem poznání v oblasti albánského lexika, a především latinských výpůjček, a to i přesto, že mnohé jeho závěry vyžadují revizi. Později se albánským lexikem zabýval také Norbert Jokl, který mezi lety 1911 a 1940 přispěl řadou dílčích prací. V šedesátých a sedmdesátých letech publikoval řadu etymologických článků týkajících se často také albánštiny Eric P. Hamp. Tito autoři však publikovali především skromnější, dílčí práce, například k jednotlivým etymologiím. Dlouhou dobu se tématem komplexně nikdo nezabýval. Velmi přínosná je práce Martina E. Hulda *Basic Albanian Etymologies* (Huld, 1984). Dalšími pracemi pak navazují v devadesátých letech Bardhyl Demiraj (1996) a Vladimír Orel (1998). Demirajův slovník je zaměřen na původní, tedy zděděnou indoevropskou slovní zásobu, a tudíž obsahuje pouze 572 hesel. Pochopitelně neobsahuje výpůjčky. Orlova práce je nepoměrně rozsáhlejší, zahrnuje také latinské a slovanské výpůjčky (jako hranici si Orel klade 10.–12. století). V současnosti lze Orlův etymologický slovník považovat za nejkompletnější etymologickou práci k albánštině. Mírně sporné jsou však jeho proto-albánské rekonstrukce. Na druhé straně, u každého hesla uvádí závěry svých předchůdců (tedy závěry Meyerovy, Joklovy, Demirajovy a mnoha dalších) a z tohoto pohledu se mi jeví jeho slovník jako velmi užitečný.

V sedmdesátých a osmdesátých letech publikoval řadu etymologických prací také albánský albanolog Eqrem Çabej. Výhodou i nevýhodou jeho díla zároveň je skutečnost,

že psal především albánsky. Ačkoliv jsou jeho postřehy přijímány různě, respekt budí právě skutečnost, že Çabej byl rodilým mluvčím albánského jazyka, což je samozřejmě v kombinaci s filologickou erudicí nedocenitelné. Na druhé straně, právě proto, že publikoval většinu díla albánsky, odborná veřejnost s jeho závěry často není seznámena, v našich knihovnách najdeme jen minimum jeho prací. Çabejovy etymologické studie byly vydávány jako dílo kompletní, bohužel ale jeho *Studime etimologjike* nebyly dokončeny. Çabejovy etymologie však zakomponoval do svého slovníku také Orel, jehož prostřednictvím je tedy více méně možné (i když ne systematicky) se s nimi seznámit.

Podívejme se nyní podrobněji na korpus původní slovní zásoby. Takový korpus získáme po vyřazení všech výpůjček. Jedná se o několik set slov, která náleží k jazyku předků dnešních Albánců. Tento korpus zřejmě obsahuje mnoho starých substrátových slov (některá možná i pre-indoevropského původu, avšak především z různých paleobalkánských jazyků).

Ačkoliv tedy nevíme přesně, ke kterému etniku náleží tato původní slovní zásoba, je jisté, že se jedná o lexikum indoevropské. Jednotliví autoři se konkrétním termínům často vyhýbají. Demiraj používá termín *der albanische Erbwortschatz*, příp. *altererbtcs Wortgut* a hledá souvislosti výhradně s indoevropskými kořeny; Orel obhazuje termín *Proto-Albanian* a vkládá jej jako fázi mezi indoevropský kořen slova a albánský termín (včetně konkrétních proto-albánských rekonstrukcí u každého slova). Termín ilyrský je u lingvistů vzhledem ke své neprokazatelnosti obecně nepopulární.

Specifikem albánské původní slovní zásoby je její nepočetnost. I když se mohou autoři v jednotlivostech lišit, vždy se jedná pouze o několik set slov. V Evropě bychom jen obtížně hledali další takové příklady jazyků, které prošly takovou mírou relexifikace. Ne úplně vhodným příkladem je baskičtina (vzhledem k tomu, že se jedná o neindoevropský jazyk), nicméně i zde se setkáváme se situací, kdy v současném jazyce vidíme pouze okolo 20% původní slovní zásoby a zbytek je překryt rozsáhlým latinsko-románským lexikem. Také při pohledu na současný albánský text tvoří významný podíl výpůjčky.

Přes to, co bylo řečeno, se v poslední době pomyslný seznam položek původní slovní zásoby rozšířil. Některá slova, která byla původně považována za latinská, jsou součástí původní slovní zásoby a můžeme je etymologizovat z indoevropských kořenů. Podobnost s latinou je v mnoha případech dána společným indoevropským základem obou jazyků a ne přímým vypůjčením latinského slova.

Demiraj uvádí 572 hesel původní slovní zásoby. Jedná se pouze o kořeny. Kdybychom započítali všechna odvozená slova, dostali bychom se jistě na počet mnohem vyšší. Ne všechna jsou samozřejmě běžně používána v současném jazyce, mnohá jsou vnímána jako stará, nepoužívaná, nebo dokonce již vymizelá. Často je to dáno specifickostí takového slova a mizející potřebou označovat takovou skutečnost (například *balë* „bílá skvrna na čele zvířete“, *gul* „(zvíře) bez rohu“). Mnohá taková slova jsou dnes živá pouze v dialektech.

V původní slovní zásobě jsou zastoupeny všechny slovní druhy, pochopitelně však nerovnoměrně. Jasně převažují podstatná jména. Z dnes aktivně používaných slov bych jako příklady vybrala především některé částice (tázací částice *a*, částice trpného rodu *u*, deiktická částice *kë*), podstatná jména (*djalë* „chlapec“, *vajzë* „dívka“, *dimër* „zima“, *dritë* „světlo“, *kohë* „čas“, *gjuhë* „jazyk“, *kopsht* „zahrada“, *lumë* „řeka“, *mal* „hora“, *zog* „pták“, *ujë* „voda“, *dorë* „ruka“), přídavná jména (*bardhë* „bílý“, *madh* „velký“, *keq* „špatný“), příslovce (*bashkë* „společně“, *afër* „blízko“, *kurrë* „nikdy“, *nesër* „zítra“, předložky (*mbi* „nad“, *pa* „bez“, *për* „pro“) a celou řadu sloves (*bëj* „dělat“, *bie* „přinést, padat“, *kam* „mít“, *jam* „být“, *mbledh* „sbírat“, *marr*

„vzít“, *lë* „nechat“, *pi* „pít“, *pjek* „péci“). Příklady jsou vybrány pouze namátkou. Původní je také většina číslovek. Demiraj prakticky neetymologizuje zájmena, ale je pravděpodobné, že i zde se jedná z větší části o původní slovní zásobu. Překvapivě se však pouští do etymologizování některých citoslovcí (například citoslovce bolesti *ah!*).

Je však třeba podotknout, že vztah mezi praindoevropským etymonem a dnešním albánským slovem není mnohdy zcela jasný. Někteří autoři pak toto spojení hledají až téměř násilně (zde lze uvést právě některé sporné Orlovy proto-albánské tvary, které jako by chtěly za každou cenu obhájit tuto návaznost).

V rámci původní slovní zásoby můžeme také vyčlenit jednu velmi zajímavou skupinu slov, a to lexikální isoglosy s rumunštinou. Jedná se asi o čtyřicítku či padesátku slov, která mají oba jazyky společná. Není to sice mnoho, a navíc často došlo k výraznému sémantickému posunu, nicméně to jistě není zanedbatelná záležitost. Některé příklady jsem již uvedla v kapitole o lexikálních balkanismech. Pravděpodobné vysvětlení spočívá buď ve společném substrátu nebo v někdejší geografické blízkosti obou jazyků. Pușcariu například navrhuje výklad, že Ilyrové si tato slova vypůjčili od Thráků (1943, s. 208).

Příklady slov s posunem významu (Pușcariu, 1943, s. 208):

rumunsky	česky	albánsky	česky
<i>moaşă</i>	stařena	<i>moshë</i>	stáří
<i>bucurie</i>	radost	<i>bukuri</i>	krása
<i>mal</i>	pobřeží	<i>mal</i>	hora
<i>bunget</i>	lesní houština	<i>bunk</i>	dub
<i>ghiuj</i>	starý	<i>gjysh</i>	dědeček

Příklady slov se stejným významem (Pușcariu, 1943, s. 208):

rumunsky	albánsky	česky
(hov.) <i>pupa</i> ⁵⁰	<i>puth</i>	líbat
<i>brad</i>	<i>bredh</i>	jedle
<i>strungă</i>	<i>shtrungë</i>	menší ohrada pro ovce (kde se ovce dojí)

K původní slovní zásobě také náleží široký okruh slov z oblasti pastevecké terminologie. Tato slova (na rozdíl od předešlé skupiny slov) nacházíme téměř ve všech balkánských jazycích. Jedná se o několik desítek slov z oblasti chovu ovcí a dalších zvířat, výroby sýru apod. Často jsou to slova, pro která v češtině nemáme odpovídající ekvivalent (různé typy ohrad, druhy ovcí apod.). Šíření těchto slov souvisí s fenoménem transhumance. Je pravděpodobné, že se jedná o velmi starou, substrátovou slovní zásobu, jejíž původ by snad bylo lze hledat ve stejném zdroji jako albánsko-rumunské isoglosy. Právě pastevci v průběhu staletí rozšířili tuto terminologii po celé oblasti Balkánského poloostrova. V různé míře nacházíme tato slova na Balkáně v rumunštině, albánštině, arumunštině, bulharštině, makedonštině a srbštině a pastevci je často rozšířili až za hranice Balkánu. Do češtiny se několik takových slov dostalo z blízkého kontaktu se slovenštinou, například vatra, bača, krčma, salaš, fujara, brynza, čutora, koliba, strunga apod. (Machek 1968, SSJŠ 1989). Konec konců jsou

⁵⁰Tento mnohými autory uváděný příklad lze však (zejména v rumunštině) zpochybnit jako onomatopoikum.

to právě Moravskoslezské Beskydy, které se nacházejí na konci karpatského oblouku, oné pomyslné osy, která protíná severní část Balkánského poloostrova.

V albánštině se jedná například o slova: *cjap* „kozel“ (rum. *țap*, řec. *τσιάπος*), *kēsulë* „čepice“ (bulh. *kačula*, řec. *κατσούλα*, rum. *căciulă*), *fljojere/fyell* „dechový hudební nástroj, flétna/fujara/píšťala“ (řec. *φλογέρα*, rum. *fluier*, srb. *frula*), *vatër* (v určitém tvaru *vatra*) „ohniště, krb“ (rum. *vatră*, bulh. *vatra*, pol. *watra*).

Slova původní slovní zásoby mají charakteristickou slabičnou stavbu. Nápadná je i jistá preference fonémů. Při bližším pohledu na původní albánskou slovní zásobu je evidentní, že převažuje slabičná stavba KVKK (*dimër* „zima“, *bardhë* „bílý“, *vajzë* „dívka“), KKKV (*mbledh* „sbírat“, *dritë* „světlo“, *djalë* „chlapec“) a KVK (*mal* „hora“, *keq* „špatně“, *mirë* „dobře“, *kohë* „čas“, *gjuhë* „jazyk“). Nápadná je převaha jednoslabičných slov nad víceslabičnými.

Albánština byla během svého vývoje v kontaktu s mnoha jazyky. Podíl výpůjček je v tomto jazyce velmi vysoký. Ve starověku se albánština nacházela mezi dvěma kulturními i politickými velmocemi, z nichž jedna dané území později pohltila. Mluvíme o vlivu Řecka a později také Říma, jenž byl nakonec rozhodující. Vpády barbarských kmenů ze severu, které výrazně přispěly k pádu impéria, zanechaly v jazyce několik germánských výpůjček a velké množství výpůjček slovanských. Později, když albánské území připadlo Východořímské říši, byla albánština v kontaktu s byzantskou řečtinou. Stále však měla v regionu určitý význam latina a na albánštinu měla v této době vliv především její mluvená varianta, tedy vulgární latina a později balkanorománština. Na konci středověku a začátku novověku se Albánie dostává do tureckého područí, vliv turečtiny na albánský jazyk potom bude zásadní po čtyři následující staletí. Vzhledem ke geografické blízkosti je Albánie po celou tu dobu také v kontaktu s italštinou, která si v albánském prostředí tradičně drží vysokou prestiž.

V moderní době přejala albánština také některá francouzská a anglická slova, například *xhungël* „džungle“ nebo *xheloz* „žárlivý“.

Z angličtiny se v současné době přejímají především výrazy z oblasti technologií a IT. Tato slova často kolísají v pravopisu. Příklady novějších anglických výpůjček jsou *klikoj* „stisknout tlačítko/kliknout“ nebo *veb* „web“.

6.1 Latinské výpůjčky

Latinské výpůjčky tvoří nejpočetnější skupinu výpůjček. Celkově lze albánskou slovní zásobu označit za velmi romanizovanou, a to vlivem latiny, později balkanorománštiny, dalmátštiny, rumunštiny, ale také italštiny, méně pak francouzštiny.

Orel (1998) uvádí celkem 828 latinských a románských výpůjček. Jedná se pochopitelně o heslovité slovní základy. K celkovému obrazu latinizace současné albánštiny by bylo lze připočítat ještě několik set slov odvozených. Některá slova jsou v tomto směru velmi produktivní, jiná naopak vůbec. Odhadem se jedná o dva až tři tisíce slov. Mnohé latinské výpůjčky jsou dnes již archaismy. Počet výpůjček (828) nemá velkou výpovědní hodnotu, mnohé výrazy jsou velmi etymologicky sporné (*bjeshkë*, *javë*, *kafshë*, *kafshoj*, *qumësht* a větší počet dalších slov). Slova se spornou či problematickou etymologií jsou označena otazníkem ve sloupci pro poznámku.

Význam nejstarších latinských výpůjček spočívá zejména v tom, že nám umožňují blíže poznat fonetické změny, které probíhaly v prvních fázích vývoje albánštiny (tedy v proto-albánštině a v rané albánštině).

Prvním, kdo upozornil na latinský vliv v albánštině, byl slovinský lingvista Jernej Kopitar (Kopitar, 1829; Lukan, 1994). Je autorem známého citátu, že latinská slova

v albánštině mají výslovnost z doby císaře Augusta. Kopitar dále uvádí několik desítek příkladů (lat. *cicer* → alb. *qiger*; lat. *civitas* → alb. *qytet*; lat. *piscis* → alb. *peshk* apod.). Následovaly první tematicky ucelené práce Johanna Georga von Hahn (1854) a Franze Miklosiche (1870).

První monografický pokus o interpretaci a analýzu těchto výpůjček pochází z pera klasika albanistiky, Gustava Meyera (Meyer, 1882, 1891, 1892, 1896). Meyer je autorem prvního etymologického slovníku. Je však zřejmé, že význam a podíl latinské slovní zásoby v albánštině přecenil. Latinský prvek ho upoutal natolik, že považoval albánštinu za jakýsi polorománský jazyk – *halbromanische Mischsprache*. Přestože toto přehnané tvrzení mírnil už jeho spolupracovník Meyer-Lübke (1904) a krátce nato se proti němu postavil Holger Pedersen, dlouho se v literatuře udrželo téměř jako albanistický mýtus. Pedersen řadu domnělých latinských výpůjček objasnil jako slova původní indoevropská.

O pár let mladší práce Roberta Helbiga téměř zapadla (1903). Přestože v názvu čteme *Die italienischen Elemente in Albanesischen*, najdeme tu poměrně dost odkazů na nejstarší latinskou slovní zásobu, a dokonce pokusy o chronologickou stratifikaci, resp. relativní chronologii některých jevů. Je to tedy zřejmě první práce, pokud jde o klasifikaci těchto výpůjček.

Další, kteří významně přispěli k poznání latinského lexika v albánštině, jsou Norbert Jokl (1923, 1936), Theodor Capidan (1921) a Henrik Barić (1919, 1954).

Sextil Pușcariu (1943) a Haralambie Mihăescu (1966, 1968, 1978) při svých úvahách o latinském prvku v albánštině bohužel nevykročili z tradičního rumunistického pohledu, tj. byli příliš ovlivněni názorem, že Rumuni musí být ve svých současných sídlech autochtonní. Rumunsko-albánské paralely, ale právě také paralely v latinské slovní zásobě obou jazyků, tak podle nich dokládají, že předkové Albánců přišli do svých současných sídel z oblasti na sever od Dunaje (Pușcariu 1943, s. 161). Mihăescu pak do jisté míry podobnosti mezi oběma jazyky bagatelizuje (Mihăescu, 1966).⁵¹ Přestože určitá témata oba Rumuni zpracovali velmi podrobně⁵², z pohledu albanistiky jejich práce trochu trpí nedostatkem objektivity.

Prvním albánským odborníkem je Eqrem Çabej. Ve svých pracech se staví proti mnoha zažitým a stále opakovaným názorům⁵³ a kriticky reviduje závěry všech svých předchůdců. Celkem na místě je jeho požadavek na přísnější kritéria. Z jeho práce vyplývá především to, že při větší systematickosti skutečně řadu slov nemůžeme považovat za latinské výpůjčky (Çabej, 1962, s. 170), a dále také skutečnost, že u mnohých slov nikdy nebudeme schopni bezpečně určit, zda se jedná o výpůjčku latinskou, románskou nebo italskou. Prostě proto, že některá slova jsou foneticky a sémanticky tak stabilní, že nebude nikdy v silách žádného filologa rozhodnout o

⁵¹ Mihăescu 1966, s. 19: „... les emprunts latins de l'albanais n'ont que peu de points de ressemblance avec les éléments latins de roumain. ...“; Mihăescu 1966, s. 58: „... les éléments lexicaux anciens conservé dans l'albanais et le roumain étaient en usage dans une vaste aire, ce qui n'implique d'ailleurs pas nécessairement une symbiose étroite entre les ancêtres des Albanais et des Roumains, mais et le résultat de la parenté indo-européenne des langues de cette région, de la proximité géographique et de la similitude des conditions d'existence.“

⁵² Sextil Pușcariu se zabýval rumunistickými otázkami v celé šíři, v této práci ho zmiňujeme zejména v souvislosti s balkanorománštinou a balkanorománskými jazyky – z pohledu rumunské rumunistiky se tedy zabýval dialektologií. Haralambie Mihăescu se zabýval zejména vývojem rumunštiny, a to včetně substrátových prvků nebo právě latiny na Balkáně v širším kontextu. V souvislosti s albánštinou poukazuje na zvláštnosti církevního lexika, které podle něj bylo převzato velmi brzy. S tímto názorem se dnes obecně ztotožňujeme. Jak Pușcariu, tak Mihăescu platí za klasiky rumunistiky.

⁵³ Například u některých romanisty často zmiňovaných výrazů (například lat. *fossatum* – alb. *fshat*, rum. *sat*) považuje latinský původ albánského slova za vyloučený.

původu takového slova (Çabej, 1962, s. 177).⁵⁴ Çabej také zpochybňuje některé udávané paralely s dalmátštinou.

Je pochopitelné, že v samotné romanistice latinsko-albánský materiál není a nikdy nebyl ve středu pozornosti. Nicméně značnou pozornost mu věnovali Meyer-Lübke (1920, 1935) a Tagliavini (1941, 1943). Meyer-Lübke se také zasloužil o druhé vydání Meyerova slovníku, které vyšlo jeho péčí. Tagliavini se jako první důkladně zabývá etnogenezí Albánců v kontextu dochovaného latinského lexika, argumentuje pro hledání původní vlasti dále na sever, bez bližší specifikace (1943, s. 23). Co se týče etnogeneze Rumunů, přiklání se k jejich příchodu do současných sídlišť z oblasti jižně od Dunaje, pravděpodobně z oblasti Moesie (1972, s. 134). Z tohoto pohledu se jeho práce jeví jako nadčasová, protože se zdá, že nezbyde než mu po padesáti letech dát opět za pravdu.

Dnes více než kdy jindy stojí albánský prvek mezi romanisty na okraji jejich zájmu. Některé monografické práce ho dokonce ignorují úplně (například Bossong, 2008).

Navržená chronologická stratifikace těchto výpůjček je následující:

1. nejstarší latinské výpůjčky (2. století př. n. l. – 4. století n. l.)
2. balkanorománské výpůjčky (5. století n. l. – 10. století n. l.)
3. výpůjčky z období Via Egnatia (8.–14. století n. l.)
4. benátské výpůjčky (12.–16. století n. l.)

Při podrobnějším pohledu zjišťujeme, že z hlediska významu lze latinské výpůjčky rozdělit do patnácti až pětadvaceti tematických okruhů. Bez většího překvapení můžeme konstatovat, že se mnohdy jedná o odvětví, ve kterých Římané přinášeli a zaváděli nové postupy (řemesla, zemědělství, medicína, právo a administrativa). Podstatně větší část slov však představuje obory, jevy, rostliny, zvířata, které byly v daném prostředí již zavedené a dobře známé, a důvod k přijetí takového slova do domácího jazyka spočívá v jiné motivaci, než jakou je potřeba pojmenovat novou skutečnost.

Nejpočetněji zastoupeným tématem je bezesporu příroda. Mínilme tím všechny výrazy z oblasti fauny, flóry, přírodních jevů, popisu krajiny apod. Celkem se jedná o zhruba sto padesát slov, a tím tvoří celý oddíl téměř pětinu z veškeré přejaté latinské slovní zásoby. Mezi zvířaty jsou zastoupeny téměř všechny druhy: nejmenší organismy a hmyz (*çimkë* „štěnice“, *rriqër* „rozoč“, *tenjë* „mol, můra“, *ushunjëz/shushunjë* „pijavice“), obojživelníci (*breshkë* „želva“, *bretk* „žába“), poměrně velké množství ptáků (*gargull* „špaček“, *kanushë* „čáp“, *pëllumb* „holub“, *pupë* „dudek“, *ut* „sova“, *fajkua* „jestřáb“), zvířata chovaná doma (*kalë* „kůň“, *myll* „mula“, *pulë* „slepice“, *pulpë* „tele“, *qen* „pes“) a některá lesní a polní zvířata (*kapruall* „srnec“, *iriq* „jezek“, *lepur* „zajíc“); dále pak několik pojmenování zvířecích zvuků (*hingëlloj* „ržát“, *krrok* „krákat“) a několik se zvířaty úzce souvisejících výrazů (*shakull* „kozí kůže“, *shemë* „roj“). Rostliny jsou zastoupeny ještě početněji. Konkrétních druhových pojmenování můžeme napočítat šedesát: byliny, trávy, houby (*tërfojë* „jetel, trojlístek“, *bush* „zimostřáz“, *kalm* „rákos, sláma“, *kërp* „konopí“, *eshkë* „houba“, *krokull* „šafrán“, *sherbelë* „šalvěj“); poměrně hodně jsou zastoupeny názvy stromů (*frashër* „jasan“, *ilqe* „dub“, *krejë* „javor“, *palnjë* „javor“, *mështekër* „bříza“ a další), dále pak mnoho jedlých plodů, ovoce a zeleniny (*frashuall* „fazole“, *mendull* „mandle“, *mollë* „jablko“,

⁵⁴ Podobných slov je na tradičním „seznamu“ latinských výpůjček poměrně dost, namátkou: *limë* „pilník“, *maj* „kladivo“, *fajkua* „jestřáb“, *popull* „lid“, *rregull* „pravidlo“, *tjegull* „střešní taška“, *i fortë* „silný“ apod.

pjeshkë „broskev“, *porriq* „pórek“, *qepë* „cibule“, *qiqër* „cizrna“); několik výrazů se týká obilí a pěstování obilí (*mel* „proso, jáhly“, *shete* „otruby“, *tërshërë* „oves“) a na závěr uvádím několik výrazů, které popisují části různých rostlin (*bishtajë* „lusk“, *myjë* „dřeň stromu“, *trung* „kmen“). Kolem třiceti výrazů se potom týká přírodních jevů, například meteorologických (*brymë* „jinovatka“, *erë* „vítr“, *krongjill* „rampouch“, *rigë* „mrholení“, *rrufe* „blýskání“, *tërmet* „zemětřesení“), některé výrazy popisují typ krajiny (*bjeshkë* „pastvina“, *grill* „pustina“) nebo krajinné útvary (*ishull* „ostrov“, *kënetë* „údolí“, *pyll* „les“, *shpellë* „jeskyně“). A na závěr, slovo označující přírodu jako takovou pochází také z latiny: *natyrë* „příroda“.

Významně jsou také zastoupena řemesla, jde o slova označující nástroje (*ku-lar* „topírko“, *maj* „kladivo“, *plumb* „olůvko“, *tryelë* „vrták“), činnosti označující například opracovávání materiálů nebo konkrétní řemeslné postupy (*arnoj* „opravit“, *dëllir* „vyčistit“, *lëmoj* „leštit“, *ndërtoj* „stavět“, *ngjyjej* „barvit“, *prodhoj* „vyrábět“) a slova označující řemeslníka a jeho zázemí (*mjeshtër* „mistr“, *farkë* „kovárna“, *furr* „pec“, *mulli* „mlýn“). Patří sem také zpracování lnu (*qëroj* „třídít len“, *shag* „hrubá tkanina“, *shutra* „hřeben na len“, *timër* „tkalcovský útek“, *ngyej* „barvit“, *pillë* „lnářský hřebínek“).

Dalším velkým okruhem je zemědělství, slova týkající se orby a kultivace půdy (*hermoj* „kopat“, *lëroj* „pěstovat“, *parmëndë* „pluh“, *puprroj* „prokypřit“, *rashqel* „hrábě“, *shat* „okopávat“, *umb* „radlice“), pěstování a zpracování obilí (*fërroj* „rozemlít nahrubo“, *mel* „proso, jáhly“, *tërshërë* „oves“) a jiných plodin (*noshtër* „sazenička“, *vllanjë* „záhonek“). V rámci zemědělství lze vyčlenit také včelařství a vinařství. Tato odvětví jsou zastoupena jen několika málo výrazy. V případě včelařství se však jedná o nápadně kompletně pokryté téma: *bletë* „včela“, *felë* „plástev“, *pite* „plástev“, *shemë* „roj“, *shoretkë* „díra v plástvi“, *zgjua* „úl“. Ve vinařství jsou mimo jiné zastoupeny některé inovativní postupy: *lërushkë* „divoké víno“, *musht* „mošt“, *mëltoj* „roubovat“, *shermend* „vinná ratolest“.

Podstatná z hlediska celé balkanistiky je slovní zásoba týkající se pastevectví, chovu ovcí, života pastevců, výroby sýru tradičním způsobem apod. Ačkoliv je určitá část slov z tohoto oboru původních (a často se jedná o lexikální balkanismy či orientální *Wanderwörter*), pronikla sem také dvacítko slov přejatých z latiny. Tato slova označují mimo jiné například druhy ovcí (*kërrutë* „rohatá ovce“, *kreshpë* „ovce s dlouhou a hrubou srstí“) nebo velmi specifické předměty ze života ovčáků (*shelqëror* „kmen s několika větvemi, který stojí před ovčákovou chalupou a slouží jako věšák“). Několik slov se také týká zpracování mléka a výroby sýru (*grëmëratë* „chuchvalce sedlého mléka“, *rëkosh* „tučný sýr“, *qumësht* „mléko“).

Typickou doménou římského života jsou doprava/infrastruktura a administrativně-společenská oblast. Z dopravy máme celkově dvacítku výrazů (například *va/prevë* „brod“, *mërgoj* „odjet“, *shkarkoj* „vyložit“, *rrotë* „kolo“ apod.). Mezi výrazy z oblasti společenské a administrativní nácházíme řadu výrazů upravujících hierarchii společenských vztahů (*regj* „král“, *ofiq* „hodnost“, *armik* „nepřítel“, *mik* „přítel“) a další výrazy upravující společenský styk (*ndjej* „odpustit“, *trajtoj* „jednat“), dále pak výrazy z oblasti soudnictví a notářství (*dëshmoj* „dosvědčit“, *gjykoj* „soudit“, *ligj* „zákon“, *ndëshkoj* „potrestat“), úkony a některé abstraktní, ale související výrazy (*detyrë* „povinnost“, *rregull* „pravidlo“, *arsye* „důvod“).

Zvláštní kategorií také tvoří pojmenování různých nádob (*but* „sud, kád“, *kandër* „nádř“, *mashterk* „mělká dřevěná miska“, *shportë* „košík“, *urtundë* „velká nádoba bez ucha“). Množství těchto výrazů bezpochyby souvisí s cílým obchodním ruchem v provincii a potřebou obchodníků udávat množství.

Téměř padesát položek se týká pojmenování částí těla (*bulë* „bříško prstu“, *fage* „obličej“, *gjendër* „žláza“, *këmbë* „noha“, *kofshë* „stehno, bok“, *nullë* „dásen“), zdravotního stavu (*shëndosh* „zdravý“, *plagë* „zranění“), nemoci (*lepër* „lepra“, *flamë* „nachlazení, zánět“, *qel* „svrab“) a tělesných handicapů či nedostatků (*belbë* „koktavý“, *shtëngër* „šilhavý“, *shurdër* „hluchý“, *verbër* „slepý“).

Více než dvacet výrazů se pojí s rodinou (*fëmijë* „dítě“, *krushk* „ženich“, *kunat* „švagr“, *kushëri* „bratranec“, *mbesë* „vnučka“, *prind* „rodič“, *ungj* „strýc“) a širšími rodinnými vazbami získanými například křtem (*kumtër* „kmotr“, *ndrikull* „kmotra“).

Rovných třicet výrazů zastupuje okruh předmětů denní potřeby (*gërshërë* „nůžky“, *gjeshtë* „koště“, *furkë* „vidlička“, *këndellë* „lampa“, *shportë* „košík“, *tapë* „zátká“, *mti* „máselnice“, *pip* „dýmka“).

Z latiny bylo také přejato množství výrazů označujících časoprostorové vztahy, vyjádření míry a barvy. Časové výrazy jsou zastoupeny jak dny v týdnu (*shtunë* „sobota“, *martë* „úterý“), tak měsíce (*gusht* „srpen“, *mars* „březen“, *prill* „duben“) a ročními obdobími (*prandverë* „jaro“, *verë* „léto“). Přičemž některá z dalších označení dnů a měsíců jsou kalky z latiny (například *diel* „neděle“ má základ v albánském slově *diell* „slunce“ a je kalkem latinského *diēs solis*). Prostorové výrazy se týkají určení směru (*drejtë* „rovně“, *majtas* „vlevo“), nebo polohy (*poshtë* „dole“, *vak* „venku“, *lartë* „vysoko“, *pak* „málo“, *shumë* „mnoho“). Barev přejatých z latiny je pět, přičemž čtyři jsou základní (*kuq* „červený“, *gjelbër* „zelený“, *verdhë* „žlutý“, *kaltër* „modrý“, *mushkëllyer* „červenohnědý“).

Desítky slov zastupuje oblečení (*këmishë* „košile“, *rashë* „ženská košile“) a jiné související výrazy (*mëngë* „rukáv“, *mëndafsh* „hedvábí“).

Mezi početnější skupiny také patří slovní zásoba z oblasti náboženství, liturgie, církevního života (*bëkoj* „žehnat“, *engjëll* „anděl“, *fe* „víra“, *kështër* „křesťan“, *Krisht* „Kristus“, *meshë* „mše“, *murg* „mnich“, *pagëzoi* „křtít“, *pashkë* „velikonoc“, *prift* „kněz“). Vysoká míra kontinuity těchto termínů ve srovnání s rumunskou církevní terminologií překvapí.

Několik výrazů se týká lodí a mořeplavby (*fajkë* „boční stěna lodi“, *rrem* „veslo“, *pupë* „zád“).

Obecně velmi málo zastoupeno je jídlo a potraviny, jedná se pouze o několik výrazů (*krodhë* „kůrka chleba“, *agjëroj* „postit se“, *lardh* „tlustá slanina“). Zato však z latiny pochází slovo nejdůležitější, a to slovo *bukë* „chléb“.

Je však pravděpodobné, že i v oblasti gastronomie a názvů potravin bylo latinských výpůjček mnohem více. Později se však v této oblasti prosadily slovanské, a především turecké výpůjčky. Druhou takovou oblastí, kde lze předpokládat vysoký výskyt již vymizelých latinských slov, je stavitelství a bydlení. Římané měli podstatně lepší technické znalosti a dokladem toho jsou mnohé latinské výpůjčky v okolních slovanských jazycích (například lat. *caminus* → srb., chorv., bulh. *komín*; lat. *calx/calcem* → srb., chorv. *kalk* a další). Právě tato slova můžeme předpokládat i v albánštině. Později se však prosadil vliv turecký, který je dodnes v albánské architektuře velmi výrazný.

6.1.1 Balkanolatina

Prvním zdrojem poznání balkanolatiny jsou latinské nápisy na území Balkánského poloostrova, kterých je na dvacet tisíc. Druhým zdrojem jsou latinské prvky (především lexikální) v současných balkánských jazycích. Je zřejmé, že mezi oběma zdroji existují formální rozdíly a oba zdroje jsou dokladem velmi odlišného charakteru.

Počet nápisů na Balkáně dosahuje 20 000, což je ve srovnání s jinými římskými

územími spíše podprůměr epigrafické produkce. Nejvíce latinských nápisů pochází z provincie Dalmatia (přes osm tisíc), a to především z její západní části, nejméně z provincie Thracia, pouze 277 nápisů. Relativně vysoký je také počet nápisů v provincii Dacia – 2628 nápisů (Mihăescu, 1978, s. 73). Přínos epigrafiky pro zkoumání balkanolatiny jako živého jazyka relativizuje pochopitelně obvyklá uniformita nápisů, jejich formální charakter a v neposlední řadě fragmentárnost.

Latinský vliv můžeme pozorovat téměř ve všech moderních balkánských jazycích. Kromě balkanorománských jazyků (rumunština, arumunština, istrorumunština, meglenorumunština a dalmátština), kde tvoří latinská slovní zásoba tzv. původní slovní zásobu, najdeme ve všech ostatních balkánských jazycích (albánština, srbochorvatština, makedonština, bulharština, stará i nová řečtina) také mnoho latinských výpůjček. Tyto výpůjčky můžeme dále dělit na: a) přímé výpůjčky (nejstarší), které byly převzaty přímo z latiny do některého balkánského jazyka, b) výpůjčky převzaté prostřednictvím byzantské řečtiny, c) kultismy/latinismy převzaté prostřednictvím některého moderního románského jazyka. Největší podíl latinských výpůjček ve slovní zásobě nacházíme právě v albánštině. Latina také zanechala na Balkáně stopy v onomastice, především v toponymech.

O balkanlatině jako o živém jazyce odrážejícím každodenní realitu mnohem více vypovídá právě druhý uvedený zdroj, tedy především dochovaná latinská slovní zásoba, kterou různou měrou čerpáme ze všech balkánských jazyků. Z poměrně velkého množství materiálu zde volíme dva zástupce. Z balkanorománských jazyků je to rumunština, která je nejlépe doložená a českému čtenáři také nejsnáze přístupná. Z nerománských jazyků Balkánského poloostrova volíme logicky albánštinu. Co se týče tematických okruhů slovní zásoby, uplatňuje se latina v široké škále:⁵⁵

rodina (například příbuzenské vztahy) lat. *cognatus* > rum. *cumnat*, alb. *kunat* „švagr“; lat. *familie* > rum. *femeie* „žena“, alb. *fëmijë* „dítě“; lat. *parens* > rum. *părinte*, alb. *prind* „rodič“;

příroda (fauna, flóra, životní prostředí) lat. *palumbus* > rum. *porumbel*, alb. *pëllumb* „holub“; lat. *fundus* > rum. *fund* „dno“, alb. *fund* „dno, konec“; lat. *cerasus* > rum. *cîreașă* (z vulg. lat. *ciresia*), alb. *qershî* „třešně“; lat. *caballus* > rum. *cal*, alb. *kalë* „kůň“; lat. *pêrsica* > rum. *piersică*, alb. *pjeshkë* „broskev“; lat. *êricius* > rum. *arici*, alb. *îriq* „ježek“; lat. *argentum* > rum. *argint*, alb. *argjend* „stříbro“; lat. *aurum* > rum. *aur*, alb. *ar* „zlato“; lat. *radius* > rum. *rază* (z pl. neutra *rază*), alb. *rrezë* „paprsek“;

člověk (například části lidského těla, různá zranění apod.) lat. *facies* > rum. *față*, alb. *faqe* „tvář, obličej“; lat. *surdus* > rum. *surd*, alb. *shurdhër* „hluchý“; lat. *glandula* > rum. *ghindă* „žalud“ (z vulg. lat. *glanda*), alb. *gjëndër* „žláza“; lat. *vesica* > rum. *bășică* „puchýř“, alb. *fshikë* „opar, puchýř“;

předměty denní potřeby lat. *carrus* > rum. *car*, alb. *qerre* „vůz“; lat. *camisia* > rum. *camașă*, alb. *këmishë* „košile“; lat. *filum* > rum. *fir*, alb. *fill* „nit, příze“; lat. *scūtum* > rum. *scut*, alb. *shqyt* „štít“;

městské prostředí, dům, stavba lat. *civitas* > rum. *cetate* „pevnost, hrad“, alb. *qytet* „město“; lat. *tēgula* > rum. *țiglă*, alb. *tjegull* „střešní taška“; lat. *scālae* > rum. *scară* „schodiště“, alb. *shkallë* „žebřík, schod“; lat. *porta* > rum. *poarta*, alb. *portë* „dveře“; lat. *puteus* > rum. *puț*, alb. *pus* „studna“;

⁵⁵ Za pečlivé přečtení tohoto textu a cenné připomínky k rumunskému lexiku děkuji prof. PhDr. Jiřímu Felixovi, CSc. a PhDr. Libuši Valentové, CSc.

abstraktní výrazy lat. *numerus* > rum. *număr*, alb. *numër* „číslo“; lat. *infernus* > rum. *infern*, alb. *ferr* „peklo“; lat. *caelum* > rum. *cer*, alb. *qiell* „nebe“;

náboženství/liturgie lat. *altarium* > rum. *altar*, alb. *altar* „oltář“; lat. *paganus* > rum. *păgîn*, alb. *pagan* „pohan“; lat. *evangelium* > rum. *evanghelie*⁵⁶, alb. *ungjill* „evangelium“; lat. *baptizāre* > rum. *a boteza*, alb. *pagëz* „křtít“; lat. *angelus* > rum. *înger*, alb. *engjëll* „anděl“; lat. *episcopus* > rum. *episcop*, alb. *peshkop* „biskup“;

společnost, kultura, právo lat. *iudicāre* > rum. *a judeca*, alb. *gjykoj* „soudit“; lat. *medicus* > rum. *medic*, alb. *mjek* „lékař“; lat. *lucta* > rum. *luptă* „zápas“, alb. *luftë* „válka“; lat. *lex, legis* > rum. *lege*, alb. *ligj* „zákon“; lat. *magister* > rum. *măiestru* „mistrný, kouzelný“, alb. *mjeshtë* „mistr“;

časoprostorové vztahy lat. *in alto* > rum. *înalt*, alb. *naltë* „vysoko“;

barvy lat. *galbinus* > rum. *galben* „žlutý“, alb. *gjelbër* „zelený“; lat. *viridis* > rum. *verde* „zelený“, alb. *verdhë* „žlutý“.

Uvedený výčet je pouze ilustrativní a pochopitelně nechce naznačit, že okruhy slovní zásoby, ve kterých se uplatňuje latina, se v obou jazycích zcela překrývají nebo že latinský základ dává v obou jazycích vždy response. Nicméně můžeme pozorovat, že latina zasáhla do všech oblastí. Neprojevila se pouze v typicky římských doménách, jakými bylo zakládání měst nebo budování infrastruktury a později také zprostředkování nového náboženství, nýbrž zasáhla i do takových oblastí, jakými jsou rodina a příbuzenské vztahy. Tato skutečnost snad není překvapivá v rumunštině, která je románským jazykem, je však mimořádně zajímavá právě v albánštině, kde má latina pouze status výpůjček. Přejímání latinských výpůjček v takových oblastech, jakými jsou právě rodina, ale také barvy či části těla, svědčí o relativně dlouhé fázi bilingvismu, kdy do jazyka původního obyvatelstva pronikaly četné prvky z latiny a do vznikající varianty románštiny pronikaly četné prvky z jazyka původního obyvatelstva.

Podíl latinské slovní zásoby v rumunštině je kolem 40 % (20 % původní latinské slovní zásoby a 20 % pozdějších neologismů). V albánštině je podle znalce balkanolatiny Haralda Haarmanna přes 600 latinských výpůjček (Haarmann, 1999, s. 547 a 563). Orel (1998) pak dochází k číslu zhruba 800 výpůjček.

Tzv. kultismy (neologismy z období purismu, také knižní výrazy) nacházíme v podstatně větším množství v rumunštině. Mnohá slova, která vykazují vzájemnou podobnost (lat. *miseria* > rum. *mizerie* „bída“, alb. *mëshirë* „lítost“; lat. *exemplum* > rum. *exemplu*, alb. *shembull* „příklad“; lat. *ordinem* > rum. *ordin*, alb. *urdhër* „rozkaz“; lat. *rēgula* > rum. *regulă*, alb. *rregull* „pravidlo“) jsou setkáním rumunského pozdějšího neologismu a starší albánské výpůjčky.

Zaměříme-li se krátce na fonetické změny, které v jednotlivých slovech nastaly, je na první pohled patrný rumunský konzervatismus ve srovnání se silnou inovující tendencí v albánštině. Některé jevy jsou však oběma jazykům společné (palatalizace v určitých pozicích, zjednodušení konsonantických klastrů). Albánština je charakteristická prudkým a často až neprůhledným hláskovým vývojem. Další jevy, které se v ní uplatňují, jsou například: ztráta intervokálních okluziv, výraznější míra palatalizace (dentální a velární okluzívy, /j/ v anlautu, sykavky) nebo složitější

⁵⁶Haarmann (1999, s. 545) zde vidí výpůjčku latinskou, ale zdá se, že může jít také o řeckou výpůjčku přinesenou Slovy. Vzhledem k celkové povaze rumunského církevního lexika je to dokonce velmi pravděpodobné.

vokální vývoj podmíněný mimo jiné okolím. V rumunštině pozorujeme například rotacismus. Fonetické změny budou podrobněji pojednány v příslušné kapitole.

Je zřejmé, že balkanolatina nemohla být a nebyla zcela jednotným jazykovým materiálem. Je to patrné například z výběru slov nebo z odlišných fonetických realizací. Naše znalosti o tom, jak byly určité varianty ovlivněny místními substrátovými jazyky, jsou velmi chabé. Přesto se však můžeme domnívat, že substráty sehrály významnou roli.

Pokusy o klasifikaci balkanolatiny se většinou opírají o geografické vymezení jednotlivých variant. Například Banfi (1985, s. 185) píše, že balkanlatinu lze dále dělit na tři oblasti, a to: *area dalmatica* (oblast dalmátská), *area danubiana* (oblast dunajská) a *area della Via Egnazia* (oblast Via Egnatia).⁵⁷ Haarmann (1999, s. 599) naopak zpochybňuje třetí typ a balkanlatinu rozděluje pouze na *Küstenlatinität* (pobřežní/přímořská latina) a *Kontinentallatinität* či *Donaulatinität* (kontinentální či dunajská latina). Haarmannem postulovaná kritéria pro rozdělení *Donaulatein* a *Küstenlatein* kopírují zhruba to, co víme nebo rekonstruujeme pro rumunštinu, resp. albánštinu (1999, s. 579). Jeho pojetí se tedy zdá příliš prvoplánově nastavené pro tyto dva jazyky a bohužel nijak nezohledňuje (ostatně podobně jako většina dalších autorů) skutečnost, že oba jazyky se pravděpodobně nevyvíjely na území, kde je dnes nacházíme.

Tímto způsobem bychom popisovali jazykovou situaci před složitými demografickými změnami, které nastaly po vpádu Slovanů v 6. století, na základě materiálu současného, a to za poněkud nemístného předpokladu, že se vlastně nic nezměnilo.

6.1.2 Přehled fonetických změn v latinských výpůjčkách

V tabulce je v prvním sloupci uvedena hlásková změna v zápisu Mezinárodní fonetické abecedy IPA,⁵⁸ následuje slovo latinské v běžném pravopisu a slovo albánské v současném pravopisu, v závorce je uveden zdroj etymologie (tj. buď Meyer 1891 nebo Orel 1998) s odkazem na stránku. V posledním sloupci je překlad do češtiny. Tam, kde došlo k sémantickému posunu, je překlad slova latinského uveden za latinským výrazem. Hlásky jsou uvedeny v následujícím pořadí: vokály, okluzívy, frikativy, nazály, sykavky a konsonantické klastry.

Vývoj samohlásek

Většina výpůjček spadá do období, kdy se již samohláskový systém klasické latiny poněkud změnil. V balkánské variantě vulgární latiny došlo k tzv. kompromisnímu systému (Matzinger 2006, s. 21). Samohláska v nepřízvučné pozici pak často zaniká nebo se neutralizuje v [ə].

hlásková změna	latinsky	albánsky	česky
[a:, ə] → [a]	<i>cicāda</i>	<i>gjinkallë</i>	čáp

⁵⁷ Jedná se o významnou cestu, kterou založili Římané a která vedla ze dvou klíčových měst na jaderském pobřeží – z města Dyrrhachium (dnešní albánský Durrës) a Apollonia. Via Egnatia pokračovala dále do Soluně a odtud vedla až do Konstantinopole (Mihăescu 2008, s. 38; Hradečný 2008, s. 28). Předpokládáme, že latina byla hlavním komunikačním jazykem v sídlech podél této cesty, a to i na řeckém území, a dále pak předpokládáme, že se v tomto „koridoru“ udržela i značná doba po odchodu Římanů.

⁵⁸ Přehled znaků IPA s přepisem do češtiny je na konci knihy.

hlásková změna	latinsky	albánsky	česky
	<i>caballus</i>	<i>kalë</i>	kůň
	<i>faciēs</i>	<i>faqe</i>	tvář
	<i>largus</i>	<i>larg</i>	daleko
	<i>status</i>	<i>shtat</i>	postava, obraz
	<i>oblāta</i>	<i>blatë</i>	oplatka
	<i>scālae</i>	<i>shkallë</i>	schody
[a] → [ɛ]	<i>capra</i>	<i>qepër</i>	krov
	<i>*imperātus</i>	<i>mbret</i>	král
	<i>canem</i>	<i>qen</i>	pes
[ɛ] → [jɛ]	<i>castellum</i>	<i>kështjellë</i>	pevnost
	<i>noverca</i>	<i>njerkë</i>	nevlastní matka
	rom. <i>petia</i>	<i>pjesë</i>	část
	<i>versus</i>	<i>vjershë</i>	báseň
	<i>medicus</i>	<i>mjek</i>	lékař
	<i>pergola</i>	<i>pjergull</i>	pergola
[ɛ:] → [ɛ]	<i>cēpa</i>	<i>qepë</i>	cibule
	<i>rēgem</i>	<i>regj</i>	král
	<i>fēmina</i>	<i>femër</i>	žena
	rom. <i>prīmavēra</i> , ital. <i>pri-mavera</i> , rum. <i>primăvară</i>	<i>prëndverë</i> <i>/prandverë</i>	jaro
[ɛ:] → [jɛ]	<i>pērsica</i> , (rom. snad <i>pesca</i> , dnes v it. <i>pesca</i>)	<i>pjeshkë</i>	broskve
[ɛ:] → [ɪ]	<i>bēstia</i>	<i>bishë</i>	divoké zvíře
	<i>lēge(m)</i>	<i>ligj</i>	zákon
	<i>ecclēsia</i>	<i>kishë</i>	kostel
[ɛ] → [ɛ]	<i>lucerna</i>	<i>luqerrë</i>	svítilna
	<i>candēla</i>	<i>këndellë</i>	svíčka
[ɪ; i:] → [ɪ]	<i>cicerem</i>	<i>qiqër</i>	hrášek
	<i>hospitium</i>	<i>shtëp</i>	dům
	<i>amīcus</i>	<i>mik</i>	přítel
	<i>īlex – ilicem</i>	<i>ilq</i>	dub
	<i>camisia</i>	<i>këmishë</i>	košile
	<i>consilium</i>	<i>këshill</i>	rada (koncil)
	<i>ēricius</i>	<i>iriq</i>	jezek
	<i>filum</i>	<i>fill</i>	nit, příze
	<i>līneum</i>	<i>linjë</i>	len
[ɪ] → [ɛ]	<i>miliu</i>	<i>mel</i>	proso
	<i>signum</i>	<i>shenjë</i>	znak, znamení

hlásková změna	latinsky	albánsky	česky
	<i>missa</i>	<i>meshë</i>	mše
	<i>crispa</i> „kudrnatý, vlnitý“	<i>kreshpë</i>	druh ovce
[ɔ] → [ɔ; o]	<i>porta</i>	<i>portë</i>	dveře
	<i>coxa</i> „bok, kyčel“	<i>kofshë</i>	stehno
	<i>populus</i>	<i>popull</i>	lidé
	<i>corvus</i>	<i>korb</i>	havran
[ɔ] → [u]	<i>consocer</i> „pův.tchán“ rum. <i>cuscu</i>	<i>krushk</i>	svatebčan, spřízněný sňatkem
	<i>contra</i>	<i>kundër</i>	proti
	<i>spodium</i> rum. <i>spuză</i>	<i>shpuzë</i>	horký popel
[ɔ] v anlautu → snad [o:] → později [vɔ; va] (podle dialektu)	<i>orphanus</i> „sirotek“	<i>varfër</i>	chudý
	<i>oleum</i>	<i>val/vaj</i>	olej
	rom. <i>orna</i>	<i>varr</i>	hrob
[o; ɔ:] → [ɔ; o]	<i>corōna</i>	<i>kurorë</i>	věnec, koruna
	<i>cichorēum</i>	<i>kore</i>	čekanka
	rom. <i>ora</i>	<i>orë</i>	hodina
[o; ɔ:] → [u]	<i>cortem</i>	<i>kurt</i>	dvorec
	<i>cānōsus</i>	<i>kanushë</i>	čáp
	<i>solānus</i>	<i>shullë</i>	slunné místo
[o; ɔ:] → [ɛ]	<i>plōpus</i>	<i>plep</i>	olše, topol
	<i>timōre</i>	<i>tmer</i>	děs
	<i>pōmum</i>	<i>pemë</i>	ovoce
	rom. <i>terrae mōtus</i>	<i>tërmet</i>	zemětřesení
[u] → [v] výji- mečně také [u:] → [v]	<i>bucca</i>	<i>bukë</i>	chléb
	<i>lucta</i> „zápas“ rum. <i>luptă</i>	<i>luftë</i>	válka
	<i>populus</i>	<i>popull</i>	lidé
	<i>summus</i> „nejvyšší“	<i>shumë</i>	hodně
	rom. <i>rūsculus</i>	<i>rrushkull</i>	trnitá rostlina
[u] → [y]	<i>musku</i>	<i>myshk</i>	mech
[u:] → [y]	<i>brūma</i>	<i>brymë</i>	jinovatka
	<i>unctūra</i>	<i>yndyrë</i>	tuk
	<i>scūtum</i>	<i>shqyt</i>	štít
	<i>iūdicium</i>	<i>gjyq</i>	rozsudek

hlásková změna	latinsky	albánsky	česky
	<i>factūra</i>	<i>fytyrë</i>	obličej
	<i>virtūtem</i> „mužnost“	<i>vërtyt</i>	síla
[ɛ:] → [ɛ]	<i>aere</i> „vzduch“	<i>erë</i>	vítr
[aʊ] → [a]	<i>paucu</i>	<i>i pak</i>	malý
	<i>auru</i>	<i>ar</i>	zlato
	<i>gaudium</i>	<i>gaz</i>	radost
	<i>laurus</i>	<i>lar</i>	vavřín

Vývoj samohlásek před nazálami

hlásková změna	latinsky	albánsky	česky
[aN; a:N] → [ə; ɛ]	<i>sanctus</i>	<i>shenjṭë</i>	svatý
	<i>manicae</i>	<i>mëngë</i>	rukáv
	<i>camba</i>	<i>këmbë</i>	noha
[ɛN; ɛ:N] → [ə]	rom. <i>perarāmentum</i>	<i>parmendë</i>	pluh
	<i>arëna</i>	<i>rërë/ranë</i>	písek
[iN] → [ə]	<i>signum</i>	<i>shenjṭë</i>	znamení

Jiné samohláskové změny podmíněné

hlásková změna	latinsky	albánsky	česky
[a; a:] před [j] → [ɛ]	<i>dracō</i>	<i>dreq</i>	čert
	<i>radius</i>	<i>rreze</i>	paprsek
	<i>civitate(m)</i>	<i>qytet</i>	město
	<i>calice</i>	<i>qelq</i>	pohár
[ɛ] před [j] → [ɪ]	<i>evangelii</i>	<i>ungjill</i>	evangelium
	<i>gregem</i>	<i>grigjë</i>	stádo ovcí
[a; a:] před [l; r] → [ɛ]	<i>in altu</i>	<i>naltë/lartë</i>	nahoru
	<i>galbinus</i> „žlutozelený“	<i>gjelbër</i>	zelený
[aʊ] → [af]	<i>causa</i> „záležitost, příčina, věc“	<i>kafshë</i>	zvíře, věc

V následujících tabulkách si ukážeme vývoj souhlásek a souhláskových skupin. Pro přehlednost jsou hlásky rozděleny podle způsobu artikulace. Lze říci, že obecně jsou nejstálější souhlásky v iniciální pozici, naopak nejméně stálé jsou intervokálníkové pozice.

Vývoj okluziv

Okluzivy se v mnoha případech zachovávají.

hláska	latinsky	albánsky	česky
[p]	<i>pallumbus</i>	<i>pëllumb</i>	holub
	<i>populus</i>	<i>popull</i>	lid
[b]	<i>brācae</i>	<i>brekë</i>	kalhotky (nohavičky)
[t]	<i>tēgula</i>	<i>tjegull</i>	střešní taška
	<i>fatum</i>	<i>fat</i>	osud
[d]	<i>damnu</i>	<i>dëm</i>	škoda
	<i>dracō</i>	<i>dreq</i>	čert
[k]	<i>caballus</i>	<i>kalë</i>	kůň
	<i>contra</i>	<i>kundër</i>	proti

U dentálních a velárních okluziv může dojít k palatalizaci:

hlásková změna	latinsky	albánsky	česky
[kɛ; ki] → [c]	<i>capra</i>	<i>qepër</i>	krov
	<i>faciēs</i>	<i>faqe</i>	tvář
	<i>quiētus</i>	<i>qetë</i>	tichý
	rom. <i>centrāre</i> od lat. <i>cen-trum</i>	<i>qëndroj</i>	zastavit
[gɛ; gi] → [j]	<i>gallus</i>	<i>gjel</i>	kohout, korouhvička
	<i>argentum</i>	<i>ergjënd</i>	stříbro
	<i>angelus</i>	<i>engjëll</i>	anděl
	<i>rēgem</i>	<i>regj</i>	král

Intervokálníké [b] a [d] může zcela zaniknout, čímž se mnohá slova o slabiku zkrátila.

hlásková změna	latinsky	albánsky	česky
[b] zaniká	<i>caballus</i>	<i>kalë</i>	kůň
	<i>consobrinus</i>	<i>kushëri</i>	bratranec
	<i>stabulum</i>	<i>shtall</i>	snad chlív, stáj
[d] zaniká	<i>medicus</i>	<i>mjek</i>	lékař
	<i>iūdicāre</i>	<i>gjykoj</i>	soudit
	<i>paradīsus</i>	<i>parriz</i>	ráj

Latinské [d] se mění na [ð] v kontaktu s [r].

hlásková změna	latinsky	albánsky	česky
[d] → [ð]	<i>surdus</i>	<i>shurdhër</i>	hluchý
	<i>ōrdinem</i>	<i>urdhër</i>	rozkaz

Výjimečně dochází ke ztrátě znělosti.

hlásková změna	latinsky	albánsky	česky
[b] → [p]	<i>baptizāre</i>	<i>pagëzroj</i>	pokřtít

Hlásky [tj] a [dj] se mění na [s] a [z].

hlásková změna	latinsky	albánsky	česky
[tj] → [s]	<i>servitia</i>	<i>shërbesë</i>	služba
	rom. <i>petia</i>	<i>pjesë</i>	díl, část
	<i>puteus</i>	<i>pus</i>	studna
[dj] → [z]	<i>gaudium</i>	<i>gaz</i>	veselí, radost
	<i>spodium</i> „popel“	<i>shpuzë</i>	horký popel
	<i>radius</i>	<i>rrezë/rreze</i>	paprsek

Vývoj frikativ

hláska	latinsky	albánsky	česky
[f] se zachovává	<i>fricāre</i>	<i>fërkoj</i>	třít
	<i>trifurcu</i>	<i>tërfurk</i>	trojzubec
[v] v anlautu se zachovává	<i>vigilia</i>	<i>vigjiljë</i>	vigilie
	<i>primavera</i>	<i>pranverë</i>	jaro
	<i>versus</i> „verš“	<i>vjershë</i>	báseň
[v] po souhlásce → [b]	<i>servitia</i>	<i>shërbesë</i>	služba
	<i>salvare</i>	<i>shëlboj</i>	spasit
intervokalické [v] často zaniká	<i>noverca</i>	<i>njerkë</i>	nevlastní matka
	<i>civitate(m)</i>	<i>qytet</i>	město
[j] v anlautu → [ɟ]	<i>iudicāre</i>	<i>gjykoj</i>	soud
	<i>iunctura</i>	<i>gjymtyrë</i>	končetina
	<i>iuvenca</i> „mladá“	<i>gjuvengë</i>	běhna
ojediněle [j] → [j]		<i>janar</i>	leden

Nazály

hláska	latinsky	albánsky	česky
[m] se zachovává	<i>masculus</i>	<i>mashkull</i>	muž
	<i>medicus</i>	<i>mjek</i>	lékař
[n] se zachovává	<i>nātūra</i>	<i>natyrë</i>	příroda
	lat. <i>mātrīcula</i> , pozd. v rom. <i>mātrīna</i> , např. it. <i>madrina</i>	<i>ndrikull</i>	kmotra

hláska	latinsky	albánsky	česky
	<i>numerāre</i>	<i>nëmëroj</i>	počítat
	<i>nōdus</i>	<i>nyje</i>	uzel
[n] → [r] (v toskickém dialektu)	<i>arēna</i>	<i>rërë</i>	písek
	<i>sanare</i>	<i>shëroj</i>	léčit

Vývoj [l] a [r]

hláska	latinsky	albánsky	česky
[l] → [l]	<i>labruscu</i>	<i>lërushkë</i>	divoké víno
	<i>calice</i>	<i>qelq</i>	pohár
intervokálnícké [l] → většinou [L], příležitostně [l]	<i>fasciola</i>	<i>follë</i>	
	<i>populus</i>	<i>popull</i>	lid
	<i>olīvus</i>	<i>ulli</i>	olivovník
	<i>malleolus</i>	<i>mënjollë</i>	stromek, keř
	<i>mellētum</i>	<i>bletë</i>	včela
[lj] → [j]	<i>familia</i>	<i>fëmijë</i>	dítě
	<i>mīlia</i>	<i>mijë</i>	tisíc
[l] → [l]	<i>anguilla</i>	<i>ngjalë</i>	úhoř
	<i>pullu</i>	<i>pulë</i>	slepice
	<i>gallus</i>	<i>gjel</i>	korouhvička
	<i>bulla</i>	<i>bulë</i>	pupen
[r] v anlautu → [r] častější je však vícekmitná realizace	<i>radia</i>	<i>rreze</i>	paprsek
	<i>rārus</i>	<i>rrallë</i>	zřídka
	<i>rēgula</i>	<i>rregull</i>	pořádek, pravidlo
	<i>rēmūs</i>	<i>rrem</i>	veslo
[r] v intervokálnícké pozici → čas- těji [r], někdy vícekmitná reali- zace	<i>laurus</i>	<i>lar</i>	vavřín
	<i>carrus</i>	<i>qerre</i>	vůz
	<i>aprīlis</i>	<i>prill</i>	duben
	<i>directum</i>	<i>drejtë</i>	rovný
	<i>contra</i>	<i>kundër</i>	proti
[rj] → [r]	<i>cellarium</i>	<i>qilar</i>	sklep

Hlávka [s] dáá [ʃ] a ve dvou případech [θ].

hlávka	latinsky	albánsky	česky
[s] → [ʃ]	<i>servitia</i>	<i>shërbesë</i>	služba
	<i>episcopus</i>	<i>peshkop</i>	biskup
	<i>fossatum</i> „příkop“	<i>fshat</i>	vesnice
	<i>camisia</i>	<i>këmishë</i>	košile
	<i>pisces</i>	<i>peshk</i>	ryba
	<i>miseria</i>	<i>mëshirë</i>	lítost
[s] → [θ]	<i>secāle</i>	<i>thekër</i>	žito
	<i>sica</i>	<i>thikë</i>	nůž
[ns] → [ʃ]	<i>consiliu</i>	<i>këshill</i>	rada
	<i>insula</i>	<i>ishull</i>	ostrov

Konsonantické skupiny

konsonantická skupina	latinsky	albánsky	česky
[kt] → [jt; ft] ⁵⁹	<i>tractum</i>	<i>trajtë</i>	forma
	<i>tractare</i>	<i>trajtoj</i>	jednat
	rom. <i>pāctāre</i> z lat. <i>pāx</i>	<i>pajtoj</i>	upokojit
	<i>fructu</i>	<i>fryt</i> (pravděpo- dobně přes tvar <i>frujt</i>)	plod
	<i>directum</i>	<i>drejtë</i>	přímo, rovně
	<i>cotoneum</i>	<i>ftua</i>	kdoule
	<i>lucta</i> „zápas“	<i>luftë</i>	válka
	<i>tructa</i>	<i>troftë</i>	pstruh
[ks] → [fʃ; ʃ] ⁶⁰	<i>coxa</i>	<i>kofshë</i>	stehno
	<i>laxa</i> „volná kůže“	<i>lafshë</i>	(ptačí) hřebínek
	<i>fraxinu</i>	<i>frashër</i>	jasan
	<i>axungia</i>	<i>ushunjë</i>	sádlo
[pt; bt] → [ft] ⁶¹	<i>apta</i>	<i>e aftë</i>	schopný
	<i>presbyter</i>	<i>prift</i>	kněz
	<i>accipiter</i>	<i>qift</i>	sup
[st] → [ʃ; ʃt]	<i>crista</i>	<i>kreshtë</i>	hřívá
	<i>bestia</i>	<i>bishë</i>	šelma

konsonantická skupina	latinsky	albánsky	česky
[kl] → [c; k]	<i>ecclesia</i>	<i>kishë</i>	kostel
	<i>clausūra</i> „hrad, pevnost“	<i>këshyrë</i>	horská stezka
[gl] v anlautu → [j]	<i>glandula</i>	<i>gjëndër</i>	žláza
[mn] → [m] nebo [mb] (zvláště pak v auslautu)	<i>scamnum</i>	<i>shkëmb</i>	lavice
	<i>damnum</i>	<i>dëm</i>	škoda
[nf] → [f]	<i>infernu</i>	<i>ferr</i>	peklo
[gm] → [m]	<i>tegmen</i>	<i>tëmën</i>	tkanina
[gn] → [ɲ; ŋg]	<i>signum</i>	<i>shenjë</i>	znak, znamení
	<i>pignus</i>	<i>peng</i>	zástava, rukojmí
[rn] → [r] (více-kmitná realizace)	<i>cornuta</i>	<i>kërrutë</i>	rohatá ovce
	<i>furnus</i>	<i>furr/furrë</i>	trouba
[rv] → [r] (snad starší výpůjčky), později [rv] → [rb]	<i>ervilla/ervum</i>	<i>rrylë/rrillë</i>	čočka
	<i>servire</i>	<i>shërbej</i>	sloužit
[lk] → [jk]	<i>bubulcu</i>	<i>bujk</i>	sedlák
[nt] → [nd]	<i>contentāre</i>	<i>kutëndoj</i>	děkovat
	<i>prind</i>	<i>parentem</i>	otec, rodič
	<i>cantāre</i>	<i>këndoj</i>	zpívat
[nkt] → snad [npt] → [mp]	<i>iunctūra</i>	<i>gjymtyrë</i>	končetina

Fonetický vývoj latinských výpůjček je charakteristický především dvěma jevy: všudypřítomnou synkopou a dále neutralizací prakticky všech samohlásek v nepřízvučných slabikách. Není bez zajímavosti, že oba jevy můžeme pozorovat v pozdní vulgární latině, ačkoliv s různou intenzitou, a částečně také v jiných fonologických pozicích.

Hlásky, které mají více než jednu možnou odezvu, vybízejí k relativní chronologii. Je však třeba mít se na pozor. Zatímco vývoj [aʊ] → [a] a [aʊ] → [af] pravděpodobně reprezentuje dvě různá stádia, vývoj [a] → [ɛ] a [a] → [a], jak uvidíme později, pravděpodobně ne. Některé podobné případy (zejména konsonantické klastry, například [kt] a [ks]), které jsou paralelní k jedné či druhé variantě balkanorománštiny, také poskytují jistý prostor pro úvahy o různých chronologických vrstvách.

⁵⁹ Vývoj [kt] → [jt] je bližší západní balkanorománštině, vývoj [kt] → [ft] naopak východní balkanorománštině.

⁶⁰ Vývoj [ks] → [ʃ] je bližší západní balkanorománštině, vývoj [ks] → [ff] balkanorománštině východní.

⁶¹ Tento fonetický vývoj je bližší východní balkanorománštině.

Mezi samohláskami jsou tedy nejméně stabilními hláskami pochopitelně samohlásky v nepřízvučných slabikách a nejvíce stabilní hláskou je [a] v přízvučné slabice. Mezi souhláskami jsou obecně velmi stabilní téměř všechny náslovné souhlásky, v dalších pozicích pak zejména nazály a z okluziv [p, t], dále pak [l, r]. Nejméně stabilní je hláska [s], která však dává celkem pravidelně [ʃ], přísně vzato jsou tedy nejméně stabilními souhláskami intervokální okluzívy [b, d], které zcela zanikají.

6.2 Řecké výpůjčky

Za vůbec nejstarší považujeme výpůjčky ze staré řečtiny, nicméně dojde-li na jednotlivé příklady, autoři se v etymologiích často rozcházejí a najdeme jen málo příkladů (jestli vůbec nějaké), kde by se autoři shodovali na starořeckém původu slova. Tradičně se uvádí, že nejstarší výpůjčky pocházejí z dórského dialektu. Tsitzilis (1999, s. 600) uvádí počet starořeckých výpůjček dvacet jedna. Tyto výpůjčky mohou dokládat velmi rané kontakty mezi Proto-Albánci a Řeky. Nicméně jejich počet je překvapivě nízký. Řada řeckých slov pochází z pozdějších období, zejména z období byzantského a fanariotského (a lze je obtížně zařadit chronologicky). Mnohá slova také pocházejí z nové řečtiny. Mnoho řeckých výpůjček předpokládáme z doby fanariotské. Přestože pro albánštinu nebylo téma zpracováno, můžeme si udělat určitou představu z dnes již klasické monografie mapující fanariotské výpůjčky v rumunštině (Gáldi, 1939).

Příklady:

slovo řecké	albánsky	česky
εἰκὼνα	<i>korë</i>	obraz
νησί	<i>nisi</i>	ostrov
τριαντάφυλλον	<i>trëndafil</i>	růže
μοναστήριον	<i>manastir</i>	klášter
παράθυρι	<i>parathir</i>	okno

6.3 Slovanské výpůjčky

Slované pronikají na Balkán v 6. století n. l., brzy se utvoří dva základní dialekt – srbochorvatský a makedonsko-bulharský. Kontakt albánštiny se slovanskými jazyky trval velmi intenzivně přibližně čtyři století a pokračoval i v pozdním středověku. Slovanské výpůjčky v albánštině tvoří spíše méně probádanou oblast. Jedná se o druhou nejpočetnější skupinu výpůjček v období středověku, jejich počet lze odhadovat na několik set slov.

Orel (1998) uvádí ve svém etymologickém slovníku 556 slovanských výpůjček. Jeho hlavní snahou je odlišit výpůjčky starší od novějších. Časově sice vymezuje svoji práci pouze do 10. století našeho letopočtu, nicméně tato hranice je podobně jako u výpůjček románských velmi problematická. Svane (1992) pracuje s více než šesti sty slovanskými výpůjčkami, avšak kritéria výběru těchto slov jsou méně přesná. Práce zahrnuje jak výpůjčky nejstarší, tak výpůjčky nejnovější, které se zejména do kosovské varianty dostaly v posledních letech ze srbsčiny.

Nejvíce slovanských výpůjček najdeme v oblasti zemědělství. Slovanský *plug* zřejmě nahradil románský *parmënde*, předpokládáme, že se jednalo o nějakou technologickou inovaci (Svane, 1992, s. 27).

Poměrně silně je také zastoupena příroda, názvy zvířat (*bistër* „pstruh“, *vidër* „vydra“) či rostlin, některé krajinotvorné prvky.

Obecně se slovanské výpůjčky týkají spíše života na venkově, péče o zemi a o půdu, naopak slovanské výpůjčky prakticky nenajdeme ve výrazech týkajících se městského života, administrativy, kultury apod. Tyto skutečnosti odpovídají našim vědomostem o životním stylu Slovanů po příchodu na Balkánský poloostrov.

Z morfologického pohledu musíme zmínit také specifické postavení přejatých sloves. Slovesa, která byla přejata ze slovanských jazyků ve starší fázi, tvoří samostatnou slovesnou třídu, částečně odpovídající typu s/t. To znamená, že v první osobě jednotného čísla jsou zakončena -is, případně -as. V některých dalších tvarech, a zejména ve tvaru aoristu pak mají -t-, například: *gëlltis* (1.os.j.č.ind.) – *gëlltita* (1.os.j.č.aor.) „polykat“ (srovnej české „hltat“).

Tato slovesná třída před nás klade hned dvě otázky. Jednak je zřejmé, že slovesa tohoto typu byla přejata v období, kdy okolní Slované ještě aktivně používali infinitiv (tedy před redukcí infinitivu, jak ji v balkánských jazycích známe dnes) a otázkou tedy je, zda nám tato skutečnost něco napovídá o povaze tohoto balkanismu. Druhou otázkou je, do jaké míry (a zda vůbec) byla v tomto období využívána dnes nejproduktivnější slovesná koncovka – oj, tedy jakási relativní chronologie albánských slovesných tříd.

Velmi zajímavou kapitolu tvoří slavismy společné dalším neslovanským jazykům Balkánu, zejména trojúhelníku řečtina-arumunština-albánština, které v rámci našich pokusů o chronologickou stratifikaci tvoří pravděpodobně nejstarší vrstvu. Naopak u větší části slavismů v rumunštině a izolovaných slavismů v gegském dialektu se zřejmě jedná o výpůjčky mladšího data (v prvním případě z období pozdního středověku, ve druhém pak z období raného novověku).

Swane (1992, s. 305) uvádí kolem stovky výrazů, jež zmíněný jihobalkánských trojúhelník sdílí. Pouze namátkou uveďme několik příkladů: alb. *vedër* „vědro“ (arum./rum. *vadră*, řec. βέδουρα), alb. *mogilë* „kopeček“ (srovnej čes. „mohyla“, arum. *movilă*, řec. μαρούλα), alb. *lopatë* „lopata“ (arum. *lupată*, rum. *lopată*).

6.4 Turecké výpůjčky

Albánské území bylo několik století pod tureckou nadvládou, a tudíž je v albánštině také velmi silně zastoupen turecký vliv. Osmanští Turci pronikali na albánské území od druhé poloviny 14. století, na přelomu 15. a 16. století lze říci, že Albánie je již zcela turecká, a tento turecký vliv trval až do získání nezávislosti v roce 1912.

Přesný počet tureckých výpůjček v současné albánštině můžeme vyčíslit jen velmi obtížně, etymologický slovník pro moderní albánštinu nebyl dosud zpracován (Orlův etymologický slovník turcismy až na několik výjimek neobsahuje, Meyerův slovník z konce 19. století nám také příliš neposlouží). Není vyloučeno, že počet tureckých výpůjček jde do tisíců. Albánština patří spolu s bosenštinou k jazykům, které byly na Balkáně nejvíce ovlivněny turečtinou (Reinkowski, 2002). Je to pochopitelně dáno zejména mírou islamizace. V případě bosenštiny počet turcismů šplhá k osmi tisícům (Ibrahimović, 2012). V albánštině můžeme předpokládat číslo o něco nižší.

Sémantické okruhy bohaté na turecké výpůjčky jsou především: potraviny a příprava jídla, dům a nábytek, předměty běžné denní potřeby, náboženství, kulturní termíny a životní styl, obchod, ale také několik slov z oblasti vědecko-průmyslové revoluce. Dále sem patří některé výrazy abstraktní a některé vyložené hovorové výrazy, které jsou však poměrně oblíbené. Turečtina také zprostředkovala Evropě něco jako „orientální realitu“, tj. například slova z oblasti fauny a flóry. Jedná se o druhy, které

do té doby nebyly v Evropě (respektive jihovýchodní Evropě) známé nebo nebyly dostatečně známé (například různé druhy koření, ořechů nebo druhy zvířat jako třeba opice).

Pravděpodobně nejvytíženější je oblast gastronomie a přípravy jídla (a s tím související názvy potravin). Etymologie celé řady tzv. národních jídel na Balkáně má svůj původ v turečtině: tur. *köfte* „masové kuličky“ > alb. *qofte* (rum. chifte, řec. χεφτές, bulh. чопте), tur. *pilaf* „jídlo z rýže, masa a zeleniny“ > alb. *pilav*, podobně také slova *börek* „pokrm z několika vrstev listového těsta s různými náplněmi“ > alb. *byrek*, dobře známá *baklava*, dále názvy některých souvisejících profesí, například tur. i alb. *kasap* „řezník“.

Dalšími velmi vytíženými sémantickými okruhy jsou různé předměty denní potřeby a také slova z oblasti bydlení: tur. *dolab* > alb. *dullap* „skříň“ (rum. *dulap*, bulh. *dolap*), tur. *tencere* > alb. *tenxhere* „hrnec“, tur. *fincan* > alb. *filxhan* „šálek“ (turecké /c/ čteme jako /dž/, takže výslovnost je zachována), tur. i alb. *tavan* „strop“, tur. *döşheme* „podlaha“ > alb. *dyscheme*, tur. *peşkir* > alb. *peşqir* „ručník“, tur. i alb. *kat* „patro“

Několik desítek responsí najdeme také v oblasti lékařství, vědy a průmyslu. Tato slova skutečně můžeme řadit do jedné kategorie, neboť se masově rozšířila během 19. století v souvislosti se zdokonalováním průmyslu, zaváděním manufaktur, ale také vědeckým pokrokem. Velmi častými turcismy jsou názvy materiálů: tur. *cam* „sklo“ > alb. *xham* (rum. *geam* „sklo, okno“, řec. το τζάμι „okenní tabule“), tur. *çelik* „ocel“ > alb. *çelik* (řec. το τσελίχι, rum. *cilic*, bulh. srb. *čelik*), tur. *bakır* „měď“ > alb. *bakër* (chorv., srb. *bakar*, řec. το μπράκι), tur. *pamuk* „bavlna“ > alb. *pambuk* (zřejmě kontaminací západního výrazu *bombak*, který sledujeme například v rum. *bumbac*, řec. βαμβάκι zřejmě z pozdně latinského *bombax* nebo *bombacum*), chorv., srb. *pamuk*, bulh. *namyk*. Do této oblasti také patří názvy různých náradí: tur. *çekiç* „kladivo“ > alb. *çekiç* „kladívko“ (chorv., srb. *čekič*) nebo také tur. *talaş* „piliny“ > alb. *tallash*. Rumunské *ciocan* a albánské *çekan* „kladivo“ souvisí s jiným turkickým slovem – *čakan*. Z oboru lékařství uveďme například tur. *ilaç* „léky“ > alb. *ilaç* „léky“.

Turečtina pak také byla prostředkem k popisu jevů orientálních, cizích, v Evropě neznámých. Jedná se například o cizokrajná zvířata či některé rostliny (například koření): tur. *deve* „velbloud“ > alb. *deve* (chorv., srb. *deva*), tur. *maymun* „opice“ > alb. *majmun* (chorv., srb. *majmun*), tur. *fil* „slon“ > alb. *fil* (používá se i výraz *elefant*), tur. *hurma* „datle“ > alb. *hurmě* (srb. *hurma*, rum. *curmală*). Mohli bychom sem zařadit také některé kulturní jevy, spojené například s pitím kávy nebo kouřením, které se na Balkáně rozšířily až s příchodem Turků: tur. *çibuk* „dýmka“ > alb. *çibuk*, tur. *cezve* „nádoba na přípravu kávy“ > alb. *xhezve* (chorv., srb. *džezva*).

Přes turečtinu se do albánštiny také dostala některá slova z arabštiny, často se jedná o slova z oblasti náboženství, například *mysafir* „host“ nebo *myfti* „mufti“.

Zcela záměrně uvádím v závorce i další response. Obecně totiž platí, že jen velmi obtížně bychom hledali turecké slovo, které se promítlo pouze do albánštiny. Celá řada tureckých výpůjček je dokonce plošných, najdeme je v bulharštině, srbštině, albánštině, novořečtině i rumunštině.

Mnohá původně turecká slova nacházíme také v hovorovém jazyce. Je zajímavé, že se jedná nejen o výrazy z kulturně-společenské oblasti, ale také například o některé abstraktní výrazy:

slovo turecké	albánsky	česky
<i>can</i>	<i>xhan</i>	duše
<i>cehennem</i>	<i>xhenem</i>	peklo
<i>cömert</i>	<i>xhymert</i>	štědrý
<i>cevap</i>	<i>xhevap</i>	odpověď
<i>sanat</i>	<i>zanat</i>	řemeslo
<i>zayıf</i>	<i>zaif</i>	nemocný, slabý
<i>zarar</i>	<i>zarar</i>	škoda

6.5 Vybrané etymologické problémy

6.5.1 Toponyma

Toponyma představují jádro sporu mezi zastánci autochtonní teorie a jejími odpůrci. Debata se tradičně točí kolem názvů *Shar* z lat. *Scardus*, *Shkodër* z lat. *Scodra*, *Lesh* z lat. *Lissus*, *Durrës* z řec. *Dyrrachium*, *Ohrid* z řec. *Lychnidos*, *Nish* z lat. *Naissus* a *Shtip* z lat. *Astibos*.

Jsou to zejména Albánci (Çabej 1966, Demiraj 1999 a další), kteří pokládají fonetický vývoj těchto toponym za důkaz kontinuální přítomnosti Albánců od starověku až do současnosti. Jak ale uvidíme, fonetický vývoj většiny toponym neodpovídá ryze albánskému fonologickému vývoji.

Prvním argumentem je, že toponyma latinského původu na území dnešní Albánie nevykazují vývoj albánský, ale dálmátský, respektive odpovídající západní balkanorománštině (Hamp, 1963). Jsou to například některá sídla v severozápadní Albánii: *Zmolje*, *Groftat e Gojanit*, *Shkortull*, *Maja Volpul* z vgl. **exmulgia*, **crypta* místo *crypta*, *curtus*, *vulpes* (Jokl, 1923). Tato toponyma dokládají podle Jokla pozdější příchod Albánců do této oblasti. Autorem myšlenky, že většina románských albánských toponym vykazuje rysy dalmátského vývoje, je již Weigand (1927), teoreticky sem může patřit také *Lesh/Lissus* nebo *Nish/Naissus*.

Druhým problémem pak je, že některá toponyma, která jsou doložena již ve starověku, mnohdy představují kombinaci rysů jak albánských, tak slovanských. Tyto paralely jsou však pravděpodobně výsledkem teprve kontaktů proto-Albánců a Bulharů během obsazení dnešního albánského území Bulhary v 9. a 10. století, se všemi důsledky tohoto konstatování.

Toponyma, která nutně musela projít vývojem albánským i slovanským zároveň, jsou poměrně významná. Jedná se například o *Ohrid* > *Lychnidos*, které prošlo zároveň jak toskickým rotacismem, tak slovanskou metatezí likvid. O toponymu *Durrës* /*Dyrhachium* již byla řeč. Podle fonetického vývoje nejstarších výpůjček bychom zde očekávali spíše koncové -q. Vývoj -s odpovídá spíše slovanské fázi toponyma (Orel, 1998, s. 13).

Samostatný problém pak představují toponyma *Sharr* z lat. *Scardus* a *Shkodër* z lat. *Scodra*. Jak je patrné, prezentovat je obě jako výsledek jednoho fonetického vývoje, tedy fonetického vývoje albánského (Demiraj, 1999, s. 243; Çabej, 1966, s. 168), není možné. Jokl (1923, s. 17) uvádí, že očekávaný vývoj [sk] by měl být [h] – město totiž bylo založeno ve 4. století, tedy ještě před příchodem Římanů, a v té době uvedený vývoj předpokládáme. Existuje několik možností, jak odlišný vývoj [sk] → [fk] a [sk] → [f] vysvětlit. Jednak tu máme opět možnost převzetí slovanské varianty (ze slovanských

názvů *Skrad*, resp. *Skadar*), ale ani ta odlišnou realizaci nevysvětluje. Vývoj [sk] → [ʃk] máme dobře doložen v latinských výpůjčkách, ale může také představovat výpůjčku z dalmátštiny, resp. západní balkanorománštiny (vzhledem k poloze města na černohorské hranici je to velmi pravděpodobné). Obtížnější je cesta k názvu *Sharr*, nicméně podle dvou naznačených možností můžeme konstatovat, že *Sharr* neprošlo ryze albánským fonologickým vývojem.

Můžeme konstatovat, že toponyma na současném albánském území reprezentují různé fonologické vývoje (za spolupůsobení vlivů několika kontaktních jazyků) a představují pravděpodobně několik vrstev. Nevypovídají jednoznačně o kontinuálním vývoji albánštiny na současném území.

Závěrem uvedme trefný Hampův komentář (1963, s. 147), kterým výpovědní hodnotu těchto toponym relativizuje: „*Perhaps it is naïve to look for neat, unbroken settlement areas, and doubly so for those familiar with the prenational state of the Balkans. On the present evidence, I cannot accept as a whole any one of the mentioned solutions; nor can I reject totally any one as clearly wrong.*“ Podle Hampa pak skutečnost, že některá toponyma se zdají spíše albánská, některá smíšená a některá spíše slovanská nevypovídá ani o přítomnosti Albánců od starověku, ale ani o jejich nepřítomnosti v této době.

6.5.2 Oronyma

Existuje ještě jeden okruh zeměpisných názvů, které vykazují zajímavé paralely s albánštinou, a to jsou názvy dvou významných horstev v severní oblasti Balkánu, sahající částečně za hranice Balkánu.

Prvním z nich jsou Beskydy/Bieszczady a jak si mohl pozorný čtenář všimnout, název tohoto pohoří (které zasahuje až na Moravu a Slezsko) zazněl už v jedné z citací v kapitole týkající se hypotéz o možném původu Albánců: „*numerous proofs seem to corroborate the original settling of Proto-Albanians in Dacia Ripensis and farther North, in the foothills of the Carpathian Mountains and the Beskidy/Bieszczady*“ (Orel, 1998, s. 10). Název tohoto pohoří totiž může souviset s albánským slovem *bjeshkë*, které znamená „vysokohorskou pastvinu“, ale dialektálně (například Kosovo) také „hory“ a „pohoří“ obecně.

Orel se v úvodu své práce (1998, s. 10) přiklání k původu tohoto slova z proto-albánského **beškai tai* (což je nepříliš přesvědčivá rekonstrukce), ale přímo v hesle svého etymologického slovníku (1998, s. 28) uvádí původ tohoto slova z románského *pastica*, vycházející z latinského *pastus* „pastvina“.

Možná etymologická souvislost slova *Karpaty*, druhého nejrozsáhlejšího pohoří v Evropě, s albánským slovem *karpë* „skála“ není ničím novým (Rozwadowski, 1914, s. 162; Kristoforidhi, 1904, s. 65; Jokl, 1923, s. 18; Harper, 2010). Na společný původ obou slov by také mohla ukazovat analogická sufixace -dy/-ty. V thrácké řečtině se setkáváme s variantou Καρπάτις ὄρος „skalnaté hory“ (Kristofordhi, 1904, s. 65).

Na závěr je třeba dodat, že ani jedno z předkládaných oronym nemá v současné době přesvědčivější, obecně přijímanou etymologii. V případě Beskyd se někdy uvádí nepříliš přesvědčivá etymologie z germánského *besket* „rozdělení“, jejímž autorem je Michal Rozwadowski (1914, s. 162). Název Karpaty bývá poslední dobou uváděn do souvislosti s praindoevropským kořenem **sker-/ *ker-* „skála“, které však bezesporu s albánským *karpë* také souvisí.

Snad náhodná (ale velmi nápadná) je paralela mezi významy slov *bjeshkë* „pastvina“ a *karpë* „skála“ a skutečným obrazem obou krajinných útvarů, a to zejména na rozhraní mírných a zelených Moravsko-slezských Beskyd, polských Bieszczad a

drsných, skalnatých Tater, nejvyššího pohoří Karpatského oblouku.

Ostatně samotný název Tatry jistě není slovanského původu a doposud nebyl úspěšně vysvětlen. Také u tohoto oronyma však předpokládáme význam „skála, skalnaté pohoří“. Bývá uváděno do souvislosti s ukrajinským označením pro „kamenitou, štěrkovou půdu“ *toltry*. V písemných pramenech je však doložen tvar *Tritri*. Nemůžeme tedy vyloučit, že by také oronymum *Tatry* mohlo souviset s oběma předešlými případy – nota bene, máme-li v Bosně a Hercegovině název vysočiny *Tatra*. Dále také může souviset s řeckým názvem pohoří *Tartaros*.

6.5.3 Fauna a flóra

Pozoruhodnou skutečností je fakt, že v albánštině téměř chybí původní slova pro jevy a skutečnosti, které tvoří charakteristický obraz Balkánského poloostrova, jsou to především označení některých zvířat (zoonyma) a rostlin (fytonyma) a také některé krajinné prvky.

Vzhledem ke svému specifickému klimatu, kdy se na poměrně malém území setkáváme se středomořským klimatem (jaderské a egejské pobřeží), vlhkým kontinentálním klimatem (vnitrozemí, hory) a subtropickým klimatem (černomořské pobřeží), je Balkánský poloostrov jedinečným evropským biotopem, který má v porovnání se zbytkem Evropy určitá specifika a je vyhledávaným cílem i našich botaniků a zoologů. Zejména pak zdejší herpetofauna (plazi), batrachofauna (obojživelníci) a entomofauna (hmyz) vykazuje nejvyšší druhovou diverzitu i endemismus v Evropě (Gruber, 1994, s. 13 a www.balcanica.cz).

6.5.4 Zoonyma

Skutečnost je však taková, že albánština nemá domácí výraz pro zcela nejběžnější živočichy vyskytující se v oblasti Balkánu, kterými jsou želva, žába, mlok, různé druhy hadů a ještěři. Přičemž u některých zmíněných druhů můžeme dokonce jasně určit hranici výskytu (kryjící se se severní hranicí Balkánu).

Slovo *breshkë* „želva“ (varianta *brečkë*) a *bretkosë* „žába“ (dialektální varianty *bretkos*, *bretkosk*, *brekos* a další – viz. Atlasi dialektologjik, 2008, s. 176) mají pravděpodobně společný základ. Obě slova mohou souviset s rumunským *broască* „žába, ropucha“. Tato slova nacházíme v dialektech často v opačném významu (Atlasi dialektologjik, 2008, s. 176). Obě slova také dialektálně alternují druh poměrně velké ropuchy (*Bufo bufo*), který ve standardní albánštině označujeme jako *thithëlopë*. Zdá se, že to naznačuje původně nejasné označení těchto druhů neutrálním „vodní živočich, obojživelný živočich“. Z těchto slov rekonstruujeme románský tvar **brotacus* nebo **brosacus* (Orel, 1998, s. 36). Souvislost s řeckým βάρταχος a jeho předpokládaným předstupněm βρόταχος je možná.

Pro „mloka“ používá dnes albánština zřejmý neologismus *salamandër*. Původně se používalo pravděpodobně slovo *bojë*, z románského **bolea*, u kterého došlo k významovému posunu na užovku (*bojë*), což zřejmě souvisí s výjimečnou vazbou obou druhů na blízkost vody.

Hyponymum pro druh „had“ je *gjarpër*, související s latinským *serpens*, ačkoliv takový fonetický vývoj v anlautu není zcela jasný. Nejběžnějšími balkánskými hady jsou užovka a zmije. O užovce již byla řeč. Výraz *nepërkë* „zmije“ je bezpečně slovanského původu, a to ze slov. **nepьrtkъ* (Orel, 1998, s. 290). Rumunské slovo *năpîrcă* s uvedeným výrazem jistě souvisí, ale vzájemný vztah (tedy odkud výpůjčka pochází) je nejasný. Tyto druhy (užovka a zmije) a mnohé jejich taxonomické poddruhy

jsou však celoevropské, přestože se na Balkáně vyskytují hojněji a ve vyšší diverzitě. Nás zajímají zejména druhy endemické. Mnohé z nich tradiční lidový název vůbec nemají a v populárně naučné literatuře se používá například nějaký opis (či obecnější označení) a v závorce název latinský. Takovým případem je například *bollë e rërës* „hroznýšek turecký“ (*Eryx jaculus*), doslova znamená „užovka písčítá“.

Z dalších názvů endemických druhů, které se podařilo zjistit, jsou všechny výpůjčkami: *shigjeta e hollë* „štíhlovka útlá“ (*Platyceps najadum*) z lat. *sagitta* „šíp“ (používá se i pro další neendemické štíhlovky), podobně také nejhojnější herpeto-endemit Balkánu *shigjeta e shkurtër* „štíhlovka balkánská“ (*Hierophis gemonensis*) a *shigjeta e gjatë* „štíhlovka kaspická“. Jokl (1923) předpokládá souvislost výrazu *shigjeta* s rumunským *săgeată*.

Není bez zajímavosti, že hadi (obecně) hrají významnou roli v albánských lidových mýtech a pověrách. Tato skutečnost hraje určitou roli v dokazování ilyrské filiace Albánců – v Albánii totiž převládá lidový názor, že had hrál v ilyrské mytologii významnou roli, což do jisté míry naznačují některé archeologické nálezy. Proto však překvapí skutečnost, že prakticky žádný z hadů nemá domácí označení (tj. všechny zjištěné výrazy jsou výpůjčky), a snad ještě více překvapí, že se tím dosud nikdo filologicky nezabýval.

Z ještěřů se na Balkáně vyskytují dva druhy: gekon turecký (*Hemidactylus turcicus*, pouze v nižším krajinném pásmu při pobřeží, ale velmi hojně) a krátkonožka evropská (*Ablepharus kitaibelii*, jejíž výskyt ojediněle zasahuje až na jižní Slovensko) (Balej, Jablonski, 2006). V albánštině se pro oba druhy používá slovo *hardhël*. Zdá se, že Albánci oba druhy příliš nerozlišují, a tak bychom mohli tento výraz přeložit jako „ještěrka“. Jeho původ je nejasný. Jokl (1923) navrhuje slovanskou výpůjčku (z **aščer*, které souvisí s českým „ještěř“ (podobně také Svane, 1992). Meyer (1891) etymologizuje z latinského *lacerta* „ještěrka“. Orel (1998, 142) rekonstruuje praalbánský tvar **skarda* (související s lit. *skerdžiu* „zabít, probodnout“).⁶² Zajímavé však je, že toto slovo se vyskytuje také ve variantách *hardhicë*, *hardhucë* a *hardhushkë* (Atlasi dialektologjik, 2008), které v určitém tvaru znějí *hardhica*, *hardhuca*, *hardhushka*. Tyto varianty nápadně připomínají jihoslovanské deminutivní sufixy (tuto sufixaci albánština jinak nezná a nepoužívá), což jednoznačně hovoří pro výpůjčku slovanskou.

V atlasu albánské fauny najdeme pro gekona tureckého výrazy *geku turk* (neologismus), *hardhuca e shtëpisë* (doslova „ještěrka domácí“), ale také výraz *zhapi këmbëvogël* (doslova „ještěrka krátkonohá“). Slovo *zhapi* má nejasný původ, původně označuje menší druhy ještěrek, asi takové, jaké známe u nás. Orel (1998) ani Demiraj (1997) slovo neuvádí. Slovo se vyskytuje také ve variantě *shapi*. Zdá se, že nejde o výpůjčku latinskou či slovanskou, ale zároveň se nejedná o slovo domácí. Souvislost je možná s arumunským *jabilu*, dialektálně *šapic*, ve standardní rumunštině *șopârlă* (druh běžné ještěrky, *Lacerta muralis*). Hasdeu (1887) předpokládá pro rumunský výraz dácký původ.

Důležité je, že všichni zmiňovaní živočichové jsou nejběžněji se vyskytujícími živočichy jak na Balkáně, tak v Albánii, a vyskytují se hojně a plošně (většinou od pobřežních nižších pásem až po hory, zhruba do 1800 m.n.m., není-li uvedeno jinak). Jen jejich malá část má výskyt celoevropský. Z uvedených živočichů jsou to některé druhy žab a hadů. Také těm se však na Balkáně daří vzhledem k teplému a vlhkému podnebí lépe než jinde a vyskytují se podstatně hojněji.

Naopak typičtí zástupci fauny mírného pásu (střední a severní Evropa, zasahující

⁶² Tuto poněkud nejasnou souvislost obhazuje příklady z jiných jazyků, kde (údajně) často slovo „ještěř“ souvisí se slovy „rýpat, bodat, kopat“.

zejména do hornatých oblastí středního Balkánu) jsou ve valné většina prokazatelně indoevropského původu: například *dhelpër* „liška“, *ari* „medvěd“, *ujk* „vlk“ a další (viz. Orel, 1998, ve stejném pořadí s. 81, s. 8, s. 438).

6.5.5 Alb. *pyll* „les“

Souvisejícím problémem je etymologie alb. *pyll* „les“. Mezi odborníky panuje stoprocentní shoda ohledně původu tohoto slova z latinského *pālus*, které dalo románské **padūlem* (vzniklo metatezí z *palūdem*). V rumunštině nacházíme srovnatelné *pădure* „les“. Problémem však je, že toto slovo původně v latině znamenalo „bažina, mokřad, mokřina“. Tento typ krajiny však není na Balkáně příliš častý. Podstatně více mokřadů bylo před vybudováním infrastruktury a průmyslovým rozvojem ve střední Evropě. Většinu rozlohy Balkánského poloostrova tvoří zejména hory. Největší jsou pohory Karpat a Dinárských Alp, dále „menší“ horské útvary Rodopy, Šar Planina, Rila, Pirin, Pindus. Dále tu máme úrodnou bulharskou a dunajskou rovinu. Les, tak jak ho známe my (tedy území, kde rostou listnaté a jehličnaté stromy) je pochopitelně na Balkáně zcela běžný a domníváme se, že v minulosti byly lesy ještě početnější (Carter, 1977, s. 25). Mokřad není typickým krajinným prvkem Balkánu. Přesto tu však tři významné oblasti mokřadů nacházíme, první (největší) je oblast delty Dunaje⁶³, druhá (o poznání menší) se nachází v severním Řecku, částečně v prefektuře Makedonie, částečně v prefektuře Thrákie, a třetí v historii předpokládáme v oblasti Pannonie, tedy na území dnešního Maďarska (Carter, 1977, s. 71). Máme doklady o tom, že zejména v 19. století byly mokřady masivně vysoušeny, o jejich původním rozsahu se však můžeme jen dohadovat. Dnes najdeme bažiny a mokřiny pouze v oblasti Balatonu v západní části Maďarska (ostatně název *Balaton* odvozujeme od slovanského *blato*) a v severovýchodní části země u vesnice Ecsed.

6.5.6 Závěry

- Názvy nejcharakterističtějších živočišných druhů jsou v albánštině výpůjčky, z větší části latinské/románské, z menší části slovanské.
- Pro hojně se vyskytující endemické druhy většinou chybí tradiční lidový název.
- Uvedené skutečnosti nás vedou k domněnce, že k prvnímu kontaktu s některými vyloženě charakteristickými prvky Balkánu mohlo dojít až při kontaktu s Římany, a to pravděpodobně někde při severní hranici Římské Říše. V úvahu přichází oblast Pannonie (dnešní Maďarsko) a Dácie (dnešní Rumunsko). Nicméně Pannonie spadá fytogeograficky do oblasti střední Evropy.

⁶³ Toto území můžeme vnímat jako nacházející se vně Balkánského poloostrova. Pro účely této práce však tato skutečnost není relevantní.

KAPITOLA

7

NĚKOLIK POZNÁMEK K ETNOGENEZI

Považuji za důležité shrnout některá fakta, která mají souvislost s teoriemi o etnogenezi Albánců. Každý, kdo se chce vyjádřit k etnogenezi Albánců, se musí vypořádat s následujícími fakty:

- Současná indoeuropeistika se shoduje na faktu, že albánština a balto-slovanské jazyky byly v kontaktu v době, kdy se ještě nacházely v severní Evropě, a z této doby pocházejí některé paralely těchto jazyků (zejména některé fonologické inovace a sdílené výpůjčky). Můžeme se tedy domnívat, že indoevropské dialekty, které daly vzniknout albánštině a slovanským jazykům, přišly na Balkán více méně stejnou trasou, avšak dělí je jistý časový odstup.
- Toponomastika nám přináší zejména dvě zajímavá fakta. Jednak jsou to názvy významných horstev *Beskydy*/*Bieszczady* a *Karpaty*, které pravděpodobně souvisejí s alb. slovy *bjeshkë* „vysokohorská pastvina“, dialektálně „hory“ a *karpë* „skála“. Jednak je to zjištění, že některá toponyma (která jsme dosud vnímali jako svým fonetickým vývojem dokládající albánskou přítomnost v regionu v době příchodu Slovanů), musela projít vývojem albánským i slovanským zároveň – například *Ohrid* > *Lychnidos* prošlo zároveň jak toskickým rotacismem, tak slovanskou metatezí likvid.
- Albánština nemá vlastní námořní terminologii, slova z této oblasti jsou buď výpůjčky nebo kalky.
- V albánštině nemáme přesvědčivé doklady o tom, že by se v době starověku vyvíjela přímo na hranici řeckého a římského vlivu, v oblasti jakési nárazníkové zóny obou vlivů. Tato hranice, která bývá označována jako Jirečkova linie, by rozdělovala dnešní území zhruba na dvě poloviny. Předpokládáme, že bylo-li by tomu tak, podobná sociolingvistická situace by se nějak projevila v obou

albánských dialektech (gegském a toskickém) – vzhledem k tomu, že hranice mezi nimi se nachází nedaleko předpokládané Jirečkovy linie. Nenacházíme však doklady pro to, že by jižní toskický dialekt byl více ovlivněn starou řečtinou a severní gegský naopak latinou.

- Při bližším pohledu na albánskou slovní zásobu je nápadné, že chybí některá slova pro jevy, které jsou pro Balkán vysloveně typické (zejména z oblasti fauny, flóry a krajinných prvků). Tyto výpůjčky podporují možnost, že proto-Albánci se s balkánskou realitou seznamovali mimo jiné prostřednictvím kontaktu s Římany a tento kontakt předpokládáme při severní hranici.
- Velkou část pastevecké terminologie tvoří románské výpůjčky. Přestože pastevectví dnes vnímáme jako tradiční doménu horského obyvatelstva Albánie, je zřejmé, že Albánci se mu naučili až v době soužití s romanizovanými Vlasy.
- Archeologie kontinuitu od Ilyrů k Albáncům na území současné Albánie nepotvrzuje ani nevyvrací. Charakter archeologických nálezů je do jisté míry fragmentární. Můžeme předpokládat, že v případě, že by zde tato kontinuita byla, bylo by lze doložit ji také archeologickými nálezy. Fragmentárnost nálezů hovoří spíše pro časté migrace a demografické změny.
- Latinský prvek v albánštině má k západní balkanorománštině (resp. k dalmátštině) podstatně dále, než jak jsme dosud předpokládali. Některé významné jevy v oblasti hláskového vývoje, které byly přisuzovány blízkosti „obou balkanolatin“, jsou v albánštině dány vlastním vnitřním vývojem, a to velmi prokazatelně. Naopak zřejmých paralel mezi latinským prvkem v albánštině a západní balkanorománštinou zbývá poměrně málo. V tomto úhlu pohledu se latina v albánštině nejvíce jako dosud popisovaný souvislý přechod mezi východní a západní balkanorománštinou (kontinuum).
- Albánština vykazuje zajímavé paralely zejména s arumunštinou, a to v plánu fonologickém (vývoj některých hláskových skupin, dále proteze a metateze) a v plánu lexikálním. Tyto paralely jsou dokladem období intenzivního soužití obou etnik.

Ve světle těchto poznatků se přikláním k názoru, že albánské etnikum přišlo na Balkánský poloostrov ze severu, několik málo století před slovanskými kmeny a nějakou dobu pobývalo v severní části Balkánského poloostrova, kterou kolonizovali Římané, mohlo se jednat o oblast Dacie (ripensis), v úvahu by také přicházela oblast Pannonie. Během tohoto kontaktu prochází albánština první romanizačními procesy. Pod tlakem příchodu slovanských kmenů byli předkové Albánců nuceni vydat se zhruba v 5. století směrem na jih a hledat útočiště v horách středního Balkánu, kde pobývali zejména s uprchlým románským obyvatelstvem, Vlasy (předky dnešních Rumunů a Arumunů). Velmi intenzivní soužití těchto etnik po dobu tří až pěti staletí vedlo k mnoha společným rysům jazykovým, ale také k významnému sblížení způsobu života těchto etnik. Dále je pravděpodobné, že právě zde můžeme hledat počátky vzniku jazykového svazu. Zhruba v 9. století sestupuje z hor etnikum, které již můžeme nazývat Albánci, a usazuje se v oblasti dnešní jižní a západní Makedonie, Albánie a Kosova.

KAPITOLA

8

ZÁVĚREM

V úvodu jsem uvedla, co je cílem této práce, tedy představit vám, čtenářům, albánštinu. Sami jste mohli posoudit, do jaké míry byly tyto cíle splněny. Závěrem bych však chtěla vyjádřit ještě dvě osobní přání.

Mým přáním je, aby tato práce vyvolala diskusi o některých zažitých představách o historii, zejména o etnogenetických procesech balkánských národů. Jak jsme mohli vidět, v albánském a rumunském prostředí převládají hypotézy, které vycházejí spíše z potřeby národního uvědomění, hledání vlastní identity, prosazování národních zájmů, zejména pak snahy doložit autochtonnost v dané oblasti.

Tato skutečnost se plynule přenáší mezi zahraniční filology. Je pochopitelné, že většina albanistů v zahraničí je proalbánská, s Albánci cítí a Albáncům tak nějak naprosto nevědecky přejí, aby věci byly tak, jak je Albánci chtějí mít. Nejinak je tomu s rumunisty. Aniž bychom poznatky z historie a z vývoje těchto jazyků revidovali, zcela samozřejmě přistupujeme na tuto hru. Svou roli možná hraje také skutečnost, že si nechceme dělat nepřátele. Takový postoj je však zcela nevědecký.

Tato práce klade důraz především na posuzování všech částí dané problematiky v kontextu celku. Metaforou pak můžeme říci, že etnogeneze jednotlivých balkánských národů tvoří mozaiku a k tomu, abychom spatřili celý obraz je potřeba složit všechny díly. Právě touto cestou se snaží tato práce alespoň vykročit.

V rovině vědecké bych tedy chtěla podtrhnout nutnost zkoumat některá citlivá témata vysoce interdisciplinárně. Přála bych si, aby se v podobných případech vytvořila jakási diskusní platforma a svoje poznatky by měli propojit jak lingvisti či filologové, tak archeologové či další vědní obory. Nelze se vyjadřovat k etnogenezi Albánců, aniž bychom mluvili o etnogenezi Rumunů a dalších balkánských národů. Když se filologická disciplína vyjadřuje jen sama za sebe, bez souvislostí, nedobereme se ničeho. Když se kromě toho ještě drží národních ideologií, ba co víc, řídí se jimi, jsme už zcela mimo vědecké pole.

Druhé moje přání míří pak k nám všem. Albánci si v posledních letech získali

pověst ne zrovna vítaných imigrantů vykonávající manuální práce, v horším případě i lidí spojovaných s vysokou kriminalitou. Dívejme se, prosím, na Albánce jako na nositele svébytné a silné kultury, která je v mnoha ohledech jedinečná a neopakovatelná. Nepodléhejme předsudkům, které se, jak tomu bývá, týkají pouze malé části tohoto etnika. Pevně věřím, že i vědecké práce tohoto typu, přispívají k nabourávání některých stereotypních představ.

PŘÍLOHY

Seznam latinských výpůjček v albánštině

Slova jsou řazena abecedně. V prvním sloupci je uveden latinský výraz podle současného pravopisu. Údaj (T)/(G) se vztahuje k výrazům, které najdeme pouze v jednom ze dvou velkých dialektů; v gegském nebo toskickém. Některá slova mají dvě možné pravopisné varianty. V dalším sloupci následuje překlad do češtiny a v následujícím potom původní latinské nebo rekonstruované románské slovo označené hvězdičkou. V několika případech se objevuje jako etymon slovo benátské (kterému předchází zkratka ven.). Fáze románštiny je obecně velmi málo doložena. Většina románských výrazů jsou slova nedoložená, pouze se domníváme, že takto mohla vypadat a rekonstruujeme na základě nám známých fonetických změn latina → vulgární latina → románština nebo na základě pozdější slovní zásoby z různých románských jazyků. V poznámce je potom uveden význam původního latinského slova pouze v případě, že je jiný než význam albánské response, a došlo tudíž k nějakému sémantickému posunu. Dále může být v poznámce uvedeno velké písmeno nebo slabika, které označují okruh nebo okruhy slovní zásoby, ke kterým daný výraz náleží.

Předesílám, že slova, která jsou označena jako románská nebo balkanorománská, nemusí nutně představovat výpůjčky z balkanorománského období a stejně tak, je-li uveden výraz latinský, neznamená to, že slovo řadíme do staršího latinského období. Jedná se pouze o bližší určení předpokládaného etymonu.

adhuroj zbožňovat – *adorāre*

aftë schopný – *aptus*

agjëroj/agjënoj držet püst – rom. **adjünāre*

aj sousto – *alium*

ar zlato – *aurum*

argjend/argjand stříbro – *argentum*

ark luk – *arcus*

arkë bedna – *arca*

armë zbraň – *arma*

armik/anëmik nepřítel – *inimicus*

arnoj opravit – *renovāre*

arsye důvod – *ratiōnem*

arrij přijít – rom. **arrivāre*

ashpër drsný, hrubý – <i>asper</i>	dërgjoj poslat – <i>dëlëgāre</i>
balçëm/balshëm balzám – <i>balsamum</i>	dërmoj rozdrtit – rom. <i>*dērāmāre</i>
barkë loď – <i>barca</i>	dëshiroj přát si – <i>dēsīderāre</i>
bekoj/bënktoj žehnat – <i>benedicere</i>	dëshmoj dosvědčit – rom. <i>*testimōniāre</i>
belbë koktavý, hloupý – <i>balbus</i>	dëshperoj učinit zoufalým – <i>dēspērāre</i>
bërsi slupka z hroznů – rom. <i>*brūtea</i> (románský výraz z původně thráckého βρούτεια)	dështoj neuspět, potratit – rom. <i>*dēpositāre</i>
bigë hora se dvěma vrcholy; větev vidlicovitého tvaru – <i>bīga</i> (metaforické použití, pův. „pár zvířat určený k tažení pluhu“)	diktoj zpozorovat – rom. <i>*dēcāptāre</i>
bishë divoké zvíře – <i>bēstia</i>	dishtë trychtýřek – <i>discus</i>
bishtajë lusk – rom. <i>*pistālia</i>	dishull pistacia lentiscus – rom. <i>*disculus</i> (metaforické označení podle tvaru listu)
bjeshkë pastvina – rom. <i>*pastica</i>	djall čert – <i>diabolus</i>
blatë oplatka – <i>oblāta</i>	dragua/dra(n)gue drak – <i>dracōnem</i>
blej koupit – <i>ablevāre</i>	drejtë rovný, rovně – <i>directum</i>
bletë včela – rom. <i>*melettum</i>	drej čert – <i>dracō</i>
bluaj/bluej mlít – <i>molere</i>	duroj být trpělivý – <i>dūrāre</i>
bollë užovka – rom. <i>*bola</i> z lat. <i>bolea</i> (pův. „mlok“)	dhuroj obdarovat – <i>dōnāre</i>
brekë kalhotky – <i>brācae</i> (pův. „kalhoty“)	egjër lolium temulentum – <i>ebria</i>
breshkë želva – balkanorom. <i>*brotascus</i> nebo <i>*brosacus</i>	emtë teta – <i>amita</i>
brek žába – rom. <i>*brotacus</i>	engëll anděl – <i>angelus</i>
brymë jinovatka – <i>brūma</i> (pův. „chlad“)	erë vítr – rom. <i>*era</i> (rom. <i>*era</i> pochází z lat. <i>āēr</i>)
bujk sedlák – <i>bubulcus</i> (pův. „oráč“)	eshkë houba – <i>ēscā</i> (pův. „jídlo“)
bukë chléb – <i>bucca</i> (pův. „pusa“)	faj hřích, vina – rom. <i>*fallia</i> (z lat. <i>fallere</i>)
bulbër prach – <i>pulverem</i>	fajkë boční stěna lodi – <i>faciēs</i> (výpůjčka blízká dalmátštině)
bulë bríško prstu – <i>bullā</i> (pův. „pečet“)	fajkua/fajkue jestřáb – <i>falcōnem</i>
bush zimostřáz – <i>burus</i>	famë dobrá pověst – <i>fāma</i>
but sud, kád’ – <i>buttis</i>	famull kmotřenec – <i>famulus</i> (pův. „sluha“)
çimkë štěnice – <i>cīmīcem</i>	faqe obličej – <i>faciēs</i>
çmoj ohodnotit – <i>aestimāre</i>	farkë kovárna – <i>fabrica</i> (pův. „dílna“)
çnderoj zneuctít – <i>exhonorāre</i>	fashqe plínka – <i>fascia</i> (pův. „svazek, vázání“)
çoj poslat, zanést – <i>excīre, exciēre</i> (pův. „vzvat, probudit“)	fat manžel, ženich – <i>fātum</i>
denjë cenný, významný – <i>dignus</i>	fe víra – <i>fīdem</i>
depërtoj pronikat – rom. <i>*dēpenetrāre</i>	felë plástek – rom. <i>*favalia</i>
detyrë povinnost – rom. <i>*debitūra</i>	femër žena – <i>fēmīna</i>
dëftoj ukazovat – rom. <i>*indictāre</i>	ferr peklo – <i>infernum</i>
dëgjoj slyšet – <i>intelligere</i> (pův. „chápat“)	fëmijë dítě – <i>famīlia</i> (pův. „rodina“)
dëkoj uhodit – <i>indicere</i>	fërgoj smažit – <i>frīgere</i>
dëlir vyčistit – rom. <i>*deliberāre</i>	fërkoj škrábat – <i>frīcare</i>
dëm škoda – <i>damnum</i>	fërroj rozemlít nahrubo – rom. <i>*farīnāre</i>
	fill nit – <i>fīlum</i>
	fishkëlloj šeptat – rom. <i>*fistulāre</i>
	fishnjar harpuna – rom. <i>*fuscīnia</i> (z lat. <i>fuscina</i> „trojzubec“)

flakë vločka – rom. <i>*flacula</i> ()	grëmëratë chuchvalce sedlého mléka – <i>glomerātum</i> (participium od <i>glomerāre</i> „stočit do kuličky“)
flamë nachlazení, zánět – <i>flāmen</i>	grifshë divoký jahodník – rom. <i>*gripsa</i>
fli obětovat – rom. <i>*firigilīnum</i>	grigj stádo – <i>gregem</i>
flok vlas – <i>floccus</i> (pův. „vločka“)	grill pustina – <i>gracilis</i> (pův. „chudý na půdu“)
flori zlat’ák – <i>florīnus</i> (pravděpod. z benátštiny)	gulçoj dělat si starosti – rom. <i>*colluctiāre</i>
flutur motýl – rom. <i>*fluctulāre</i> (pův. „pohybovat se sem a tam“)	gultoj zbavit se čeho – <i>colluctārī</i> (pův. „zápasit“)
forbël skořápka – <i>formella</i> (pův. „formička“)	gusht srpen – <i>augustus</i>
fortë silný – <i>fortis</i>	gutë krůpěj krve – rom. <i>*gutta</i> (pův. „kapka“)
fqinjë soused – rom. <i>*vīcīnius</i> (z lat. <i>vīcīnus</i>)	gjel korouhvička – <i>gallus</i> (pův. „kohout“)
frashër jasan – <i>fraxinus</i>	gjelbër zelený – <i>galbinus</i> (pův. „zelenožlutý“)
frashuall fazole – <i>phaseolus</i>	gjer plch – <i>glūrem</i>
(G) fruer únor – <i>februārius</i>	gieshtër koště – rom. <i>*genistra</i> (z lat. <i>genista</i>)
frushkull bič – rom. <i>*fustulum</i>	gjëmoj křičet, hromovat – <i>clāmāre</i>
frushkull šepot – <i>fistula</i> (pův. „tuba, písťala“)	gjëmtoj posbírat – <i>collīmītāre</i> (pův. „udat hranice, spojovat“)
fryt plody, ovoce – <i>frūctus</i>	gjëndër žláza – <i>glandula</i>
fshat vesnice – <i>fossātum</i> (pův. „příkop“)	gjinde lidé – <i>gentem</i>
fshikë měchýř – <i>vēsica</i>	gjuvengë běhna – <i>juvenca</i> (pův. „mladice, mladá kráva“)
ftilloj objasnit, uvést do pořádku – <i>ventilāre</i> (sémantický posun-metafora)	gjykoj soudit – <i>jūdicāre</i>
ftoj pozvat – <i>invītāre</i>	gjymtë defektní, neúplný – rom. <i>*junctus</i> (pův. „spojený“)
ftua kdoule – rom. <i>*cotōneum</i>	gjymtyrë kloub, spoj – <i>junctūra</i>
ftujë roční kůzle (f) – rom. <i>*vitulea</i> (z lat. <i>vitulus</i>)	harmëshor hřebec – rom. <i>*armessārius</i> (z lat. <i>admissārius</i>)
fund konec, dno – <i>fundus</i>	harroj zapomenout – <i>aberrāre</i>
fuqi síla – rom. <i>*fulcius</i> (z lat. <i>fulcīre</i> „posílit, podpořit“)	herë hodina, krát – <i>hōra</i>
furkë vidlička – <i>furca</i>	hermoj kopat – rom. <i>*exrīmārī</i>
furr pec – <i>furnus</i>	hetoj prozkoumat, objevit – <i>ēdictāre</i>
furrik kurník – <i>fornicem</i>	hingël popruh – rom. <i>*hinnicula</i> (z lat. <i>hinnus</i> „mula“)
fushë louka, pláň – <i>fossa</i>	hingëlloj ržát – rom. <i>*hinniculāre</i> (z lat. <i>hinnīre</i>)
fytyrë obličej – <i>factūra</i> (pův. „bylost“)	hulumtoj pronásledovat, prověřovat – rom. <i>*inventāre</i> (z lat. <i>invenīre</i>)
gargull špaček – rom. <i>*galbulus</i> (pův. „kos“)	ijë bok – <i>īlia</i> (pův. „slabiny, třísla“)
gaz radost, smích – <i>gaudium</i>	ilqe druh dubu – <i>īlicem</i>
gërshërë nůžky – rom. <i>*carsānia</i>	irë hněv – <i>īra</i>
gështenjë kaštan – <i>castanea</i>	iriq ježek – <i>ēricius</i>
glasë ptačí trus – rom. <i>*galliātia</i> (z lat. <i>gallus</i> „kohout“)	
gomë pryskyřice – rom. <i>*gumma</i>	
grekë řecký – <i>graecus</i>	

ishull ostrov – <i>insula</i>	kështjellë hrad, pevnost – <i>castellum</i>
javë týden – <i>hebdomas</i> (?)	këshyre horská stezka – <i>clausūra</i>
jeh ozvěna – <i>ēcho</i>	kishë kostel – <i>ecclesiā</i>
kaçile košík – <i>quasillum</i>	killanë poslední den v roce – rom. <i>*calandae</i> (z lat. <i>calendae</i>)
kaçule čepice – <i>casula</i>	kodër kopec, roh – rom. <i>*codrum</i> (z lat. <i>quadrum</i>)
kafshë zvíře, věc – <i>causa</i>	kofshë stehno, bok – <i>cora</i>
kafshoj kousat – <i>capessere</i> (?)	kokë bobule – <i>coccum</i>
kalë kůň – <i>caballus</i>	kom hříva – <i>coma</i> (pův. „vlasy“)
kaloj trávit (čas) – rom. <i>*coallāre</i> (lat. <i>*co-ambulāre</i> „jít spolu s někým“)	korb havran – <i>corvus</i>
(T) kaltër nebeská modř – rom. <i>*calthinus</i> (pův. „žlutý“)	korbull soudek – <i>corbula</i> (pův. „košíček“)
kallm rákos, sláma – <i>calamus</i>	kordhë střevové struny – <i>chorda</i>
kandër nádrž – <i>cantharus</i>	kore čekanka – <i>cichorēum</i>
kandërr hmyz – <i>cantharis</i> (pův. „brouk, červ“)	corp tělo – <i>corpus</i>
kanë rákos – <i>canna</i>	kortë čtvrtina poraženého zvířete – <i>quarta</i> (pův. „čtvrťka“)
kangjel píseň – <i>canticellum</i>	krat zád' – <i>crātis</i> (pův. „hřbet“)
kanushë čáp – rom. <i>*cānōsus</i> (z lat. <i>cānus</i> „bílý“)	krejë javor – <i>acer</i>
kapruall srnec – <i>capreolus</i>	krel lokna – rom. <i>*cerebellus</i> (pův. „na hlavě“)
kapua kohout – <i>cāpōnem</i>	krepull opilý – rom. <i>*crāpulus</i> (z lat. <i>crāpula</i> „přehnané pití vína“)
kartë obilná míra – <i>quarta</i> (pův. „čtvrtina“)	kreshmë půst – <i>quadrāgēsima</i> (pův. „předvelikonoční půst“)
karrë kára – <i>carrum</i> (pův. „dvojkolák“)	kreshpë ovce s dlouhou a hrubou srstí – <i>crispa</i> (pův. „kudrnatá“)
karrigë židle – ven. <i>carega</i>	kreshtë hřebínek (u kohouta) – <i>crista</i>
kashnjet kaštanový háj – <i>castanētum</i>	krikloj skřípat (o kole) – rom. <i>*carriculāre</i> (z lat. <i>carrus</i> „vůz“)
këlqere vápenec – <i>calcāria</i>	Krisht Kristus – <i>Christus</i>
(G) këlshejt kalich – <i>calicem</i>	krodhë kůrka chleba – <i>crūda</i> (pův. „syrový, hrubý“)
këmbë noha – rom. <i>*camba/gamba</i>	krongjill rampouch – rom. <i>*corniculus</i> (z lat. <i>cornū</i> „roh“)
këmborë zvon – rom. <i>*campona</i> (z lat. <i>cam-pana</i>)	krushk ženich, nezadaný příbuzný – <i>conso-cer</i> (pův. „tchán“)
këmishë košile – <i>camisia</i>	kryq kříž – <i>crucem</i>
këndellë lampa – <i>candēla</i> (pův. svíčka)	krrok krákat – <i>crōciō</i>
këndoj zpívat – <i>cantāre</i>	krokull šafrán – rom. <i>*croculum</i> (z lat. <i>cro-cum</i>)
kënetë údolí – <i>cannētum</i> (pův. „křovina“)	kuar řád, volno – <i>chorus</i> (pův. „tanec v kruhu, harmonický pohyb“)
këngë píseň – <i>canticum</i>	kuçedër vícehlavý drak – <i>chersydrus</i> (pův. „druh hada“)
kërkoj hledat – rom. <i>*circāre</i>	kujtoj pamatovat si, myslet – <i>cōgitāre</i>
kërþ konopí – rom. <i>*cannapis</i> (z lat. <i>canna-bis</i>)	kukur třes – <i>cucurum</i>
kërshëndella vánoce – <i>Christi nātāle</i>	kukutë fenykl – <i>cicūta</i>
kërrutë ovce s rohy – <i>cornūta</i> (pův. „rohatá“)	
këshill rada – <i>consilium</i>	
kështër křesťan – <i>christiānus</i>	

kular topůrko – <i>collāre</i> (pův. „límeček“)	larg daleko – <i>largus</i> (pův. „dlouhý“)
kulm vršek, vlna – <i>culmen</i>	lartě vysoko – <i>in altum</i>
kulmak rákos – <i>culmus</i> (pův. „sláma“)	latyrě splašky – rom. * <i>lavātūra</i> (z lat. <i>lavāre</i> „mýt“)
kulte meloun – rom. * <i>cuculbita</i> (z lat. <i>cucurbita</i> „tykev“)	lepěr lepra – <i>lepra</i>
kultěr polštář – <i>culcitra</i>	leptyrě blátivé místo – rom. * <i>lippitūra</i> (z lat. <i>lippitudo</i> „rýma, hleny“)
kulloj prosít – <i>cōlāre</i> (pův. „cedit“)	lepur zajíc – <i>leporem</i>
kulloshtěr mlezivo – <i>colostra</i>	(G) lěkue leknín – <i>lilium</i>
kullumbri trnka – <i>columba</i> (pův. „holubice“)	lěmoj leštit – <i>līmāre</i>
kullismě houština – rom. * <i>columnātia</i> (z lat. <i>columnātiō</i> „podpořený sloup“)	lěndoj zranit, urazit – <i>lentāre</i> (pův. „vázat“)
kumerq clo, obchod – <i>commercium</i>	lěngoj slábnout – <i>languēre</i> (pův. „omdlít“)
kumt novinka, oznámení – <i>commonitus</i> (pův. „připomenutý, uvedený ve známost“)	lěroj pěstovat – <i>labōrāre</i> (pův. „namáhat se, opracovávat“)
kumtěr kmotr – <i>compater</i>	lěrushkě divoké víno – <i>lābrusca</i>
kunat švagr – <i>cognātus</i> (pův. „spřízněný“)	lěshoj nechat, opustit – <i>lassāre</i>
kunděr proti – <i>contra</i>	lěti italský, katolický – <i>latīnus</i>
kundoj váhat – <i>cunctārī</i>	li vlákno – <i>linum</i>
kungoj přijímat – <i>commūnicāre</i>	lifqer vodopád – rom. * <i>lavcārum</i> (z lat. <i>lavācrum</i> „koupel“)
kunj klín – <i>cuneus</i>	ligj zákon – <i>lēge(m)</i>
kupě sklenice, mísa – <i>cuppa</i> (pův. „kád“)	liktyrě provaz – <i>ligātūra</i> (pův. „vázání“)
kuptoj rozumět, chápat – <i>computāre</i> (pův. „sčítat“)	lil lilie – <i>lilium</i>
kuq červený – rom. * <i>cocceus</i> (z lat. <i>coccineus</i>)	limě pilník – <i>līma</i>
kurorě koruna – <i>corōna</i>	linjě lněná košile – <i>līneum</i>
kursej šetřit – <i>curtus</i> (pův. „krátký“)	liroj osvobodit – <i>liberāre</i>
kurt dvůr – <i>cortem</i>	logori truchlení, žalozpěv – <i>allēgoria</i> (pův. „alegorie“)
kushěri bratranec – <i>consōbrīnus</i>	lter oltář – <i>altārium</i>
kushtrim válečný pokřik, alarm – rom. * <i>conscriptāre</i> (z lat. <i>conscribere</i> „rozbít tábor“)	luan lev – <i>leōnem</i>
kushull konzul – <i>consulem</i>	lucě bláto – <i>lutea</i> (pův. „blátivý“)
kut míra délky – <i>cubitus</i> (pův. „loket“)	luftě boj, válka – <i>lucta</i> (pův. „zápas“)
kutěndoj děkovat – <i>contentāre</i>	lukěr ovce – <i>lucrum</i> (pův. „majetek, bohatství“)
kuvend projev, beseda – <i>conventus</i> (pův. „setkání“)	lunděr loďka – rom. * <i>hunter</i>
lafshě hřebínek (ptačí), hřeben – <i>laxa</i> (pův. „volná, rozpustilá“)	luqerě lucerna – <i>lucerna</i>
landěr oleandr – <i>lorandrum</i> (z lat. <i>rhododendron</i>)	luqerbull vlkodlak – rom. * <i>lupus cervulus/lupus cervuarius</i>
lar vavřín – <i>laurus</i>	lyshtěr lůza, pobudové – <i>lūstrum</i>
lardh tlustá slanina – <i>lārdum</i>	maj květen – <i>mājus</i>
	maj kladivo – <i>malleus</i>
	majtě levý – <i>manctus</i>
	malcoj zasáhnout, nakazit – rom. * <i>malitiāre</i> (z lat. <i>malitia</i> „nemoc“)
	mall stesk – <i>malum</i> (pův. „zlo“)

mallëngjej dotknout se, pohnout (pouze přeneseně) – <i>malum angere</i> (pův. „působit bolest“)	mëngo brzy vstávat – <i>mānicāre</i> (pův. „přijít ráno“)
mallkoj zaklít, exkomunikovat – <i>maledicere</i>	(T) mëngjër levý – rom. <i>*mancinus</i> (z lat. <i>mancus</i>)
mandile kapesník – <i>mantile</i> (pův. „ručník“)	mëngji čarodějnictví – <i>magā</i>
mang malinkatý (o zvířeti) – <i>mancus</i>	mënjë mámení – rom. <i>*mannia</i>
maraj fenykl – rom. <i>*marathrium</i> (z lat. <i>marathrum</i>)	mënjill půst – rom. <i>*vingilia</i> (z lat. <i>vigilia</i>)
mare jahodník – <i>marum</i> (pův. „druh tymi- ánu“)	mënjollë výhonky, křoví – ven. <i>magliolo</i>
marmur mramor – <i>marmurem</i>	mërehem být okouzlen – <i>mîrârî</i> (pův. „divit se“)
mars březen – <i>martius</i>	mërgoj odjet – <i>mergere</i> (pův. „táhnout“)
martë úterý – <i>Martis dies</i>	mëri nenávist – <i>mania</i> (pův. „šílenství“)
martesë sňatek – rom. <i>*maritātiō</i>	mërkosh milenec – rom. <i>*māricōsus</i> (pův. „podobný manželovi, jako manžel“)
martoj oženit, vdát – <i>maritāre</i>	mërkurë středa – <i>mercurii diēs</i>
mashë hmota, lepidlo – <i>massa</i> (pův. „hmota“)	mërqinjë druh šípku – rom. <i>*myrīcīnia</i> (z lat. <i>myrica</i> „tamaryšek“)
(G) mashën stodola, seník – <i>mansiō</i> (pův. „příbytek“)	mëru klika – rom. <i>*manurus</i>
mashkull muž – <i>masculus</i> (pův. „samec“)	mërzej odpočívát (o zvířatech) – <i>meridiāre</i> (pův. „odpočívát po poledni“)
mashterk mělká dřevěná mísa – rom. <i>*magistericus</i>	mësoj učit se – rom. <i>*invitiāre</i> (?)
mbarë dobrý, správný – <i>impar</i> (pův. „nerovný, nesprávný“)	mëshere kousek sýru – rom. <i>*mensōra</i> (z lat. <i>mensūra</i> „míra“)
mbesë vnučka – <i>nepōtia</i>	mëshikë měchýř – <i>vēsīca</i>
mbëltoj zasadit – rom. <i>*implantāre</i> (z lat. <i>plantāre</i>)	mëshirë ubohost – <i>miseria</i>
mblatë oplatka – <i>oblāta</i>	mëshoj/pëshoj vážit – <i>pensāre</i>
mbloj naplnit – <i>implēre</i>	mështekër bříza – <i>masticinus</i>
mbret král – rom. <i>*imperātus</i>	mështekohem zdivočet – <i>masticāre</i> (pův. „žvýkat“)
mbroj chránit, bránit – rom. <i>*imparāre</i>	mëtrik nádor stěv u dobytka – rom. <i>*mātricus</i> (z lat. <i>mātrix</i> „lůno, klín“)
mbuloj skrýt, zakopat – rom. <i>*manipulāre</i>	mijë tisíc – <i>mīlia</i>
mel proso, jáhly – <i>mīlium</i>	mik přítel – <i>amīcus</i>
mend mysl – <i>mentem</i>	mishkonjë komár – <i>musca</i> (pův. „moucha“)
mendull mandle – rom. <i>*amendula</i>	mizoj nenávidět – rom. <i>*invidiāre</i> (z lat. <i>invidia</i>)
merë sladká vůně – <i>myrrha</i> (pův. „myrha“)	mjek lékař – <i>medicus</i>
meshë mše – <i>missa</i>	mjerë nešťastný – <i>miserem</i>
mëkat hřích – <i>peccātum</i>	mjeshtak švagr – rom. <i>*domestiācus</i> (z lat. <i>domesticus</i>)
mëkoj krmit – <i>medicāre</i> (pův. „léčit“)	mjeshtër mistr – <i>magister</i>
mëltoj roubovat – <i>maritāre</i> (pův. „oženit“)	moçoj urazit – <i>mostrāre</i> (pův. „spravit ně- koho o něčem, svědčit proti někomu“)
mënd chvíle – <i>mōmentum</i>	modh bušl – <i>modus</i> (pův. „míra“)
mëndafsh hedvábí – <i>metaxa</i> (pův. „hrubé hedvábí“)	mollë jablko – <i>mālum</i> (?)
mëngë rukáv – <i>manicae</i>	mort smrt – <i>mortem</i>
	mrekull zázrak – <i>mirāculum</i>
	mti máselnice – <i>patina</i> (pův. „pánev“)

mu přesně, právě – <i>immūne</i> (pův. „absolutně“)	ngushtë úzký – <i>angustus</i>
mullë břicho – rom. <i>*mula</i>	ngushulloj upokojit – <i>consolāre</i>
mulli mlýn – <i>molīnum</i>	ngjëroj okusit – <i>jejūnāre</i> (pův. „postit se“)
mungoj chybět – rom. <i>*mancāre</i>	ngjyej barvit, ponořit – <i>unguere</i> (pův. „namazat, rozetřít“)
murg/mung mnich – <i>monachus</i>	ninë kolíbka – rom. <i>*ninna</i>
murgë olejová sedlina – <i>amurga</i>	nip vnuk, synovec – <i>nepōs</i>
murmuroj mrmlat – <i>murmurāre</i> (?)	nofull čelist – <i>in offulae</i> (offula „malý kousek“, sémantický posun)
murtajë mor, pohroma – rom. <i>*mortālia</i> (z lat. <i>mortālis</i>)	nokër malý – <i>innocuus</i> (pův. „nevinný, neškodný“)
murrë severní vítr – rom. <i>*boreānus</i>	noshtër sazenička – rom. <i>*nóvaster</i>
mushkëlyer červenohnědý, šedohnědý – rom. <i>*muscellārius</i> „zbarvený jako myš“ (z lat. <i>muscellārium</i>)	notoj plavat – rom. <i>*notāre</i> (z lat. <i>natāre</i>)
mushkull sval – <i>musculus</i>	nulë babička – rom. <i>*annulla</i> (z lat. <i>anus</i> „stará žena“)
mushllinzë plazivá vikev – rom. <i>*mustēlīna</i> (odvozeno z lat. <i>mustēla</i> „lasička“)	nullë dásen – <i>alveolum</i>
musht mošt, mladé víno – <i>mustum</i>	nuse nevěsta, mladá žena – rom. <i>*nūptia</i> (z lat. <i>nūpta</i>)
mushtëkohem usadit se – rom. <i>*domesticāre</i> (z lat. <i>domesticus</i>)	nyell kotník – <i>nōdulus</i> (pův. „malý uzel“)
myjë dřev stromu – <i>medulla</i>	nyjë uzel – <i>nōdus</i>
myk hlen – <i>mūcus</i>	njerkë nevlastní matka – <i>noverca</i>
myll mula – <i>mūlus</i>	ofiq služba, hodnost – <i>officium</i>
myshk mech – <i>muscus</i>	pagëztoj křtít – <i>baptizāre</i>
napë ručník, prádlo – rom. <i>*nappa</i>	pajt díky (předložka) – <i>pactō</i>
nartë světlý, jasný – rom. <i>*inauritāre</i> (z lat. <i>inaurāre</i> „vyčistit“)	pajtoj usmířit – rom. <i>*pactāre</i>
natyrë příroda – <i>nātūra</i>	pak málo – <i>paucus</i>
ndër mezi – <i>inter</i>	palnjë javor – rom. <i>*plātania</i> (z lat. <i>platanus</i>)
ndërgoj sít – <i>integrāre</i>	pallë hůl, meč – <i>pāla</i>
ndërtoj stavět – rom. <i>*directāre</i> (z lat. <i>directus</i> „přímý, rovný“; ?)	panderë zástěra, vyšívaná šerpa – rom. <i>*panticārium</i> (z lat. <i>pantex</i>)
ndërroj měnit, vyměnit – <i>alterāre</i>	paq mír – <i>pacem</i>
ndëshkoj potrestat – <i>dēspicārī</i> (pův. „pohrdat“)	par pár – <i>parem</i>
ndikoj ovlivnit – <i>indīcāre</i> (pův. „vložit“)	parmëndë pluh – rom. <i>*perarāmentum</i> (z lat. <i>perārare</i> „zorát“)
ndjej prominout, odpustit – <i>indulgēre</i> (pův. „uznat, připustit“)	parriz ráj – <i>paradīsus</i>
ndrikull kmotra – <i>mātrīcula</i>	pash chůze, krok – <i>passus</i>
nëmëroj vyčíslit, vypočítat – <i>numerāre</i>	pashkë velikonoce – <i>Pasqua</i>
nëngj uzel – rom. <i>*nodunculus</i>	pashtrak peníze z pastvy, renta – rom. <i>*pastūrācus</i> (z lat. <i>pastūra</i>)
ngarkoj nabít – rom. <i>*incaricāre</i>	pe nit – <i>pānus</i> (pův. „příze namotaná na cívce“)
ngratë nešťastný – <i>ingrātus</i>	pemë ovoce, ovocný strom – <i>pōmum</i>
ngurroj váhat, přestat – <i>incurrere</i> (pův. „dopustit se chyby“)	pendë pero, pár volů – <i>pinna</i>
	pendoj kát se, litovat – <i>poenitere</i>
	peng zástava, záruka – <i>pignus</i>
	pengë pouta, okovy – <i>pedica</i>

perëndoj vycházet (o slunci) – <i>parentāre</i> (pův. „objetovat“)	porriq pórek – rom. <i>*porricium</i>
peshë váha, kámen – <i>pensum</i>	poshtë dole – <i>post</i> (pův. „za“)
peshk ryba – <i>piscem</i>	pot chlapeček – rom. <i>*pottus</i> (pův. „hrnec“)
peshkop pravoslavný biskup – <i>episcopus</i>	pre kořist, lup – <i>praeda</i>
pëlqej líbit se – <i>placēre</i>	premtoj slíbit – <i>prōmittere</i>
pëllas palác – <i>palātium</i>	prevë brod – <i>prīvum</i> (pův. „soukromá cesta“)
pëllumb holub – <i>palumbes</i>	prëndverë jaro – rom. <i>*prīma vëra</i>
pëqi okraj, lem – rom. <i>*plicīnus</i> „rýha, drážka“ (z lat. <i>plicō</i> „složit“)	prift kněz – <i>presbyter</i>
përdëlej litovat – rom. <i>*per-indulgēre</i>	prij vést – <i>praeire</i>
përgjëroj přísahat – <i>jūrāre</i>	prijë záhon cibule – <i>porrīna</i>
përtoj být lenivý – <i>pigrītārī</i> (pův. „být pomalý“)	prill duben – <i>aprīlis</i>
përrallë povídka – <i>parabola</i> (pův. „příslloví, proslav“)	prind rodič – <i>parentem</i>
pësoj vytrpět, vydržet – rom. <i>*patiāre</i>	pringj šéf, princ – <i>prīnceps</i>
pëshkoj umýt se – rom. <i>*persiccāre</i> „vysušit“	privoj uloupit – <i>prīvāre</i>
pilas obočí – <i>pilleus</i> (pův. „plstěná čepice, ochrana plst“)	prodhoj vyrábět – <i>prōdāre</i>
pillë kamenný žlab – <i>pīla</i> (pův. „hmožd'ír“)	proj hlídat, chránit – <i>parāre</i>
pillë lnářský hřebínek – <i>pīlō</i> (pův. „česat se“)	prokë vidlička – rom. <i>*brocca</i>
pillë kamínek na hraní – <i>pila</i> (pův. „míček“)	prozhëm lesík – <i>proxīmus</i> (pův. „nejbližší“)
pingroj švitřit – rom. <i>*pinnigerāre</i> (pův. „chovat se jako pták, nosit peří“)	prozhmoj urazit, pomluvit – <i>proximāre</i> (pův. „přiblížit se“)
pip dýmka, tuba – rom. <i>*pīpa</i>	psherëtij sténat – <i>suspīrāre</i>
pite plástev – <i>pecten</i> (pův. „plást“)	pshikëlloj bít holí – rom. <i>*fisticula</i> (z lat. <i>fistula</i> „rákos“)
pjepër sladký meloun – rom. <i>*pepinem</i> (z lat. <i>pepōnem</i>)	puftë prázdný – <i>puncta</i> (pův. „mající díru“)
pjergull pergola – <i>pergula</i>	puk pošetilý – <i>pūblicus</i> (pův. „řadový, špatný“)
pjesë část – rom. <i>*petia</i>	pukë promenáda – <i>pūblica</i> (pův. „obecní cesta“)
pjeshkë broskev – <i>persica</i>	pulendër obilná kaše – <i>polenta</i> (pův. „kroupy, krupice“)
plagë zranění – <i>plāga</i>	pulë slepice – rom. <i>*pulla</i>
plang prkno – <i>planca</i>	pulisht hřibě oslíka – <i>pullus</i> (pův. „hřibě“)
plang majetek, statek – rom. <i>*planticus</i> (z lat. <i>plantō</i>)	pulpë tele – <i>pulpa</i> (pův. „tělo“)
plep topol – rom. <i>*plōpus</i> (z lat. <i>pōpulus</i>)	pulqyer/pulqer trpaslík – <i>pollicāris</i> (pův. „jako palec“)
pliq motouz – <i>plecta</i>	pullëndër užitková voda – <i>perlavantem</i>
plumb olůvko – <i>plumbum</i>	pupë prs, hrud' – rom. <i>*puppa</i>
pllajë vysočina – rom. <i>*plagijs</i>	pupë dudek – <i>upupa</i>
po ano, tak – <i>porrō</i> (pův. „tedy, navíc“)	pupë zád' – <i>puppis</i>
popull lidé – <i>populus</i>	puprroj prokypřit – <i>preparāre</i> (pův. „připravit“)
portë dveře – <i>porta</i>	puroj uklidnit, chránit – rom. <i>parāre</i>
	pus studna – <i>puteus</i>
	pushoj odpočívat – <i>pausāre</i>
	pushtet síla – <i>potestātem</i>
	putërë kurva – rom. <i>*puttana</i>

pylkë klín – <i>pavīcula</i> (pův. „kladívko“)	qoj probudit – <i>ciēre</i> (pův. „pohnout“)
pyll les – balk. rom. <i>*padūlem</i> (z lat. <i>palūdem</i> „močál, bažina“)	qumësht mléko – rom. <i>*clomostrum</i> (pův. „mleziivo“)
qark kruh – <i>circus</i>	quploj otupit – rom. <i>*globellāre</i> (z <i>*globellus</i>)
qartë jasný – <i>clārus</i>	qytet město – <i>cīvitātem</i>
qarto hádat se – <i>certāre</i> (pův. „soutěžit“)	rapë tuřín, řepa – <i>rāpa</i>
qarr druh dubu – <i>cerrus</i>	rashë druh ženské košile – <i>rāsum</i> (pův. „druh oblečení“)
qeft sklenice na pití – <i>captus</i> (participium od <i>capīre</i>)	rashqel hrábě – <i>rāstellus</i> (pův. „malá motyka“)
qel svrab – <i>callum</i> (pův. „roh, tvrdá kůže“)	regj král – <i>rēgem</i>
qelë kněžův dům – <i>cella</i> (pův. „pokoj“)	rëkosh tučný sýr – odvozeno od <i>*kosh</i> z lat. <i>cāseus</i>
qelq sklenice – <i>calicem</i> („pohár“)	rëmër vlach, pastevec, ovčák – <i>romānus</i> (pův. „římský“)
qemër hadí zavinutí – <i>camera</i> (pův. „oblouk“)	rëmtoj kopat – <i>rīmāri</i>
qen pes – <i>canem</i>	rënxo způsobovat kýlu – rom. <i>*hernizāre</i> (z lat. <i>hernia</i>)
qendër střed, centrum – <i>centrum</i>	rërë písek – <i>arēna</i>
qengj jehně – rom. <i>*ācingulus</i> (z lat. <i>āgniculus</i>)	rëshirë pryskyřice – <i>rēsīna</i>
qepë cibule – <i>cēpa</i>	rigë mrhnutí – <i>rigāre</i> (pův. „kropit“)
qepër trám, břevno, krov – <i>capra</i>	rungoj odplevelit, plít – <i>runcāre</i>
qepule cibulka (rostliny) – <i>cēpula</i>	rrallë zřídka, poskrovný – <i>rārus</i>
qere lišej, vyrážka – <i>cariēs</i> (pův. „hniloba“)	rregull pravidlo – <i>rēgula</i>
qeroj žádat, ptát se – <i>quaerere</i>	rrem veslo – <i>rēmus</i>
qerr vůz, kára – <i>carrus</i>	rremb větev – <i>rāmus</i>
(T) qeshër trám krovu – rom. <i>*casina</i> (z lat. <i>casa</i>)	rrep ředkev, tuřín – <i>rāpum</i>
qetë tichý – <i>quiētus</i>	rretër dlouhé lano – rom. <i>*retina</i> (pův. „uzda“)
që který, jaký – <i>quī, quia, quod</i>	rrevë los, volba – <i>rēbus</i>
qëlloj uhodit, získat – <i>percellāre</i> (přes <i>për-qëlloj</i>)	rreze paprsek – <i>radius</i>
qëndroj zastavit – rom. <i>*centrāre</i> (z lat. <i>centrum</i>)	rrëfej ukázat, povědět – <i>referre</i>
qëroj vyčistit, vytřídit – <i>carāre</i> (pův. „třídit len“)	rrëgjoj zmenšit – <i>ērādīcāre</i> (pův. „vykořenit, vyhladit“)
qiell nebe – <i>caelum</i>	rrëmbej uchvátit, uloupit – <i>rumpere</i> (pův. „odtahnout pryč“)
qift létající drak, druh supa – <i>accipiter</i> (pův. „sup“)	rrëmih vykopat – <i>rīmāre</i>
qij souložit – <i>coīre</i>	rrëngjej svítit – <i>renīdëre</i>
qime vlasy – <i>cyma</i> (pův. „mladé výhonky kapusty“)	rrënoj zničit – rom. <i>*ruīnāre</i> (z lat. <i>ruīna</i>)
qind sto – <i>centum</i>	rrëshajë letnice – <i>rōsālia</i>
qipër měď, bronz – <i>cyprum</i>	rrëshirë pryskyřice – <i>rēsīna</i>
qingël pás – <i>cingula</i>	rrëshjell mléc – <i>rūsseolus</i> (pův. „červený“)
qiqër cizrna – <i>cicerem</i>	rrikë ředkev – rom. <i>*rādica</i> (z lat. <i>rādīx</i> „kořen“)
qitër citron – <i>citrum</i>	rripë strmá stěna, sráz – <i>rīpa</i> (pův. „pobřeží“)

rriqër roztoč – <i>ricinus</i>	shembëll příklad – <i>exemplum</i>
rrizhgoj popínat – <i>resurgere</i> (pův. „znovu vyrůst“)	shembëllej podobat se – <i>similāre</i>
rrjesht řada – <i>regestum</i> (pův. „seznam“)	shemë roj – <i>exāmen</i>
rrjetë sít’ – <i>rëte</i>	shemër milenka – rom. <i>*sub-marita</i> (z lat. <i>marita</i> „vdaná žena“)
rrobull horská nízká borovice – <i>rōbur</i> (pův. „dub“)	shenjë znamení – <i>signum</i>
rrokë spirála – rom. <i>*rucca</i>	shenjtë svatý – <i>sanctus</i>
rrotë kolo – <i>rota</i>	sherbelë šalvěj – rom. <i>*salviella</i> (z lat. <i>salvia</i>)
rrotull kruh, disk – <i>rotula</i> (pův. „malé kolo“)	shermend vinná ratolest – <i>sarmentum</i> (pův. „větévka“)
rrufe blýskání – <i>romphaea</i> (pův. „dlouhý meč“)	shesh pláň, prostranství – <i>sessus</i> (pův. „místo“)
rrugë ulice – rom. <i>*rūga</i> (pův. „vráska“)	shete otruby – <i>sectum, part. od secō</i> (pův. „řezat“)
rrumbull srolovaný do kuličky – rom. <i>*rombulus</i>	shëkroj věnovat, obětovat – <i>sacrāre</i>
rrushkull druh pichlavé rostliny – rom. <i>*rūsculus</i> (pův. „listnatec kopinatý“)	shëlboj zachránit – <i>salvāre</i>
rryell pryšec – balkanorom. <i>*ālōlum</i>	shëllij solit – <i>salīre</i>
rryllë čočka – <i>ervilla</i>	shëmoj dusit se – <i>exanimārī</i>
sfejkë řepa – <i>felicem</i> (pův. „kapradina“)	shëmtoj znetvořit – rom. <i>*examputāre</i> (pův. „amputovat“)
sqetull podpaždí – rom. <i>*scetula</i> (z lat. <i>scutula</i> „lopatka“)	shëndosh zdravý – rom. <i>sanitōsus</i>
squfur síra – rom. <i>*slufurem</i> (z lat. <i>sulfurem</i>)	shëndërtat Trojice – <i>sanctam trīnitātem</i>
sqyt štít – <i>scūtum</i>	shërbej sloužit – <i>servīre</i>
shag hrubá podlahová tkanina – <i>sagum</i> (pův. „plášť z hrubé tkaniny“)	(T) shëroj léčit – <i>sānāre</i>
shakull kozí kůže – <i>sacculus</i> (pův. „sáček“)	(G) shi týl – <i>sinus</i> (pův. „záhyb“)
shalë sedlo – <i>sella</i>	shi přesně tak – <i>sīc</i> (pův. „ano, tak“)
shap kamenec – <i>sapa</i>	shigjetë šíp – <i>sagitta</i>
shaploj rozbíjet drny – rom. <i>*sappula</i> (pův. „kopat, kypřit“)	shij mlátit, bít – <i>exigere</i> (pův. „odtahnout, odhodit“)
shapoj leštit – rom. <i>*sappāre</i>	shijë chut’ – <i>suāvis</i> (pův. „sladký“)
sharrë pila – <i>serra</i>	shikëll duběnka – rom. <i>sicula</i> (z lat. <i>silicula</i>)
shat okopávat, kypřit – <i>sector</i> (pův. „brusný nástroj“)	shikoj hledět, dávat pozor – <i>sequor</i> (pův. „následovat“)
shekë dlouhá dřevěná nádrž – rom. <i>*sicla</i> (pův. „vědro, kbelík“)	shiringë stříkačka – <i>syringa</i>
shekull století, věk – <i>saeculum</i>	shise pocit – <i>sēnsus</i>
shelg vrba – <i>salix</i>	shitë ovčí nemoc – <i>sītūs</i> (pův. „slabost“)
shelqe dřevěná nádobka na sůl – rom. <i>*salica</i> (pův. „slánka“)	shkagoj odmítnout – <i>excaudicāre</i> (pův. „vyvrátit z kořene“)
shelqëror kmen s několika větvemi před ovčákovou chalupou; slouží jako věšák – <i>sarcinārius</i>	shkallë schody – <i>scālae</i>
	shkalloj přehánět, šilet – rom. <i>*exscālāre</i> (z lat. <i>scālae</i> „stupňovat“)
	shkandull pokušení – rom. <i>*scandulum</i> (z lat. <i>scandalum</i>)
	shkarkoj vyložit – rom. <i>*discarricāre</i>
	shkatërr paprsek – <i>squātus</i>

shkatërroj ničít – rom. <i>*excathedrāre</i> (pův. „vystěhovat, vypudit“)	shqyt štít – <i>scūtum</i>
shkencë věda – <i>scientia</i>	shtallë stání v chlévě nebo v konírně – <i>stallulum</i>
shkëmb trůn, sedadlo – <i>scamnum</i> (pův. „lavice“)	shtat postava – <i>status</i> (pův. „výška, postava“)
shkëmbej vyměnit – rom. <i>*excambiāre</i>	shterë moždír – <i>pistōrium</i>
shkëndijë jiskra – <i>scintilla</i>	shtet stát – <i>status</i>
shklakonem vtrhnout – rom. <i>*excaballāre</i> (z lat. <i>caballus</i> „kůň“)	shtëngër šilhavý – rom. <i>*stancus</i> (pův. „levý, slabý“)
shkollë škola – ven. <i>scola</i>	shtërras zmírnit, omezit – <i>extenuāre</i> (pův. „zmenšit“)
shkorsë pokrývka z ovčí vlny – <i>scortea</i>	shtijë kopí, výhonek – <i>hastile</i>
shkretë osamělý, prázdný – <i>sēcērētus</i> (pův. „oddělený, izolovaný“)	shtrat postel – <i>strātum</i>
shkruaj psát – <i>scribere</i>	shtrembër zahnutý, zatočený – rom. <i>*strambo</i>
shluk puchýř – rom. <i>*slucus</i> (z lat. <i>sulcus</i>)	shtrenjtë drahý – ven. <i>strento</i> (pův. „úzký“)
shok přítel – <i>socius</i> (pův. „společník“)	shtrëngo stlačit – <i>stringere</i>
shokë pásek – rom. <i>*soca</i> (pův. „lano“)	shtrigë čarodějnice – <i>striga</i>
sholle chodidlo – <i>solum</i>	shtrrak přístřešek pro nemocné zvíře – rom. <i>*sternācus</i> (z lat. <i>sternō</i> „zakrývat“)
shoretkë díra v pláštvi – rom. <i>*sortīca</i> (pův. „východ“)	shtunë sobota – <i>Saturnī diēs</i>
short osud – <i>sortem</i>	shtupë vlek – <i>stuppa</i>
shpartë jalovec – <i>spartum</i>	shturë špaček – <i>sturnus</i>
shpatë meč – <i>spāta</i>	shuaj uhasit, vyhladit – <i>subjugāre</i>
shpatull rameno – rom. <i>*spatula</i>	shullatë žlab, odvodňovací kanál – <i>sublāta</i> (pův. „zvednutá“)
shpejtë rychlý – <i>expeditus</i>	shullë slunné místo – <i>solānus</i>
shpellë jeskyně – <i>spēlaeum</i>	shumë mnoho – <i>summus</i> (pův. „nejvyšší“)
shpeshë častý – <i>spissus</i> (pův. „tlustý“)	shungulloj třást – rom. <i>*exungulāre</i> (pův. „vřít, vařit se“)
shpëtoj šetřit – rom. <i>*expedire</i>	shurdhër hluchý – <i>surdus</i>
shpinë záda, páteř – <i>spīna</i>	shurukoj hřmít, dunět – rom. <i>*subraucare</i> (pův. „dělat drsný zvuk“)
shpirrë astma – rom. <i>*dis-spīrāre</i>	shushallë oloupaný klas – <i>exossus</i> (pův. „zbavený kosti“)
shpoj vrtat – rom. <i>*ex-pugere</i>	shushunjë pijavice – <i>sanguisuga</i>
shportë košík – <i>sporta</i>	(T) shutra hřeben (na len) – <i>sūtus</i> (pův. „sešitý dohromady“)
shpreso doufat – <i>spērāre</i>	tabelë plát, stůl, tabule – <i>tabella</i>
shpretkë slezina – <i>splēnētīcum</i>	taft zápach ze smažení – <i>tāctus</i>
shpuzë horký popel – <i>spodium</i> (pův. „popel“)	taftar nálevka – rom. <i>*traiectārium</i> (z lat. <i>traiectōrium</i>)
(G) shqa Bulhar – <i>sclavus</i> (pův. „slovan“)	tajkë druh podlouhlých hroznů – <i>tālea</i>
shqekë skrytá kapsa – <i>caeca</i> (pův. „slepý, schovaný“)	takoj potkat – rom. <i>*toccāre</i> (pův. „dotknout se“)
shqepoj být chromý, kulhavý – rom. <i>*sclōpus</i>	talë míra, velikost – rom. <i>*talīa</i>
shqipoj mluvit jasně, rozumět – <i>excipere</i> (odtud dále <i>shqip</i> „albánský“)	tapë zátka – <i>tappum</i>
shqyrtoj zkoušet někoho, pozorovat – <i>scrūtārī</i> (pův. „zkoušet, pozorovat“)	

tatoj danit – rom. <i>*taxitāre</i>	turi hlaveň – rom. <i>*utrīnum</i> (z lat. <i>uter</i>)
tendē stan – rom. <i>*tenta</i>	turmē dav, stádo – <i>turma</i>
tenjē mol, mūra – <i>tinea</i>	turp stud – <i>turpe</i>
tērboj rozzuřit – <i>turbāre</i> (pův. „rozvlnit“)	turshej rozbít, zničit – rom. <i>*trūsāre</i>
tērfojē jetel, trojlístek – <i>trifolium</i>	turtull hrdlička – <i>turtur</i>
tērmet zemětřesení – rom. <i>*terrae mōtus</i>	turrē věž, seník – <i>turrem</i> (pův. „věž“)
tērshērē oves – rom. <i>*trimēnsānum</i> (z lat. <i>trimēnse triticum</i> „obilnina, která roste tři měsíce“)	thjeshtë nevlastní syn – <i>filiaster</i>
timēr tkalcovský útek – <i>tegminem</i>	ulērij křičet – rom. <i>*urulāre</i>
tingē lín – <i>tinca</i>	ulli oliva, olivovník – <i>olīvus</i>
tirē velký sud na víno – <i>tīna</i> (pův. „nádoba na víno“)	(G) umb radlice – <i>vōmis</i>
titull právní nárok – <i>titulus</i>	undyrē tuk, sádlo – <i>unctūra</i> (pův. „mazání“)
tjegull cihla, střešní taška – <i>tēgula</i>	ungj strýc – <i>avunculus</i>
tmerr děs – <i>timōrem</i>	ungjill evangelium – <i>evangelium</i>
tortē lano – <i>tortum</i> (pův. „lano sloužící k mučení“)	upeshk biskup – <i>episcopus</i>
tra trám, břevno – <i>trabem</i>	urdhēr řád, pořádek – <i>ōrdinem</i>
trajtē tvar – <i>tractum</i> (part. z <i>trahō</i> „tahnout“)	uroj blahopřát, přát vše dobré – <i>orāre</i> (pův. „modlit se, přimlouvat se“)
trajtoj jednat – <i>tractāre</i>	urtundē velká nádoba bez ucha – <i>rotunda</i> (pův. „kulatá“)
trakullij klepat na dveře – rom. <i>*trūdicolāre</i> (pův. „tlačit“)	urrej nenávidět – <i>horrēre</i> (pův. „bát se“)
trashēgoj zdědit – <i>trānsigere</i> (pův. „dosahnout dohody“)	ushtoj znít, křičet – <i>ōscitāre</i> („otevřít ústa, křičet“)
trazoj míchat – rom. <i>*trānsmediāre</i>	ushtoj ochutnat, zkusit – <i>ūsitārī</i>
trirē brány (na poli) – <i>trīna</i>	ushunjē sádlo, slanina – <i>axungia</i>
troftē pstruh – <i>tructa</i>	ushunjēz pijavice – rom. <i>*sanguisungia</i> (z lat. <i>sanguisuga</i>)
truaj odložit stranou – <i>trādere</i> (pův. „dát, přenést“)	ut sova – <i>ōtus</i>
truall pozemek – <i>tribulum</i> (pův. „mlat“)	va brod – <i>vadum</i>
trebull rozbourěná voda – rom. <i>*turbulus</i>	vaj olej – <i>oleum</i>
trubulloj zvířit, zkalit vodu – rom. <i>*turbulāre</i>	vak venku – rom. <i>*vacus</i> (z lat. <i>vacuus</i> „prázdný“)
trung kmen – <i>truncus</i>	val údolí – <i>vallis</i> (pouze ve spojení <i>mal e val</i>)
trushkyej vyloupit kostel – rom. <i>*trum-piscāre</i> (pův. „podvádět“)	vallē druh jeřábu; příp. jeřabina – rom. <i>*vola</i>
tryelē vrták, nebozez – rom. <i>*terebellum</i>	vapē teplo – rom. <i>*vapa</i>
tufē puget, svazek – <i>tūfa</i> (pův. „chochol na přilbě“)	varfēr chudý – <i>orphanus</i> (pův. „sirotek“)
tumbē skalní ostroh – <i>tumba</i> (pův. „hrobka“)	varr hrob – rom. <i>*orna</i> (z lat. <i>urna</i>)
turbē trávník, drn – rom. <i>*turba</i>	ve vajíčko – <i>ōvum</i>
turfulloj frkat, funět – Rom. <i>*trānsflāre</i>	vegoj být nejasný – <i>vagārī</i>
	vepēr práce – <i>opera</i>
	verbēr slepý – <i>orbus</i>
	verdhē žlutý – <i>viridis</i> (pův. „zelený“)
	verē léto – rom. <i>*vēra</i>
	ves zlozvyk – <i>vitium</i> (pův. „chyba, neduh“)
	veshkēt uvadlý – <i>vēscus</i> (pův. „malý, úzký“)
	veshtull jmelí – <i>viscum</i>

vetull obočí – rom. <i>*vittula</i> (z lat. <i>vitta</i> „pruh, stuha“)	vjershë báseň – <i>versus</i> (pův. „verš“)
vërshëllej šeptat – rom. <i>*fistuläre</i>	vjetër starý – <i>veterem</i>
vërshoj zaplavit, zavodnit – <i>versäre</i>	vlej stát o ceně, být cenný – <i>valëre</i>
vërtetë pravda – <i>veritātem</i>	vllanjë záhonek – rom. <i>*villānea</i> (z lat. <i>villāna</i> „zemědělský“)
vërtyt fyzická síla – <i>virtutem</i> (pův. „mužství“)	(G) voshtër <i>ligustrum vulgare</i> – pozdnělat. <i>oléaster</i>
vërri zimní pastvina – rom. <i>*hibernūnum</i> (z lat. <i>hibernum</i> „zima“)	vrer žluč – <i>venēnum</i> (pův. „jed“)
vështroj dívat se, pozorovat – <i>visitāre</i>	vrigull lalok, chlopeň; něco, co volně visí – <i>verriculum</i>
vëzhgoj dívat se, pozorovat – <i>vestigāre</i> (pův. „sledovat“)	vuaaj trpět – <i>vīvere</i> (pův. „žít, přežít“)
vgje druh borovice – <i>abiegnum</i>	vullnet vůle – <i>voluntātem</i>
vigje svatební dary, dary do peřinky – <i>victuālia</i> (pův. „potravin“)	vurratë značka, známka, jízva – <i>vulnerāta</i> (pův. „zraněná“)
vij přijít – <i>venīre</i>	zbatoj provést, uskutečnit – rom. <i>*exbatuere</i> (pův. „třást“)
vijë brázda – <i>vīa</i> (pův. „cesta, silnice“)	zërë bohyně lesů; víla, krásná dívka – <i>Dīana</i>
virgjër děvče – <i>virginem</i>	zgafelle díra, jeskyně – rom. <i>*cappulāre</i>
vishkëlloj šeptat – <i>fistuläre</i>	zgjebe svrab – <i>scabiēs</i>
vishkull prut, tyč – rom. <i>*viscula</i>	zgjoj probudit – rom. <i>*exvigilāre</i>
vitërk nevlastní otec – <i>vītricus</i>	zgjua úl – <i>jānua</i> (pův. „vchod, dveře“, ?)
vitore mýtický had, ochránce domu; víla; matka mnoha dětí – <i>victoria</i> (pův. „vítězství“)	zgjyrë rez – <i>scōria</i>
vjej potřebovat – <i>valëre</i> (pův. „být schopen, být cenný“)	zmojle úhor, ladem ležící země – rom. <i>*exmulgia</i> (z lat. <i>exmulgēre</i> „dojit“)
	zhur štěrk – <i>saburra</i>

Seznam slovanských výpůjček v albánštině

babë stará žena (bába) – <i>*baba</i>	bistër pstruh – <i>*bistrъ</i>
bagëti/bakti domácí zvíře – <i>*bogatjъe</i>	blude dřevěná miska – <i>*bl’udo</i> (pův. „talíř, jídlo“)
balash kůň s bílou skvrnou – <i>*bēlaš</i>	bludë škraloup – <i>*blōda</i> (velmi nejasné)
banjë koupelna – <i>*banja</i> (pravděpodobněji však z lat. <i>balnea</i>)	bolbë nehoda – <i>*bolъ/ *bolъba</i>
batis stlačit – <i>*batiti</i>	borigë druh stromu – bulh./srb. <i>borika</i>
begatë bohatý – <i>*bogatъ</i>	branë brány (na pole) – bulh./srb. <i>brana</i>
bejkë bílá ovce – <i>*bēlъka</i>	bravë stádo – bulh./srb. <i>brava</i>
belbicë druh pstruha – bulh. <i>belvica</i>	bravë zámek – srb. <i>brava</i>
belcë vlněná přikrývka – <i>*bēlica</i>	breg kopec, břeh – <i>*bergъ</i>
bërtas křičet – <i>*bъrtvati/ *bъrtviti</i> (pův. význam hlahol)	brisk břitva – <i>*britšika</i>
bisedë rozhovor (beseda) – <i>*besëda</i> (od <i>bis-</i> edě je odvozeno jedno z nejpoužívanějších sloves <i>bisedoj</i>)	bučas burácet – <i>*bučati</i>
bisk ratolest, výhonek – <i>*bičьkъ</i>	bullog dračí doupe (brloh) – <i>*burr-log/ *bъrlogъ</i>
	bushtër čubka – <i>*bystra</i>
	calik kozí kůže – <i>*cēlikъ</i> (celý kus)

carbë cár – *čarьba (špína)
care čarodějnice – *čara
cenis hodnotit, cenit – *cëniti
cermë artritida – *čьrmь (žánět)
cëril dětská nemoc – *čьrnidlo
čafkë volavka – *čavъka (kavka)
čafkë sklenice, hrneček – *čašъka
čajmë volavka – *čajka
čam etnonymum k oblasti Chameria – *čamь/ *čama
čarë štěrbiná – *cara
čelë nejlepší část – ”čelo bulh./srb. čelo”
čelitet spravit se, uzdravit se – *čëliti
čelnik vůdce (stáda) – *čelъnikъ
čerdhe hnízdo – *čerd (řada)
čerr střízlík – *čьrnь
četë ozbrojená skupina – *četa
četinë druh borovice – *četina
čubë křoví – *čuba
čudis udivit – *čuditi
(G) čudë zázrak – *čudo
čukë vrchol – *čuka
čullë ovce s malýma ušima – *čulъ
daltë dláto – *dolbto
darovë věno – *darovъ
deltinë jíl – *delbtina
dihäs těžce oddychovat – *dyxati
dirë stopa – *dira
dobis zvítězit – *dobyti
dojkë chůva – *dojka
dolinë údolí – *dolina
dremis dřímat – *drëmiti
drobis unavit se – *drobiti (nejasný sémantický vývoj)
dromcë střídka – *drobъnica
floskë sněhová pokrývka – *ploska
fladis chladit – *xolditi
gacë horký popel – *garъca z *garъ
gagaç koktavý člověk – *gagačъ
gajgë druh ořechu – *galъka
gajushë křoví – *gaj/*gajъ
galë černá ovce – *gal’a
galinë prázdné místo, mítina – *golina

gamis štekat – *gamiti
garris řehtat – *gavъriti
gatuaj připravit, uvařit – *gotovati
gëlbazë onemocnění jater – *kъlbasa (klobása)
gëlltis spolknout (hltat) – *gъltati
gërbë hrb – *gъrba
gërc křeč – *gъrcъ
gërcak džbán – *kъrcagъ (hliněná nádoba)
gërdallë starý kůň – *gъrdъ (hrdý)
gërditet onemocnět – *gъrditi (být hrdý)
gërgas podráždit, podnítit – *gragati
gërhas kýchat – *kъrxati (kašlat)
gërlac průdušnice – *gъrdlačъ
gërlicë hrdlička – *gъrdlica
gërmadhë ruina – *gromada
glinë jíl, hlína – *glina
glistër dešť’ovka – *glista (červ, hlíst)
gllanik kámen (u krbu či ohniště) – *golъnikъ
gllavinë náboj (kola) – *golvina
godas uhodit – *goditi
gomilë návrší – metatezí z *mohyla
gorricë divoká hruška – *gorъnica
gostis hostit – *gostiti
gozhdë cvok, hřebík – *gvozdzъ
gozhup kožich, kožený kabát – bulh. kožuf
grabis krást – *grabiti
gradë hnízdo – *gordъ (plot, hradiště)
gradinë zahrada – *gordina
grashinë víkev – *goršina
grazhd žlab – bulh. gražd
grebash hrábě – *grebašъ
groshë fazole – *goršъ
grozhël víkev – *grozdzъ (nejasné)
grusht pěst (hrst) – *gъrstъ
gushtericë ještěrka – bulh./srb. gušterica
gjezdis procházet se – *jëzditi
gjobë pokuta – *globa
habit překvapit, udivit – *xabiti (zničit)
harabel vrabec – *vorbъlъ
(G) hitas spěchat – *xytati
hukas křičet – *xukati
ikra jikry – *ikra
iskër jiskra – *jъskra
ivë výšivka – *iva

izbě sklep (jizba) – *istъba	koc kost – *kostъ
ja tady, ted' – *avъnъ	kocě mladá koza, mladá dívka – *kozъlica
jarině zralý plod – *jarina (sklizeň)	koč penis – bulh. koč
jarm jařmo – *arъmъ	koleshkě kára – *kolesъka
jud příšera – *juda	kolibe chajda – *kolyba
jug jih – *jugъ	koll střední část pluhu – *kolъ
kacě sud – *kadъsa	kopěr kopr – *koprъ
kač tkadlec – *тъkač	kopicě mol – *kopica
kačubě křoví – *kočubъ (hřebínek)	kopil mladík – *kopylъ
kačuběl druh malého ptáka – *kočubejъ (skřivan)	kordhě kord – srb. korda
kačul chomáč vlasů – *kočulъ	korě kůra – *kora
kačurrel kudrnatý – *kočura (pahorek)	koris zahanbit – *koriti
kade kád' – *kada	koritě koryto – *koryto
kadis hořet – *kaditi	korube úl – *koruba
kalibe chajda – *kolyba	kos jogurt – *kvasъ
kalibobě druh stromu – *kalibobъ	kosě kosa – *kosa
kalis ostřit, kalit – *kaliti	kosě cop – *kosa
kapis vyčerpat – *kapiti (častěji v mediopas. tvaru kapitem)	kosis kosit – *kositi
karkas kvákat – *kъrkati	kosore malá kosa – *kosorъ
karrup past na ryby – *korupъ	kosh koš – *košъ
kasnec herald – *kaznъsъ	kovač kovář – *kovačъ
kastravec okurka – *kostrovъsъ	krah paže – *krajъ
kazhup bažant – *kožuxъ	krahině kraj, oblast – *krajina
kělthas křičet – *klicati	krap kapr – bulh. krap, srb. krap
kěllk kyčelní kost – *kъlkъ (kyčel)	kreshnik rytíř – srb. krajišnik
kěnd/kand roh, úhel – *kqtъ	krife hříva – *griva
kěpujě kulatý plod – *kapul'а (kapka)	kuč pes – *kuče
kěrbač bič – *kъrbačъ	kukas bédovat – *kukati (být sám)
kěrc pahýl – *kъrčъ	kulač koláč – *kolačъ
kěrcas křičet – *kričati	kulbě druh ryby – *kъlba
kěrnac bída – *kъrnъ	kulě kýla – *kyla
kěrpě skvrna – *kъrpa	kum kmotr – bulh./srb. kum
kěrqabě obojek zvířete – *kъrkъ	kup kupa – *kupъ
kikě hříva – *kyka	kurvě kurva – *kury
kitě rampouch – *kyta (svazek)	kutě štěně – *kutę
klečkě kus dřeva – *klěčъka	kyč klíč – *kl'učъ
kllapit jíst jako pes – *klapati	lab etnonymum obl. Laberia – *labanъja
kllashě vlna – *bulh. klašn'а, srb. klašnje	ladut taškář – *lъgut (lhář)
klločis sedět na vejcích – *klociti	lakmi lakota – *olkomъ
kllupit spolknout – *klopati	lanok zloděj – *lěnъkъ (lenoch)
kobě loupež, neštěstí – *koba	lapush člověk s velkýma ušima – *lapuša (lopuch)
	lebetis trást se, bát se – *lebetati
	lečis oznámit – *ličiti
	leh pozemek – *lěxa

lelē coura – *lél'a
lesē brány (na pole) – *lēsa
lëndinē neobděláváná půda – *lēdina
licē lněné plátno – *lice (obličej)
lijē neštovice – *lixo (d'ábel)
lik vodováha – *likъ
likogjone křížová kost – *lēdvo-gonъ
lipē lípa – *lipa
lis dub – *lēśъ
log louka – *logъ
lopatē lopata – *lopata
labenicē meloun – *luběnica
luhas kolébat, houpat – *l'uxati
luspē rybí šupina – *luspa
luzhi záplava – *luža
llacē žebřík – *lazъca
llapush s dlouhýma ušima – *lopušъ
llapushē velkolistá rostlina – *lopušъ
llazurē hluk – *orzorъ
llohē sníh s deštěm – *lojъ (tekutina)
llomis rozbít, tlouci – *lomiti
llomotis lomožit – *lomotiti
lloskē druh ryby – *loska
llosh hnízdo – *loska
llukē lípa – *lyko
macē kočka – *maca
mače tvrdá půda – *mača
mahnis ohromit – *maniti
mamicē kojná – *mamica
marauzhgē ovád – *maravuška
marenē druh byliny – *marěna
matkē včelí královna – *matъka
matukē motyka – *motyka
mazē smetana – *mazъ
mbufas bobtnat, dmout se – *buxati
mečkē medvědice – bulh., srb. mečka
mellē hlína – *mēľъ
memec hluchoněmý – *němъсь
merē míra – *měra
mesnik jídlo z masa – bulh. mesnik
metale navátý sníh – *metadlo
metē pohltit – *metati
mezhdē mez – *medja

mërmëris mrmlat – *mъrmъrati
mërshinē slupka vína – *mëšina
mërzis nemít rád – *mъrziti
milak mladý zajíc – srb. milak
milingër napadené listy – *mëlinъka
mitē mýto – *mito
mjellme labut' – *olbōdъ
mokërr stonožka – *mokra (mokrá)
molē mol – *molъ
molikē stříbrná jedle – *moldika
molis unavit, zeslábnout – *mъdъliti
moraçē fenykl – *moračъ
morē noční můra – *mora
mori množství, dav – *mor'e (moře)
mornica třesavka – *morъnica (třes)
morovicē mravenec – *morvica
morovinē parno – *morovina
motovile cívka – *motovidlo
mraz nečas – *morzъ
mrezhē síť, mřížka – *merža
muzg soumrak – *mъzga
nemak němý – *němъ
nemec němý – *němъсь
nepërkē zmije – *nepъrtkъ
neveris popírat – *ne věriti
nevojē potřeba – *nevol'a
ngërzis otravovat – *groziti (ohrožovat)
nofkē přezdívka – *novъka
nozikē druh nože – *nožъ
nuhas čichat – *n'uxati
oborr dvůr – *obvorъ
ograjē pastvina – *ogordja
okitē sníh na stromech, omrzlý strom –
 *obъkыtъ
okoll kolem – *okolъ
opingē sandály – *obъръпъkъ
orendi nábytek – *orōdъje
orok čas, termín – *obъrokъ
orrl orel – *orъľъ
oshtē tyč, bidlo – *ojište
otavē otava – *otava
padis obvinít – *padati
pashnik kus látky – *pašъnikъ
patkua-patkue podkova – *podъkovъ
pek starost, obava – *pekti še

peleně plena – *pelena	postafat schválně – *postava
pelin dřevomorka – *pelynъ	postahe příkrývka – *postaja
pendar hlídač – *pɔdarъ	postas oslabit – *postati
penez stříbrná mince (peníz) – *penędzь	postat parcela – *postatъ
pěgěj-pugâj ušpinit – *poganiti	postre přístřešek – *postręxa
pěrç kozel – *pъrčъ	potkě hraniční značka – *potъka
pěrçlam břecht'an – *bulh./srb. bršljan	praf prach – *porxъ
pěrskas prskat – *pъrъskati	prag práh – *porgъ
pěrzhis pražit – *pъržiti	prashis pěstovat – *poršiti (rozprašit)
pěrrua-pěrrue bystřina – *porovъ/parovъ	priskoj prskat – *pryskъ
pihatem být unavený – *pyxati (nemoci dýchat)	prosek přístřeší pro dobytek – *proseкъ
pirrě mez, živý plot – *pyrъ	pufkě puchýř – srb. puha
piskas křičet – *piskati	purtekě prut – *pъrętkъ
pizgě druh dechového nástroje – *piska	purrě horký popel – *pyr'ъ
pjavicě pijavice – *pijavica	pushkě puška – bulh./srb. puška
pleme stodola, seník – bulh. plemna	qazhně hrubé plátno – *tęžъna
pleng ovázání – *pelenъka	qep kladivo – *klepъ
plevas plavat – *plyvati	qepallě oční víčko – *klepadlo
plevicě stodola, seník – *pelvъnica	qesas kácet – *tesati
plitě cihla – *plita	rabeckě vrabec – *rabec
plug pluh – *plug	rabush slupka cibule – bulh. rabuš
plusk prach, vítr – *pl'uska	radis připravit (jídlo) – *raditi
pllashicě druh ryby – *plašica	ragal psí bouda – *rogalъ (roh)
pllaz brázda – *polzъ	(G) raqitě koště – *orkyta
plloçě plochý kámen – *ploča	ravě stezka – *rovъ (příkop)
plloskě měchačka – *ploska	ravgě horská cesta – *rovъkъ
pobratim přítel, nevlastní bratr – *pobratimъ	red řada – *rędъ
pod sklep – *podъ (půda)	rend řada – *rędъ
pojak hlídač – *pol'akъ	repě řepa – *rępa
pojatě chlív – *polata	reshis uhasit – *rěšiti
pokrově kus látky – *pokrovъ	rezhgě mřížka v medové plástvi – *rěžъka
pol pant – *pola	ris rys – *rysъ
policě polička – *polica	rizě šátek – *riza
ponicě květináč, pec – *podъnica	rob vězeň – *orbъ
ponis uctívat – *pomъniti	robtis zotročit – *orbotiti
pop pravoslavný kněz – *pop	rod rod – *rodъ
porend trnitý keř – *porędъ	rogeçě účastníci karnevalu – *rogaç (roháč) (nejasné)
porez důtka – bulh./srb. porez	rogě paseka – *rogъ
porosit objednat, žádat – *poręčiti	rogoveckě akácie – *rogovъčъka (rohový předmět)
porris zničit – srb. pobrisati (zamazat)	rois rojit se – *rojiti sę
postaf kamenný žlab – *postavъ	roj roj – *rojъ
	rojkě včela (při rojení) – *rojъka
	rok období – *rokъ
	ronitem padat – *roniti

rotar sluha – *ortarь
rozgě bodlák – *rozga
rubě plátno, šátek – *rqbь
rudě krátká, měkká vlna – *ruda
rudině pastvina – *rudina
rus rusý, světlovlasý – *rusь
rragatem hádat se – *rɔgati sę
rranicě velký kus chleba – *xorna
rrapamě hřmot, hluk – *xrapь
rrapatem unavit se – *xrapati (nejasné)
rrasoll naložená zelenina – *orzsolь
rrazbitem oslabit – *orzbiti (rozbít)
rreckě oblečení – *ręska (lem)
rrezhde nezralá moruše – *rēdja (řídský, tenký) (nejasné)
rrēgallě místo s kameny – *rogalь
rrēkajě po proudu – *rēkojɔ (v řece)
rrēke horská bystřina – *rēka
rrēmeta boty z lýka – *remęta
rrogě pastvina – *rogь
rrogoz rohožka – *rogozь
rropak přístavek – *ropakь
rrozg starý vůl – *rožьka (zvíře s rohem)
rruně jehně – *runo (rouno)
sabje šavle – bulh./srb. sablja
sajě saně – *sani
sak pytek – *sak
sakavicě dlouhý sadařský hák – *sěkavica
samtě bez chuti – *samь
sana duch hor – *sanь (saň, drak)
saně seno – *sěno
serě dehet – *sěra (síra)
sěpatě sekera – bulh. sapъt (topůrko)
sillě síla – *sila
sisě hrud' – *sisa
sitě síto – *sito
sitka sítko – *sitьka
sitkě rákos – *sitьka
skllupe škraloup – *skorlupa
skopit kastrovat – *skopiti
skorrě vysílený – *skorь (rychlý)
sillog jílovité pole – *sьlogь
smilat lichotit – *sьmil'ati

sodit pozorovat – *sɔditi (soudit)
sokol sokol – *sokolь
sotině prázdná pláštěv – *sьtь
sovajkě tkalcovský člunek – *sovadlьka
spicě štěpina – *stьpica
stan stáj, stádo – *stanь
stap násada – *stapь
stavě hromada dřeva – *stava
stejě povlečení – *stel'а
steně dřevěná stěna – *stěna
step skála, vrchol – *stьpь
stěrkas stříkat – *stьrkati
stěrvíně mrtvola – *stьrvina
stěrvisë trénovat, cvičit – *stьrviti
stog stoh – *stogь
stol stůl – *stolь
stopan ovčák – *stopan
strazě posádka – *storža
strehě okapy – *stręxa
stremě čtvereční míra – bulh. str'ama
strokě svrab – bulh./srb. stroka
strug hoblík – *strugь
strukě záloha, léčka – bulh. struka
strum louže – *strumь
strup strup – *strupь
sundoj vládnout – *sɔdь (soud)
shagit plazit se – *sęgati
shap druh nemoci dobytka – *sapь
shapkě čepice – bulh./srb. šapka
sharě ovce s bílou skvrnou – *šara
sharě urážka – *sora
shark vlněný kabát – *sorka
sharov velký pes – *šarovь
shatorre stan – *šatьpь
shetkě hříva – *ščetьka
shětít procházet se – *šętati
shiběl drobky, strouhanka – *šibati (uhodit)
shkěrdhec soudek – *skovordьcь
shkopis kastrovat – *skopiti
shkrap štír – starosl. skrapii
shputě chodidlo, podrážka – *stɔpa
shtěrg čáp – bulh./srb. štrk
shul kláda – *šulь (poleno)
shuplakě dlaň – *supljaca
shut bez rohu – *šutь

tangě vztek, rozhořčení – *toga (smutek, žal)	vallkua-vallkue sít' na ryby – *volkove
tatull stramonium – bulh./srb. tatula	vazhdě stopa – starosl. važdati
teka rozmar – *tekъ	veděr nádoba na mléko – *vědro
teto teta – bulh./srb. teta	velenxě vlněná příkrývka – *val'anica
těrrkas být špatně naladěný (nástroj), zpívat falešně – *tъrkati	venitem slábnout, ubývat – *vęnqti
tině bahno – *tina	verigě řetěz – *veriga
tiněz tajemství – *tajъna	věrsnik vrstevník – *sъvъrstъnikъ
tis tis – *tisъ	věrtit otočit – *vъrtěti
točilě brousek – *točidlo	věrvit mrštit – *vъrvěti
točis vymáčet št'ávu z hroznů – *točiti	věrzop provaz na otep – bulh. vъrzop
tokě půda – *tokъ	viděr vydra – *vydra
topěr malá sekyrka – *toporъ	vikas křičet – *vykati
topil nádoba plná vody – *topidlo	virua-virue potůček – *virove (víry)
topis děsit – *topiti	visk mládě osla – *viskъ (jekot)
torishtě ohrada pro ovce – *torišče	vishnje višně – *višъn'a
torua-torue tajná cesta – *torove	vlag vlhko – *volga
tragě stopa – *tragъ	vlak rybářská sít' – *volkъ
trajkě rybářská sít' – srb. tratka	vlladikě arcibiskup – *voldyka
trap jáma, díra – *trapъ	vllah Vlach – *volxъ
treg trh – *trъgъ	vobektě chudý, ubohý – *ubogъ
treme veranda, přístřešek – bulh. trem	vokull kruh – *okolъ
triskě dřevorezba – *trěska	volitem odpovídat čemu, být vhodný – *voliti (mít rád)
trishe výhonek – *trъsъ	volltě vůle – *vol'a
trohas rozpadat se – *troxa	vově strašák – rus. vova
trondit houpat se – *trōtiti (tlačit)	vozit jezdit, brázdit, plout – *voziti
troshis rozbít – *trošiti	vrah hromada snopů – bulh. vrax (snop)
trup mrtvé tělo – *trupъ	vrazhdě nepřátelský – bulh. vražda
turis odlákat – *turiti	vrajoj vyskočit – *vъrlъ (silný)
udob snadný – *udobъ	vrragě stopa – *ovъragъ (strž)
ugar půda ponechaná ladem – *ugarъ	vurkollak upír – *vъlkodlakъ
ukrajě les – *ukrajъ	zabel dřívko – *zabělъ
ulishtë malá kád', soudek – *ulišče	zabua-zabue zákolník – *zaboјъ
unak kámen (kolem ohniště) – *junakъ (junák)	zakon zvyk – *zakonъ
urok cíl, úmysl – *urokъ (domluva)	zavrat záhon – bulh. zavat
uzdajě naděje – *u-sъ-daja	zbavit rozptýlit, rozházet – *jъzbaviti (zbatvit se)
vadě vodní kanál, nádržka – bulh. vada	zid zed' – *zidъ
vadis zalévat – *vaditi	zushě žár, horko – *suša (sucho)
valanicě druh mlýnku – *val'anica	zheg horko – *žegъ (žeh)
	zhumbině klovatina – *zqбina

Příklady tureckých výpůjček

Pozor! Na rozdíl od obou předcházejících přehledů, které mají ambici obsáhnout všechny (starší) latinské, resp. slovanské výpůjčky (a vznikly excerpováním etymologického slovníku), následující přehled je pouze ilustrativní a uvádí pouze několik desítek příkladů tureckých výpůjček.

bahçe zahrada (hovorově) – <i>bahçe</i>	matur zaměřený – <i>matuf</i>
bakër měď – <i>bakır</i>	melhem mast – <i>melhem</i>
beqar svobodný – <i>bekar</i>	misafir host – <i>misafir</i>
biçak nůž – <i>biçak</i>	odë pokoj (hovorově) – <i>oda</i>
bojë barva – <i>boja</i>	pambuk bavlna – <i>pamuk</i>
byrek druh plněného pečiva – <i>börek</i>	para peníze – <i>para</i>
çadër deštník – <i>çadır</i> (stan)	patëllxhan lilek – <i>patlıcan</i>
çarçaf prostěradlo – <i>çarşaf</i>	peshqir ručník – <i>peşkir</i>
çakmak zapalovač – <i>çakmak</i>	pilaf jídla z masa a rýže – <i>pilaf</i>
çarshî tržiště (hovorově) – <i>çarşı</i>	qilim koberec – <i>kilim</i>
çati střecha – <i>çati</i>	qira nájem – <i>kira</i>
çantë taška – <i>çanta</i>	qofte masové kuličky – <i>köfte</i>
çekiç kladivo – <i>çekiç</i>	saksi květináč – <i>saksı</i>
çelik ocel – <i>çelik</i>	sheftelë broskoň – <i>şeftali</i> (broskev)
çibuk dýmka – <i>çibuk</i>	shehër město (hovorově) – <i>şehir</i>
çift pár – <i>çift</i>	sherr hádka – <i>şer</i> (zlo, špatnost)
çorapë ponožka – <i>çorap</i>	sheqer cukr – <i>şeker</i>
çorbë hustá polévka – <i>çorba</i>	shishe lahev – <i>şişe</i>
dajak obušek – <i>dayak</i>	tabak podnos – <i>tabaká</i>
deva velbloud – <i>deve</i>	tabut rakev – <i>tabut</i>
dyqan obchod – <i>dükkan</i>	tallash piliny – <i>talaş</i>
dyshek matrace – <i>döşek</i>	tamam přesně, právě – <i>tamam</i>
du – llap (skříň) <i>dolab</i>	tava pánev – <i>tava</i>
dysHEME podlaha – <i>dösheme</i>	tavan strop – <i>tavan</i>
fil slon – <i>fil</i>	taze čerstvý (hovorově) – <i>taze</i>
filxhan hrnek – <i>fincan</i>	tenxhere hrnec – <i>tencere</i>
hurme datle – <i>hurma</i>	turshi způsob nakládání zeleniny – <i>turşu</i>
ilaç léky – <i>ilaç</i>	ushtar voják – <i>uştar</i>
jastëk polštář – <i>yastık</i>	xham sklo – <i>cam</i>
jelek vesta – <i>yelek</i>	xhamaxhi sklenář – <i>camıcı</i>
jetim sirotek – <i>yetim</i>	xhan duše (hovorový výraz) – <i>can</i>
jorgan prošívaná deka – <i>yorgan</i>	xhenem peklo (hovorový výraz) – <i>cehennem</i>
kalem pero, tužka – <i>kalem</i>	xhep kapsa – <i>cep</i>
kat patro – <i>kat</i>	xhevap odpověď – <i>cevap</i>
kasap řezník – <i>kasap</i>	xhezve nádoba na kávu – <i>cezve</i>
kibrit sirky – <i>kibrit</i>	xhymert štedrý (hovorový výraz) – <i>cömert</i>
komshi soused – <i>komşu</i>	zaif nemocný, slabý (hovorový výraz) – <i>za-yıf</i>
majmun opice – <i>maymun</i>	zanat řemeslo (hovorový výraz) – <i>sanat</i>
marifet dovednost, schopnost (hovorově) – <i>marifet</i>	zarar škoda (hovorový výraz) – <i>zarar</i>

Slovníček albánské lingvistické terminologie

e ardhmja futurum		kryefjalë podmět
bashkërendim koordinace,	souřadící	kundrinor předmět
vztah		kundrinor i drejtë přímý předmět
bashkëtingellore souhláska		kundrinor i zhdrejtë nepřímý předmět
cilësor přívlastek		lakim skloňování
diateza rod (slovesa)		lakimi i parë první pád
diateza pësore trpný rod		lakimi i dytë druhý pád
diateza veprore činný rod		lidhezë spojka
drejtshkrim pravopis		mbaresë koncovka
dygjuhësi dvojjazyčnost		mbiemër přídavné jméno
dhanore dativ		mbiemra të nyjshëm přídavná jména
emër podstatné jméno		se členem
emra abstraktë abstrakta		mbiemra të panyjshëm přídavná
emra konkretë konkreta		jména bez členu
emra përmbledhës pomnožná		mënyrë způsob (slovesný)
emërore nominativ		mënyra dëftore indikativ
fjalë slovo		mënira dëshirore desiderativ
fjalët e përbëra slova složená		mënyra habitore admirativ
fjalí věta		mënyra lidhore konjunktiv
folje sloveso		mënyra kushtore kondicionál
folja ndihmesë pomocná sloveso		mënyra urdhërore imperativ
folja me vlerë modale modální sloveso		ndajfolje příslovce
folja kalimtare přechodná sloveso		ndajfoljet e kohës příslovce času
folja jokalimtare nepřechodná sloveso		ndajfoljet e mënyrës příslovce způsobu
foljet e parregullta nepravidelná slo-	slo-	ndajfoljet e sasisë příslovce množství
vesa		ndajfoljet e shkakut příslovce důvodu
frazë věta		ndajfoljet e vendit příslovce místa
gjiní rod		ndajfoljor příslovečné určení
gjinia asnjansë střední rod		ndryshime fonetike fonetické změny
gjinia femërore ženský rod		nënrendim subordinace, podřadící vztah
gjinia mashkullore mužský rod		numër číslo
gjinore genitiv		numër njëjës jednotné číslo
gjuhë jazyk		numër shumës množné číslo
gjuha letrare spisovný jazyk		numëror číslovka
gjuha amtare úřední jazyk		numërorë rreshtore řadové číslovky
gjuhësi jazykověda		nyjë člen
gjymtyrë e fjalisë větný člen		nyjë shquese určitý člen
huazim výpůjčka (lexikální)		nyjë joshquese neurčitý člen
kallëzore akuzativ		parafjalë předložka
kallëzues přísudek		parashtesë předpona
kallëzues foljor slovesný přísudek		përemër zájmeno
kallëzues emëror jmenný se sponou		përemrat vetorë osobní zájmena
kohë čas (gramatický)		përemrat vetvetorë reflexivní zájmena
kohë e kaluar minulé čas		përemrat dëftore ukazovací zájmena
kohë e përbërë složený čas		përemrat pronorë přívlastňovací zá-
kohë e shkuar minulé čas		jména
kohë e tashme přítomný čas		përemrat pyetës tázací zájmena

përemrat lidhore spojovací zájmena
përemrat e pacaktuar neurčitá zájmena
i patheksuar nepřízvučný
pjesëzë částice
prapashtesë přípona
rrënjë kořen
rrjedhore ablativ
rrokje slabika
rrokje e hapur otevřená slabika
rrokje e mbyllur zavřená slabika

e shkuara minulý čas
e tashmja přezens
tingull hláska
trajtë tvar
trajta e pashquar neurčitý tvar
trajta e shquar určitý tvar
theks přízvuk
i theksuar přízvukový
thyesat zlomky
vetë osoba
zanore samohláska

Seznam použitých zkratek

abl. ablativ
adj. adjektivum
adm. admirativ
ak. akusativ
alb. albánský
ang. anglický
aor. aorist
AR arumunský
arum. arumunský
BA Balkan-Archiv
BJS Balkánský jazykový svaz
bulh. bulharský
dat. dativ
dial. dialektálně
DR dákorumunský
F femininum, ženský rod
G gegský, gegsky
gen. genitiv
chorv. chorvatský
ide. indoevropský
it. italský
JL Jirečkova linie
JRS Journal of Roman Studies
K konsonant
konj. konjunktiv
lat. latinský

M maskulinum, mužský rod
mak. makedonský
N neutrum, střední rod
nom. nominativ
pl. plurál, množné číslo
přít. přítomný
pův. původně
rom. románský
rum. rumunský
řec. řecký
sg. singulár, jednotné číslo
srb. srbský
T toskický, toskicky
thr. thrácký
TraLiPhi Travaux de linguistique et de philologie
tur. turecký
UP University Press
urč. určitý tvar
V vokál
ven. benátský
vgl. vulgárnělatinský
ZfB Zeitschrift für Balkanologie
ZRPh Zeitschrift für romanische Philologie

Seznam symbolů

* nedoložený, rekonstruovaný tvar
[] fonetická transkripce
→ dává (u vztahu mezi etymonem a výsledkem bez vysvětlení mezistupňů)
< vzniklo z
> dalo vzniknout

/ nebo
? nejistá, pochybná etymologie

Použité symboly IPA

IPA	česká transkripce
a	a
ɛ	e
ɪ	i
ɔ	o
ʊ	u
aʊ	au
m	m
n	n
ɲ	ň
p	p
b	b
t	t
d	d
c	t'
ɟ	d'
k	k
g	g
f	f
v	v
s	s
z	z
ʃ	š
ʒ	ž
x	ch
j	j
l	l
r	r
ts	c
tʃ	č

Bibliografie

ALEXANDRU, Teodora. *Lexikální prvky rumunského původu ve Slovníku spisovného jazyka českého*. In: Naše řeč. 1974 (3).

ALFÖLDY, Géza, MÓCSY, András. *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*. Budapest, 1965.

ARNOLD, Edwin Nicholas; BURTON John A. *A Field Guide to the Amphibians and Reptiles of Britain and Europe*. London: Collins, 1992.

ASENOVA, Petja. *Balkansko ezikoznanie: Osnovni problemi na balkanskija ezikov sajuz*. Sofia, 1989.

BACK, Otto; EICHLER, Ernst; HILTY, Gerold; LÖFFLER, Heinrich; STEGER, Hugo; ZGUSTA, Ladislav (eds.). *An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique / Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 1996.

BACK, Otto. *Typologie der Ländernamen: Staaten-, Länder-, Landschaftsnamen*. In: *Name Studies / Namenforschung / Les noms propres*. 1996.

BAKKER, Petr. *Mixed Languages: 15 case studies in language intertwinning*. Amsterdam, 1994.

BALEJ, P.; JABLONSKI, D. (eds.). *Balkanica.info*. 2006–2008, dostupné z <http://www.balkanica.info>

BALLY, Charles. *La langue et la vie*. Paris, 1913.

BANFI, Emanuele. *Linguistica balcanica*. Bologna: Zanichelli, 1985.

BANFI, Emanuele. *Aree latinizzate nei Balcani e una terza area latino-balcanica (Area della via Egnazia)*. In: *Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, Classe di Lettere* 106, 1985. s. 185–233

BANFI, Emanuele. *Storia linguistica del sud-est europeo*. Milano, 1991.

BARIĆ, Henrik. *Albano-rumänische Studien*. Sarajevo, 1919.

BARIĆ, Henrik. *Albanisch, Romanisch und Rumänisch*. Godišnjak, Balkanološki Institut, Sarajevo, 1954.

BARTOLI, Matteo Giulio. *Das Dalmatische*. Wien: Alfred Hölder, 1906.

BARTL, Peter. *Albanien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Regensburg, 1995.

BĚLIČOVÁ, Helena. *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Praha: Karolinum, 1998.

BETZ, Werner. *Deutsch und Lateinisch. Die Lehnbildungen der althochdeutschen Benediktinerregel*. Bonn: Bouvier. 1949

BETZ, Werner. *Lehnwörter und Lehnprägungen im Vor- und Frühdeutschen*. In: Maurer, Friedrich; Stroh, Friedrich (eds.): *Deutsche Wortgeschichte*. Berlin: Schmidt, vol. 1, 127–147, 1959.

- BIČOVSKÝ, Jan. *Vademecum starými indoevropskými jazyky*. Praha: Karolinum, 2010.
- BIČOVSKÝ, Jan. *Stručná mluvnice praindoevropštiny*. Praha: Filozofická fakulta Univerzita Karlovy, 2012.
- BIRNBAUM, H. *Balkanslavisch und Südslavisch. Zur Reichweite der Balkanismem im südslavischen Sprachraum*. Zeitschrift für Balkanologie III, 1965.
- BÓNA, I. *From Dacia to Transylvania. The Period of the Great Migrations*. In: Barta et al. 1994, s. 62–106
- BONNET, Guillaume. *Les mots latins de l'albanais*. Paris: L'Harmattan, 1999.
- BOPP, Franz. über das Albanesische in seinen verwandschaftlichen Beziehungen, Berlin: J. A. Stargaardt, 1855.
- BOSSONG, Georg. *Die romanischen Sprachen. Eine vergleichende Einführung*. Hamburg: Buske, 2008.
- BREU, Walter. *Italoalbanian*. In: Okuka M. (Hg.). *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 2002.
- BRÜCH, Johann. *Der Einfluss der germanischen Sprachen auf das Vulgarlatein*. Heidelberg, 1913.
- CAMPBELL, Lyle. *Historical Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998.
- CAPIDAN, Theodor. *Raporturile albano-române, Dacoromania*, II, 444–554, 1921.
- CAPIDAN, Theodor. *Aromânii, dialectul aromân*. București, 1932.
- CAPIDAN, Theodor. *Meglenoromânii*. București, 1935.
- CARAGIU MARIOTEANU, Matilda; SARAMANDU, Nicolae. *Manual de aromână. Carti trã invîțari armânești*. București: Editura Academiei Române, 2005.
- CARTER, Francis W. (ed.). *An Historical Geography of the Balkans*. London: Academic Press, 1977.
- CEKA, Neritan. *Ilirët*. Tiranë, 2001.
- COMRIE, Bernard. *Language universals and linguistic typology*. Chicago: University of Chicago Press, 1981.
- CURTA, Florin. *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- CURTA, Florin. *The Making of Slavs. History and Archeology of the Lower Danube Region c. 500–700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- CYCHUN, Genadij. *Tipologičeskie problemy balkanoslavjanskogo jazykovo areala*. Minsk, 1981.
- ÇABEJ, Eqrem. *Hyrje në historinë e gjuhës shqipe*. Tirana, 1958.

- ÇABEJ, Eqrem. *Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwörter im Albanischen*. In: *Revue de linguistique* VII. București, 1962.
- ÇABEJ, Eqrem. *Karakteristikat e huazimeve latine të gjuhës shqipe*. In: *Studime filologjike*, Tirana, 1974.
- ÇABEJ, Eqrem. *Studime etimologjike në fushë të shqipes*. Tirana: Akademia e shkëncave të Shqipërisë, 1982.
- ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*. Praha: Karolinum, 2001.
- ČERMÁK, František. *Research Methods in Linguistics. Essential Principles, Based on a General Theory of Science*. Praha: Karolinum, 2002.
- DAUM, Werner (ed). *Albanien zwischen Kreuz und Halbmond*. München: Staatliches Museum für Völkerkunde München, 1998.
- DEETERS, Gerhard. *Réponses au questionnaire*. Bruges: Imprimerie Sainte Catherine, 52–53, 1939.
- DEMIRAJ, Bardhyl. *Albanische Etymologien (Untersuchungen zum albanischen Erbwortschatz)*. Amsterdam-Atlanta, 1997.
- DEMIRAJ, Shaban. *Prejardhja e shqiptarëve në dritën e dëshmive të gjuhës shqip*. Tirana: Stëpia Botuese "Shkenca", 1999.
- DEMIRAJ, Bardhyl. *Arvanitisch*. In: OKUKA M. (Hg.). *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 2002.
- DEMIRAJ, Bardhyl. *Shqa im Albanischen: eine ethnolinguistische Fallstudie*. In: Domosileckaja M. V., Žugra A. V., Morozova M. S., Rusakov A. J. (eds.). *Sovremennaja albanistika: dostiženija i perspektivy. Sbornik statej*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2012.
- DEMIRAJ, Shaban. *Grammatikë historike e gjuhës shqipe*. Tirana: 1986.
- DEMIRAJ, Shaban. *L' albanais*. In: *Langues indo-européennes. Sous la direction de Françoise Bader*. CNRS Editions, Paříž: 2002.
- DEMIRAJ, Shaban. *About the origin of Dropull (a place name in South Albania)*. In: Domosileckaja M. V., Žugra A. V., Morozova M. S., Rusakov A. J. (eds.). *Sovremennaja albanistika: dostiženija i perspektivy. Sbornik statej*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2012.
- DEROY, Louis. *L' emprunt linguistique*. Paris: Les Belles Lettres. 1956.
- DESNIKAJA A. V. *Albanskij jazyk i ego dialekty*. Leningrad, 1968.
- DESTEPHEN, Sylvain. *La coexistence du grec et du latin en Illyricum*. In: J. de Hoz, E. Luján Martínez et C. Ruiz Darasse (éd.), *Contactos lingüísticos en la Antigüedad : el Mediterráneo occidental*. Casa de Velázquez – Universidad Complutense de Madrid, 2010.
- DHORA, Dhimitër. *Fjalor i emrave të kafshëve të Shqipërisës (Emri shkencor – Shqip – Anglisht) / Dictionary of animal names of Albania (Scientific names – Albanian – English)*. Shkodër: Camaj – Pipa, 2008.

DOMOSILECKAJA M. V., ŽUGRA A. V., MOROZOVA M. S., RUSAKOV A. J. (eds.) *Sovremennaja albanistika: dostiženija i perspektivy. Sbornik statej*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2012.

DOMOSILECKAJA M. V. *Nazvaniya reliktovykh rastenij Albanii*. In: Domosileckaja M. V., Žugra A. V., Morozova M. S., Rusakov A. J. (eds.). *Sovremennaja albanistika: dostiženija i perspektivy. Sbornik statej*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2012.

DUCKWORTH, David. *Zur terminologischen und systematischen Grundlage der Forschung auf dem Gebiet der englisch-deutschen Interferenz: Kritische übersicht und neuer Vorschlag*. In: Kolb, Herbert / Lauffer, Hartmut (eds.). *Sprachliche Interferenz: Festschrift für Werner Betz zum 65. Geburtstag*. Tübingen: Niemeyer, p. 36–56, 1977.

DURIDANOV, Ivan. *Thrakisch, Dakisch, Illyrisch*. In: Hinrichs, Uwe (Hg.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden, 1999.

DURIDANOV, Ivan. *Ezikyt na trakite*. Sofia, 1975.

(esej je v anglickém překladu dostupný na adrese <http://groznijat.tripod.com/thrac/index.html>)

ELSIE, Robert. *Early Albania, a Reader of Historical Texts, 11th – 17th Centuries*. Wiesbaden, 2003.

ELSIE, Robert. *Historical Dictionary of Albania*. Lanham-Oxford, 2004.

ELSIE, Robert. *The earliest reference to the existence of the Albanian language*. <http://www.scribd.com/doc/87039/Earliest-Reference-to-the-Existence-of-the-Albanian-Language>. 2007-05-28 Retrieved 2010-09-22.

FIEDLER, Wilfried. *Einführung in die Balkanphilologie*. In: *Einführung in die slavischen Sprachen (mit einer Einführung in die Balkanphilologie)*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998.

FÖLDES, CSABA. *Was ist Kontaktlinguistik? Notizen zu Standort, Inhalten und Methoden einer Wissenskulturs im Aufbruch*. In: Winterstein, Stefan (Hrsg.) et alii: *Fokus Dialekt. Analysieren – Dokumentieren – Kommunizieren. Festschrift für Ingeborg Geyer zum 60. Geburtstag*. Hildesheim/Zürich/New York: Olms 2010, s. 133–156

FRIEDMAN, Victor. *Macedonian*. In: Comrie, Bernard; Corbett, Greville. *The Slavonic Languages*. London: Routledge, 2001.

FRIEDMAN, Victor. *The Vlach Minority in Macedonia: Language, Identity, Dialectology and Standardization*. In: Nuoloto, Juhani; Leiwo, Martti; Halla-aho, Jussi (eds.). *Selected Papers in Slavic, Baltic and Balkan Studies*. Helsinki: University of Helsinki, 2001.

FRIEDMAN, Victor A. *Albanian Grammar*. In: *Studies on Albanian and Other Balkan Language by Victor A. Friedman*. Peja: Dukagjini, 2004.

FRIEDMAN, Victor. *Albanian and Slavic: Comparative perspectives on contemporary issues*. In: Domosileckaja M. V., Žugra A. V., Morozova M. S., Rusakov A. J. (eds.). *Sovremennaja albanistika: dostiženija i perspektivy. Sbornik statej*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2012.

FRITZ, Gerd. *Change of Meaning and Change in Vocabulary*. In: Ammon, Ulrich et al. (eds.). *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1614–1631, 1998.

GÁLDI, Ladislav. *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*. Budapest, 1939.

GASHI, Dardan, STEINER, Ingrid. *Albanien: Archaisch, orientalisch, europäisch*. Wien, 1994.

GEORGIEV, Vladimir. *Le problème de l'union linguistique balcanique*. In: *Actes de premier congrès international des études balcaniques et sud-est européennes VI: Linguistique*. Sofia: 1968.

GEORGIEV, Vladimir. *Introduction to the History of the Indo-European Languages*, Sofia, 1981.

GJINARI, Jorgji; SHKURTAJ, Gjovalin. *Dialektologjia*. Tirana: Universiteti i Tiranës, 2003.

ГЪЛЪБОВ. *Проблемът за члена в български и румънски език*. Sofia, 1962.

GOSTURANI, Xheladin; GJINARI, Jorgji; SHKURTAJ, Gjovalin; BECI, Bahri. *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqip. Vëllimi 1 – Fonetikë, morfologji, sintaksë*. Università degli Studi di Napoli L'Orientale e Dipartimento di Studi dell'Europa Orientale, 2007.

GOSTURANI, Xheladin; GJINARI, Jorgji; SHKURTAJ, Gjovalin; BECI, Bahri. *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqip. Vëllimi 2 – Leksik*. Università degli Studi di Napoli L'Orientale e Dipartimento di Studi dell'Europa Orientale, 2008.

GRAMELOVÁ, Lucie. *Mluvnice albánštiny*. Tribun EU, 2008.

GRAMELOVÁ, Lucie. *El latín balcánico*. In: *Romanistica Pragensia*, 2010.

GRAMELOVÁ, Lucie (ed). *Arumunština*. Praha: Gramel, 2012.

GRAUR, Alexandru. *Tendințele actuale ale limbii române*. Editura Științifică, Bucharest, 1968.

GRUBER, Udo. *Amphibien und Reptilien*. Stuttgart: Francks-Kosmos, 1994.

GRZEGA, Joachim. *Some Aspects of Modern Diachronic Onomasiology*. In: *Linguistics* 40, 1021–1045, 2002.

GRZEGA, Joachim. *Borrowing as a word-finding Process in Cognitive Historical Onomasiology*. In: *Onomasiology Online* 4, 22–42, 2003.

GUSMANI, Roberto. *Aspetti del prestito linguistico*. Napoli: Libreria Scientifica, 1973.

HAARMANN, Harald. *Der Lateinische Lehnwortschatz im Albanischen*. Hamburg, 1972.

HAARMANN, Harald. *Balkanlinguistik*. Tübingen, 1979.

HAARMANN, Harald. *Zur Theorie des Sprachkontaktes*. In: Hinrichs, Uwe (Hg.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden, 1999.

- HAARMANN, Harald. *Der Einfluss der Lateinischen in Südosteuropa*. In: Hinrichs, Uwe (Hg.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden, 1999.
- HAJNAL, Ivo. *Methodische Vorbemerkungen zu einer Palaeolinguistik des Balkanraums*. In: Bammesberger, Vennemann. *Languages in Prehistoric Europe*. 2003, s. 117–145.
- HAHN, Georg von. *Albanesische Studien*. Wien, 1854.
- HALILI, Rigels. *Národ i jeho piesni. Rzecz o oralności, pieśmienności i epice ludowej wśród Albańczyków i Serbów*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
- HAMP, Eric Prett. *The Position of Albanian*. In: Birnbaum H. and Puhvel J. *Proceedings of the Conference on IE linguistics held at the University of California, April 25–27*. 1963.
- HAMP, Eric Prett. *On Some Questions of Areal Linguistics*. In: Whistler K. (ed.). *Proceedings of the 3rd Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, 1977.
- HAMP, Eric Prett. *On the Name Ohrid*. In: Makedonski jazik 32–33, 1981–1982.
- HAMP, Eric Prett. *The Oldest Albanian Syntagma*. In: *Balkansko ezikoznanie* 25, 1982.
- HAMP, Eric Prett. *Albanian*. In: Asher R. E. (ed.). *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford, 1994.
- HAMP, Eric Prett. *Who were the Tocharians? Linguistic subgrouping and diagnostic idiosyncrasy*. In: Mair V. H. (ed.). *The Bronze Age and early Iron Age peoples of Eastern Central Asia 1: Archeology, migration, nomadism, linguistics*. Washington D. C., 1998.
- HARPER, Douglas. *Carpathian*. In: Harper, Douglas. *Online Etymological Dictionary*. 2010. (dostupné na www.etymonline.com)
- HASDEU, Bogdan Petriceicu. *Etymologicum Magnum Romaniae*. București, 1887–1895.
- HAUGEN, Einar. *The analysis of linguistic borrowing*. *Language* 26, 210–231, 1950.
- HAVRÁNEK, Bohuslav et al. *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia, 1989.
- HELBIG, Robert. *Die italienischen Elemente in Albanesischen*. Leipzig: J. A. Barth, 1903.
- HINRICHS, Uwe (Hg.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden, 1999.
- HLAVIČKA, Pavel. *Setkání s pirinskými plazy*. In: *Živa* 24 (4), 1976.
- HLAVIČKA, Pavel. *Obojživelníci a plazi dunajské delty*. In: *Živa* 28 (3), 1980.
- HOCK, Hans Heinrich. *Principles of Historical Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1986.

- HOCK, Hans Heinrich; JOSEPH, Brian D. *Language History, Language Change, and Language Relationship: An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1996.
- HOIJER, Harry. *Linguistic and cultural change*. In: *Language* 24, 335–345. 1948.
- HRADEČNÝ, Pavel; DOSTÁLOVÁ, Růžena; HROCHOVÁ, Věra; OLIVA, Pavel; VAVŘÍNEK, Vladimír. *Dějiny Řecka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.
- HRADEČNÝ, Pavel. *Dějiny Albánie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.
- HULD, Martin E. *Basic Albanian Etymologies*. Columbus, 1984.
- HULD, Martin E. *Meillet's Northwest Indo-European revisited*. In: K. Jones Bly and M. E. Huld (eds.). *The Indo-europeanization of Northern Europe*. Washington D. C., 1996.
- IBRAHIMOVIĆ, Faruk. *Rječnik turcizama sa tumačenjem i prevodom na engleski jezik*. Tuzla, 2012.
- JABLONSKI, Daniel. *Reptiles and amphibians of Albania with new records and notes on occurrence and distribution*. In: *Acta Soc. Zool. Bohem.* 75, s. 223–238, 2011.
- JACQUES, Edwin E. *The Albanian. An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present*. Jefferson, North Carolina, London, 1995.
- JAKOBSON, Roman. *über die phonologischen Sprachbünde*. In: *Travaux de Circle Linguistique de Prague* 4, 1931.
- JAKOBSON, Roman. *Sur la théorie des affinités phonologiques entre des langues*. In: *Selected Writings*. The Hague: Mouton, 1962.
- JAKUPI-GOJANI, Lendita; HOXHA, Milena. *Česko-albánský slovník a konverzace*. Praha: Leda, 2004.
- JARNÍK, Jan Urban. *Zur albanischen Sprachkunde*. Lipsko, 1899.
- JIREČEK, Konstantin. *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*. I., Wien, 1901.
- JIREČEK, Konstantin, ŠUFFLAY, Milan, THALLÓCZY, Ludwig (ed.). *Illyrisch-albanische Forschungen 1*, München, Leipzig, 1916.
- JOKL, Norbert. *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereich des Albanischen*. Berlin, 1923.
- JOKL, Norbert. *Zu den lateinischen Elementen des albanesischen Wortforschung*. In: *Glotta*, XXV, 121–134, 1936.
- JOSEPH, Brian D. *The Synchrony and Diachrony of Balkan Infinitive: A Study in Areal, General, and Historical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- KADARE, Ismail. *Identiteti evropian i shqiptarëve*. Tiranë: Shërpia botuese Onufri, 2006.

- KAHL, Thede. *Hirten im Kontakt. Sprach- und Kulturwandel ehemaliger Wanderhirten (Albanisch, Aromunisch, Griechisch)*. Wien, Berlin, 2007.
- KAIMIO, Jorma. *The Romans and the Greek Language*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1979.
- KATIČIČ, Radoslav. *Ancient Languages of the Balkan*. Mouton, 1976.
- KËPUSKA, Avni K. *Qenësia e territorit dhe e kufijve etnikë autoktonë të Kosovës. Etnogenezja e popullit shqiptar që nga lashtësia iliro-dardane e Kosovës deri në ditët e sotme*. Prishtinë, 2001.
- KOCH, Guntram. *Christliche Monumente in Albanien*. In: Daum, Werner (ed). *Albanien zwischen Kreuz und Halbmond*. München: Staatliches Museum für Völkerkunde München, 1998.
- KOCH, Peter. *Lexical Typology from a Cognitive and Linguistic Point of View*. In: Cruse, D. Alan et al. (eds.). *Lexicology: An International on the Nature and Structure of Words and Vocabularies/Lexikologie: Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 1142–1178, 2002.
- KOPITAR, Jernej. *Albanische, wallachische und bulgarische Sprache*. Wien, 1829.
- KORKUTI, Muzafer. *Parailiret – Iliret – Arberit*. Tirana, 1996.
- KOVAČEC, August. *Descrierea Istroromânei Actuale*. București, 1971.
- KOVAČEC, August. *Arbanasi-Albanisch*. In: OKUKA M. (Hg.). *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 2002.
- KRISTOFORIDHI, Konstandin. *Λεξικόν της Αλβανικής Γλώσσας*. Atény, 1904.
- KRSTIĆ, Kruno. *Rječnik govora zadarskih Arbanasa*. Zadar: Mjesna zajednica Arbanasi, 1987.
- LAUSBERG, H. *Lingüística románica*. Madrid: ed. Gredos, 1965.
- LINDSTEDT, Jouko. *Linguistic Balkanization: contact-induced change by mutual reinforcement*. In: Gilbers, Dicky et al. (eds.). *Proceedings of the Groeningen Conference on Languages in Contact*. Amsterdam: Rodopi, 231–246, 2000.
- LÓPEZ MONTERO, Roberto. *Jorma Kaimio. The Cippus Inscriptions*. In: Bryn Mawr Classical Review, 2010.
- LUKAN, Walter. *Bartholomäus (Jernej) Kopitar : neue Studien und Materialien anlässlich seines 150. Todestages*. Wien, 1994.
- MACLEOD, M. D. *Review of Kaimio, 1979*. In: The Classical Review, New Ser., 216–218, 1982.
- MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, 1968.
- MALDJIEVA, Viara; TACZYŃSKA, Katarzyna. *Poznać Balkany. Historia-Polityka-Kultura-Języki*, vol. III. Toruń: Zakład Języków Słowiańskich i Balkanistyki UMK, 2012.

- MALKIEL, Yakov. *Etymology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- MANSAKU, Seit. *La position des éléments latins de la langue albanaise dans la romanité balkanique*. Bulletin – Association internationale d'études sud-est européen, 31, 2001.
- MARROU, Henri-Irénée. *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*. Paris, 1950.
- MATASOVIĆ, Ranko. *Toward a relative chronology of the earliest Baltic and Slavic sound changes*. In: *Baltistica* 40/2, 2002.
- MATZINGER, Joachim. *Der Altalbanische Text Mbsuame e krështerë (dottrina cristiana) des Leke Matrënga von 1592; Eine Einführung in die albanische Sprachwissenschaft*. Verlag J. H. Röll, 2006.
- MEILLET, Antoine. *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris: Champion, 1921.
- MEILLET, Antoine. *Esquisse d'une histoire de la langue latine*. Paris, 1938.
- MELICH, Jan. *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest, 1926.
- MEYER, Gustav. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Verlag von Karl J. Trübner, 1891.
- (první etymologický slovník)
- MEYER, Gustav. *Albanesische Studien I.-V.* Wien, 1882, 1892, 1896.
- MEYER, Gustav. *Die lateinischen Elemente im Albanesischen*. (neubearbeitet von Wilhelm Meyer-Lübke). In: Gröber, Gustav (ed.). *Grundriss der romanischen Philologie*. Strassburg: Karl J. Trübner, 1904–1906.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm. *Einführung in das Studium der romanischen Sprachen*. Leipzig, 1920.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm. *Grammatik der romanische Sprachen*, I-IV. Leipzig, 1890–1901.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1935.
- MIHAESCU, Haralambie. *Les éléments latins de la langue albanaise*. In: *Revue des études sud-est européennes* IV. București, 1966.
- MIHAESCU, Haralambie. *Die lateinische Sprache in Südosteuropa*. Zeitschrift für Balkanologie 6/1968.
- MIHAESCU, Haralambie. *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*. București: Editura Academiei. 1978.
- MIKLOSICH, Franz. *Albanische Forschungen. I: Die slavischen Elemente im Albanischen*. Wien, 1870.
- MIKLOSICH, Franz. *Albanische Forschungen. II: Die romanische Elemente im Albanischen*. Wien, 1870.

- MÓCSY, András. *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*. Budapest, 1970.
- MORAVCSIK, Edith A. *Language contact*. In: J. H. Greenberg (ed.). *Universals of human language*, vol. 1. Stanford: Stanford University Press, 93–122, 1978.
- MÜLLER, Max. *Lectures on the science of language*. Vol. I. New York: Scribner, 1871.
- MURPHY, Lynne. *Lexical meaning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- NEHRING, Gerd-Dieter. *Albanisch*. In: Okuka M. (Hg.). *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 2002.
- NEROZNAK. *Paleobalkanske jazyki*. Moskva: Izdatelstvo „Nauka“, 1978.
- NEVACI, Manuela. *Verbul în aromână. Structură și valori*. București: Editura Academiei Române, 2006.
- OBOLENSKI, Dimitri. *Byzantium and the Slavs*. St Vladimirs Seminary Pr, 1994.
- OKSAAR, Els. *Bilingualism*. In: Current trends in linguistics. vol. 9, The Hague: Mouton, 1972.
- OKUKA M. (Hg.). *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 2002.
(= Wieser Enzyklopädie des europäischen Osten 10)
- OREL, Vladimir. *Albanian Etymological Dictionary*. Brill, 1998.
- OREL, Vladimir. *A Concise Historical Grammar of the Albanian Language*. Brill, 2000.
- ÖHMANN, Emil. Zur Frage nach der Ursache der Entlehnung von Wörtern. In: *Mélanges de la Société Néo-philologique de Helsingfors* 7, 281–289, 1924.
- PAPAHAGI, P. *Dicționarul dialectului aromân (general și etimologic)*. București, 1974.
- PAUL, Hermann. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Niemeyer, 1920.
- PEDERSEN, Holger. *Albanische Texte mit Glossar*. Leipzig: s. Hirzel, 1895.
- PELIKÁN, Jan, HAVLÍKOVÁ, Lubomíra, CHROBÁK, Tomáš, RYCHLÍK, Jan, TEJCHMAN, Miroslav, VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej. *Dějiny Srbska*. Praha, 2004.
- PERÉZ, Martín. *Miguel Atalíates, Historia*. Nueva Roma 15, Madrid, 2002.
- PFAFF, Carol. *Constraints on language mixing: intrasentential code-switching and borrowing in Spanish/English*. In: *Language* 55, 291–318, 1979.
- PHILIPPIDE, Alexandru. *Originea românilor I-II*. Iași, 1925–1928.
- PRENDI, Frano; JUBANI, Bep. *Antické dějiny a archeologie země Škipetarů*. In: Daum, Werner (ed). *Albanien zwischen Kreuz und Halbmond*. München: Staatliches Museum für Völkerkunde München, 1998.
- PULTROVÁ, URBANOVÁ, MALÁ, ŠUBRT. *Archaická latina*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2006.

- PUȘCARIU, Sextil. *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*. Heidelberg, 1905.
- PUȘCARIU, Sextil. *Locul limbii române între limbili romanice*. Discurs de recepțiune, Burarest, 1920.
- PUȘCARIU, Sextil. *Die rumänische Sprache*. Leipzig, 1943.
- QOSJA, Rexhep. *Realiteti i shpërfillur*. Prishtina: Shtëpia botuese Toena, 2006.
- RÉCATAS, Basile. *L'état actuel du bilinguisme chez les Macédo-Roumains du Pinde et le rôle de la femme dans le langage*. Paris, 1934.
- REHDER, Peter. *Einführung in die slavischen Sprachen (mit einer Einführung in die Balkanphilologie)*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998.
- REINKOWSKI, Maurus. *Kulturerbe oder Erblast? Zum Statut der Turzismen in den Sprachen Südosteuropas, insbesondere des Bosnischen*. In: *Mediterranean language review* 14, 2002, s. 98–112.
- REITER, Norbert. *Von der Balkanologie zur Eurolinguistik*. In: Hinrichs, Uwe (Hg.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden, 1999.
- RESIC, Sanimir; TÖRNQUIST-PLEWA, Barbara. *The Balkans in Focus. Cultural Boundaries in Europe*. Lund: Nordic Academic Press, 2002.
- RIEHL, Claudia. *Sprachkontaktforschung*. Tübingen, 2004.
- ROSETTI, Alexandru. *K voprosu o balkanskom „jazykovom sojuze“*. In: *Révue de linguistique* III, 2, s. 135–139, 1958.
- ROSETTI, Alexandru. *Brève histoire de la langue roumaine des origines à nos jours*. *Ianua linguarum*, ser. critica 13, The Hague, 1973.
- RUSSU, Ioan. *Tracii în Dacia romană*, „Acta Mus. Napocensis“, 1967, 4, s. 85–105.
- RUSSU, Ioan. *Limba Traco-Dacilor*. Bucharest, 1969.
- RYCHLÍK, Jan. *Dějiny Bulharska*. Praha, 2000.
- RYCHLÍK, Jan; KOUBA, Miroslav. *Dějiny Makedonie*. Praha, 2003.
- QESKU, Pavli. *Fjalor anglisht-shqip*. Tirana, 2000.
- SALA, Marius. *Del latín al rumano*. Braşov, 2002.
- SANDFELD, Kristian. *Balkanphilologien*. Kopenhagen, 1930.
- SANZ LEDESMA, Manuel. *El albanés. Gramática, historia, textos*. Madrid: Ediciones Clásicas, 1996.
- SAPIR, Edward. *An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace and World, 1921.
- SCHALLER H. W. *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*. Heidelberg, 1975.

- SCHMITT, Oliver J. *Das venezianische Albanien (1392–1479)*, München, 2001.
- SCHRAMM, Gottfried. *Erobere und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südeuropas im I. Jahrhundert n. Chr.* Stuttgart: Hiesermann, 1981.
- SCHRAMM, Gottfried. *Anfänge des albanesischen Christentums. Die frühe Bekehrung der Bessen und ihre langen Folgen.* Freiburg: Rombach, 1994.
- SCHRAMM, Gottfried. *Ein Damm bricht: Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5.–7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern.* München: Oldenbourg-Verlag, 1997.
- SCHRAMM, Gottfried. *Liegengelassene Probleme. Acht neue Thesen zur Lokalisierung der lateinischen und albanischen Kontinuität in Südosteuropa.* In: Zeitschrift für Balkanologie, 42, 2006.
- SCHÜTZ, István. *Les huit thèses de Gottfried Schramm et l'ethnogenèse roumaine.* In: Travaux de linguistique et de philologie 30, 417–430, 1992.
- SCHÜTZ, István. *Simbioza shqiptaro-vllahe dhe huazimet sllave e shqipes e rumanishtes.* In: Domosileckaja M. V., Žugra A. V., Morozova M. S., Rusakov A. J. (eds.). *Sovremennaja albanistika: dostiženija i perspektivy. Sbornik statej.* Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2012.
- SKALIČKA, Vladimír. *Vývoj jazyka.* Praha, 1960.
- SKOK, Petar. *Zum Balkanlatein IV.* In: Zeitschrift für romanische Philologie 54, 175–215, 424–499.
- SKOK, Petar. *Pojave vulgarnoo-latinskoga jezika na nadpisima rimske provincije Dalmacije.* Zagreb, 1915.
- SKOK, Petar. *Byzantion.* In: Zeitschrift für romanische Philologie, 1931.
- SMITH, William, LLD, Ed., *Dictionary of Greek and Roman Geography*, 1854
- SOLTA, Georg Renatus. *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980.
- SPEYBROECK, Jan (ed.) *Personal Notes on the Herpetofauna of Europe.* In: EuroHerp Database, 2007.
- STADTMÜLLER, Georg. *Forschungen zur albanesischen Frühgeschichte.* Wiesbaden: Harrassowitz, 1966.
- STIPČEVIĆ, Aleksandar. *Iliri – povijest, život, kultura.* Zagreb, 1989
- STIPČEVIĆ, Aleksandar. *The Illyrians: history and culture.* Noyes Press, 1977.
- SUROVČÁK, Martin. *Základy albanistiky.* Brno: Masarykova univerzita, 2013.
- SVANE, Gunnar. *Slavische Lehnwörter im Albanischen.* Aarhus: Aarhus University Press, 1992.

- TAGLIAVINI, Carlo. *Gli elementi latini in albanese*. CN, I, 90–110, 1941.
- TAGLIAVINI, Carlo. *La stratificazione della lingua albanese*. Bologna, 1943.
- TAGLIAVINI, Carlo. *Le origini delle lingue neolatine*. Bologna: Patron, 1972.
- THOMASON, Sarah; KAUFMAN, Terence. *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. University of California Press, 1988.
- THOMASON, Sarah. *Language Contact – an Introduction*. Edinburgh University Press, 2000.
- THUMB, Albert. *Handbuch der griechischen Dialekte*. Heidelberg, 1909.
- THUNMANN, Johann. *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*. Leipzig, 1774.
- TODOROVA, Maria N. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press, 1997.
- TOMKOVÁ, Hana; MONARI, Virgijl. *Albánsko-český a česko-albánský slovník*. Praha: Leda, 2007.
- TOYNBEE, Arnold Joseph. *Some problems of Greek history*. London, 1969.
- TRASK, Robert L. *Historical Linguistics*. London: Arnold, 1996.
- TRUBECKOJ, Nikolaj Sergejevič. *Actes du premier congrès international des linguistes*. Leiden, 1928.
- TSITZILIS, Christos. *Zur Problematik der griechischen Lehnwörter im Albanischen*. In: Zeitschrift für Balkanologie, 1995.
- TSITZILIS, Christos. *Der Einfluss des Griechischen in Südosteuropa*. In: Hinrichs, Uwe (Hg.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden, 1999.
- VACHEK, Josef. *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum, 2005
- VANĚKOVÁ, Irena. *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Učební texty univerzity Karlovy, Karolinum, 2005.
- VASA, Pashko. *La vérité sur l'Albanie et les Albanais: étude historique et critique*. Paříž, 1879
- VAVROUŠEK, Petr. *Rekonstrukce? Rekonstrukce!*. Praha: Filozofická fakulta, 2008.
- VILDOMEČ, Věroboj. *Multilingualism*. Leiden: A. W. Sijthoff, 1971.
- VOSSLER, Karl. *Einführung in das Vulgärlatein*. München, 1953.
- VM: *Tatry*. In: Naše řeč. 1931 (5)
- WEIGAND, Gustav. *Die Sprache der Olympos-Walachen*. Leipzig, 1888.
- WEIGAND, Gustav. *Sind die Albaner Nachkommen der Illyrer oder Thraker*. In: BA, 3, 1927.

WEINREICH, Uriel. *Sprachen in Kontakt. Ergebnisse und Probleme der Zweisprachigkeitsforschung*. München, 1977. (překlad knihy *Languages in Contact*. Mouton, 1963)

WEISS, Michael. *Review of Kaimio*. In: *Rasenna: Journal of the Center for Etruscan Studies*. 2010 (2)

WEITHMANN, Michael. *Balkán, 2000 let mezi východem a západem*. Praha: Vyšehrad, 1996.

WERNER, Jan. *Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Beiträge zur Archeologie der Awaren-Zeit im mittleren Donauraum*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986.

WILKES, John. *The Illyrians*. Blackwell, 1992.

WINFORD, Donald. *An Introduction to Contact Linguistics*. Blackwell, 2002.

XHARRA, Fahri. *Kultura e Komanit*. Prishtina Press: 1999.

ZÁSTĚROVÁ, Bohumila a kol. *Dějiny Byzance*. Praha, 1992.

ZAVADIL, Bohumil. *Vývoj španělského jazyka I*. Praha: Karolinum, 1998.

ZGUSTA, Ladislav. *Onomasiological Change: Sachen-Change Reflected by Wörter*. In: Polomé, Edgar C. (ed.). *Research Guide on Language Change*. Berlin: Mouton de Gruyter, 389–398, 1990.

Internetové zdroje

Z řady použitých (a řádně citovaných) internetových zdrojů bych ráda vyzdvihla především dva. Pravděpodobně nejspolehlivější údaje o počtu mluvčích minoritních balkánských (a jiných) jazyků lze najít na: www.ethnologue.com Cenné informace o balkánské fauně s řadou fotografií a zajímavých (akutálních) článků jsou dostupné na: www.balcanica.cz

© Lucie Gramelová

Typografie: Matyáš Kopp

Ilustrace na obálce: Michaela Víková

Vydalo nakladatelství Jaroslav Gramel
Kaplická 23, Praha 4
v Praze roku 2014

Vytiskl TRIBUN EU s.r.o.
Cejl 32, 602 00 Brno

ISBN 978-80-904744-9-9